Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДРАНЧУК ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 355.311.1+316.66:355.01(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ФАКТОР СТІЙКОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

05 – Соціальні та поведінкові науки

052 – Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ І. М. Дранчук

Науковий керівник: **Тимошенко Олена Іванівна**, доктор філософських наук, доцент

Київ – 2024

Автор цифрового підпису
Дранчук Іван Миколайович
Дата: 2024.12.10 16:49:17
+02'00'

АНОТАЦІЯ

Дранчук І. М. Формування моральних та політичних цінностей військовослужбовців як фактор стійкості Збройних Сил України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – «Політологія». – Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет». – Київ, 2025.

В експертному та науковому середовищі активно дискутується проблема ціннісних засад українського суспільства та їхнього захисту в умовах ініційованої проти України консцієнтальної війни, що, у свою чергу, актуалізує: по–перше, дослідження світоглядних орієнтацій військовослужбовців ЗСУ в умовах протидії збройній агресії, проведення агресором спеціальних інформаційних операцій; по–друге, вироблення рекомендацій з посилення дієвості морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки українських військовослужбовців. При цьому українське суспільство базується на різних формах соціальної життєдіяльності, які є передумовами для класифікації ключових національних цінностей, на які сьогодні помітно впливає поширення у світі імперативів метамодерну, який прийшов на зміну постмодерну, ініційована ним деконструкція культурних норм, яка ставить під сумнів традиційні підходи й форми, спричиняє зміну факторів впливу (матеріальних і нематеріальних) на масову свідомість (знання, уявлення, норми, цінності та зразки поведінки).

Важливо також зазначити, що формування морально–бойових якостей та патріотичних почуттів у військовослужбовців, громадян України загалом, є складним процесом, який повинен враховувати історичний досвід, культурні традиції та звичаї, а також сучасні загрози та виклики національній стійкості та єдності поліетнічного українського суспільства.

Особливого значення дослідження проблеми формування морально-бойових якостей та психологічних почуттів у військовослужбовців ЗСУ набуває в умовах повномасштабного російського збройного вторгнення в Україну, проведення російським агресором інформаційно–психологічних операцій з поширенням фейків і дезінформації. Отже, протидія інформаційно–психологічним впливам російського агресора в умовах інформаційно-мережевого суспільства, цифровізації усіх сфер буття вимагає застосування системного підходу до морально–психологічного забезпечення та патріотичної підготовки військовослужбовців, що можна вважати одним із запобіжників запобігання наслідків розв'язаної російським агресором консцієнтальної війни.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, означено мету та завдання, визначено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано наукову новизну, виокремлено методологічний інструментарій, окреслено теоретичне та практичне значення отриманих результатів, висвітлено попередню апробацію результатів дослідження та описано структуру роботи.

У першому розділі «Теоретико–методологічні засади формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців» з'ясовано стан вивчення теми та джерельну базу дослідження, особливості формування морально-бойових якостей та патріотичних почуттів у військовослужбовців ЗСУ в умовах консцієнтальної війни. Проаналізовано методологію та категорійно–понятійний апарат дослідження, еволюцію ціннісних засад українського суспільства, вплив імперативів концепції метамодерну на їх трансформацію за сучасної доби. Чільне місце у розділі відведено змістовно-сутнісним характеристикам національної ідентичності як чинника забезпечення національної стійкості, стійкості ЗСУ зокрема.

У другому розділі «Сучасні складові та детермінанти морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки особового складу ЗСУ» охарактеризовано пріоритети та сучасні практики морально-психологічного та гуманітарного забезпечення у ЗСУ, а також успішні практики організації

морально–психологічного супроводу та патріотичного виховання у збройних силах провідних держав–членів НАТО. Чільне місце у розділі відведено історико–політологічному аналізу проведення російським агресором інформаційно–психологічних операцій проти України під час анексії Криму, на різних етапах протидії російській збройній агресії. За результатами дослідження цієї проблематики визначено головну мету російської інформаційної війни: залучаючи можливості новітніх інформаційно–комунікативних технологій, інфраструктуру інформаційно-мережевого суспільства, викликати «керований хаос» та деформацію цінностей демократичного світу зі створенням атмосфери суспільної апатії та інфантилізму не лише в соціально–вікових групах українського суспільства, але й у тих державах, які надають підтримку Україні в організації національного опору російському агресору.

У третьому розділі «Генеза моральних і політичних цінностей українського суспільства крізь призму вдосконалення морально-психологічного забезпечення та патріотичної підготовки у ЗСУ» досліджено проаналізовано інституційно–функціональні аспекти реалізації воєнної політики України крізь призму підвищення результативності морально–психологічного супроводу та національно–патріотичного виховання військовослужбовців; акцентовано увагу на вплив релігійного фактору, інституту капеланства на моральний і духовний стан особового складу ЗСУ, а також проаналізовано сучасний стан забезпечення національної єдності Українського народу у контексті забезпечення національної безпеки, її інформаційної складової. Запропоновано рекомендації щодо посилення згуртованості особового складу ЗСУ навколо національних цінностей українського суспільства, які відстоювали українці у національно–визвольних змаганнях за політичне усамостійнення від інших держав (імперій) та поширення за сучасної доби імперативів метамодернізму.

У висновках узагальнено основні результати дослідження.

На основі наукових підходів до трактування терміну «цінності» та поняття «політичні цінності» морально–психологічний супровід військовослужбовців ЗСУ охарактеризовано як комплекс взаємопов'язаних і узгоджених заходів державного і військового керівництва, органів військового управління з метою формування високих моральних якостей та досягнення необхідного для виконання бойових завдань психологічного стану військовослужбовців.

Констатовано, що на кожному етапі розвитку людства ціннісні орієнтації людини, (як й ціннісні засади суспільства і держави) визначали дослідницький інтерес багатьох представників світової, зокрема української, політичної думки. При цьому проаналізовано основні історичні етапи еволюції ціннісних засад українського суспільства, що помітно вплинуло на розвиток національної самосвідомості. Загалом слід зазначити, що національно–визвольні змагання в історії України мали глибокий вплив на культурно-духовний розвиток українського суспільства, який сьогодні перебуває під відчутним впливом як поширення новітніх інформаційно-комунікативних технологій, мережевих структур міждержавної взаємодії, міжнародних неурядових організацій, так і державно-громадської взаємодії та громадянської самоорганізації національному рівні. Крім того, дослідження еволюції ціннісних засад українського суспільства в основні історичні періоди історії України дало змогу виокремити, зокрема, наступні його ключові ціннісні засади, якими є свобода і незалежність від зовнішнього панування; духовність і релігійність; мужність і героїзм; патріотизм і стійкість; історична пам'ять та плекання рідної мови. На зазначених та інших значущих для українців цінностях грунтується сучасне українське суспільство, яке прагне до збереження та розвитку національної культури та ідентичності в умовах протидії зовнішній агресії та поширення деяких імперативів концепції метамодерну.

На підставі аналізу джерельної бази та розробок учених – дослідників проблематики морально–психологічного забезпечення у ЗСУ розроблено

рекомендації щодо цього напряму воєнної політики Української держави в умовах повномасштабної російської збройної агресії, розв'язання агресором консцієнтальної війни.

На практиці та у контексті протидії інформаційно–психологічного впливу противника морально–психологічний стан військовослужбовців ЗСУ, інших формувань Сил оборони України матеріали дисертації сприятимуть удосконаленню системи морально–психологічного забезпечення та воєнно–патріотичного виховання українських військових на тлі проведення агресором спеціальних інформаційних операцій, залучення ним деструктивного інструментарію консцієнтальної війни. Основні положення та висновки дослідження можуть також бути використані щодо оптимізації співпраці різних структур Сил оборони України як з вітчизняними організаціями громадянського суспільства, так і з міжнародними неурядовими організаціями, що опікуються проблемами медико–психологічної реабілітації, національно–патріотичного виховання українських військових, спрямовані на історико–просвітницьку роботу з поширення знань про національно–визвольні змагання, бойове мистецтво української спільноти тощо, що, безумовно сприятиме забезпеченню національної, зокрема інформаційної, безпеки. Окрім того, висновки та положення дисертації можуть бути застосовані під час підготовки нових редакцій «Стратегії національної безпеки України», «Доктрини інформаційної безпеки України», а також при написанні наукових праць, навчальних посібників та розроблення спецкурсів з воєнно–політичних наук, зокрема під час викладання спецкурсу «Морально–психологічне забезпечення у Збройних Силах України».

Ключові слова: національна безпека, Збройні Сили України, морально–політичні цінності, національна стійкість, консцієнтальна війна, гібридна війна, інформаційна безпека, інформаційні операції, національна ідентичність, нація, маніпуляції, інформаційно-психологічні впливи, загрози, інформаційна війна, пропаганда.

ABSTRACT

Dranchuk I. M. The formation of moral and political values of servicemen as a factor in the stability of the Armed Forces of Ukraine. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 052 – «Political Science». Private higher educational institution «European University». Kyiv, 2025.

In the expert and scientific environment, the problem of the value foundations of Ukrainian society and their protection in the conditions of the conscientious war initiated against Ukraine is actively discussed, which, in turn, actualizes: firstly, the study of the worldview orientations of the servicemen of the Armed Forces of the Ukrainian Armed Forces in the conditions of countering armed aggression, conducting special information campaigns by the aggressor operations; secondly, development of recommendations to strengthen the effectiveness of moral and psychological support and national-patriotic training of Ukrainian servicemen. At the same time, Ukrainian society is based on various forms of social life, which are prerequisites for the classification of key national values, which today are noticeably affected by the spread of the imperatives of metamodernism in the world, which replaced postmodernism, the deconstruction of cultural norms initiated by it, which calls into question traditional approaches and form, causes a change in influencing factors (material and immaterial) on the mass consciousness (knowledge, ideas, norms, values and patterns of behavior)

It is also important to note that the formation of morale-combat qualities and patriotic feelings among servicemen, citizens of Ukraine in general, is a complex process that must take into account historical experience, cultural traditions and customs, as well as modern threats and challenges to national stability and unity of the multi-ethnic Ukrainian society. In addition, an important methodological guideline in the study of the mentioned issue should be that the values and ideals on which society is based are acceptable to the majority of citizens and do not violate the

rights and freedoms of individual individuals. After all, the harmonious coordination of national and universal values, as well as the interests of various social groups, the military in particular, is an important factor for the development of a democratic and tolerant society that respects the rights and freedoms of every citizen.

The study of the problem of the formation of moral and combat qualities and psychological feelings among the servicemen of the Armed Forces acquires special importance in the conditions of a full-scale Russian armed invasion of Ukraine, the Russian aggressor conducting informational and psychological operations with the spread of fakes and disinformation. Therefore, countering the informational and psychological influences of the Russian aggressor in the conditions of the informational and network society, the digitalization of all spheres of life requires the use of a systematic approach to the moral and psychological support and patriotic training of military personnel, which can be considered one of the safeguards to prevent the consequences of the conscientious war unleashed by the Russian aggressor.

In the introduction, the relevance of the topic is substantiated, the goal and task are defined, the object and subject of the research are defined, scientific novelty is formulated, the methodological toolkit is singled out, the theoretical and practical significance of the obtained results is outlined, the preliminary approval of the research results is highlighted, and the structure of the work is described.

In the first chapter, «Theoretical-methodological foundations of the formation of moral and political values of military personnel», the state of study of the topic and the source base of the research, the peculiarities of the formation of moral and combative qualities and patriotic feelings among the servicemen of the Armed Forces in the conditions of conscientious war are clarified. The methodology and categorical-conceptual research apparatus, the evolution of the value foundations of Ukrainian society, the influence of the imperatives of the concept of metamodernity on their transformation in the modern era are analyzed. A prominent place in the

section is given to the meaningful and essential characteristics of national identity as a factor in ensuring national stability, stability of the Armed Forces in particular.

The second chapter «Modern components and determinants of moral-psychological support and patriotic training of the Armed Forces of Ukraine» describes the priorities and modern practices of moral, psychological and humanitarian support in the Armed Forces, as well as successful practices of the organization of moral and psychological support and patriotic education in the armed forces of leading member states NATO. A prominent place in the section is given to the historical-political analysis of the Russian aggressor's informational-psychological operations against Ukraine during the annexation of Crimea, at various stages of counteraction to Russian armed aggression. According to the results of the study of this issue, the main goal of the Russian information war was determined: by involving the capabilities of the latest information and communication technologies, the infrastructure of the information and network society, to cause «controlled chaos» and the deformation of the values of the democratic world with the creation of an atmosphere of social apathy and infantilism not only in social and age groups Ukrainian society, but also in those states that support Ukraine in organizing national resistance to the Russian aggressor.

In the third chapter, «Genesis moral-political values of ukrainian society through the prims of improvement support and patriotic training of the Armed Forces of Ukraine», the institutional and functional aspects of the implementation of the military policy of Ukraine through the prism of increasing the effectiveness of moral and psychological support and national and patriotic education of servicemen are studied and analyzed; attention is focused on the influence of the religious factor, the institution of chaplaincy on the moral and spiritual state of the personnel of the Armed Forces, and the current state of ensuring the national unity of the Ukrainian people in the context of ensuring national security, its informational component, is also analyzed. Recommendations are offered to strengthen the cohesion of the personnel of the Armed Forces of Ukraine around the national values of Ukrainian

society, which were defended by Ukrainians in national-liberation competitions for political independence from other states (empires) and the spread of the imperatives of metamodernism in the modern era.

The main results of the research are summarized in the conclusions.

On the basis of scientific approaches to the interpretation of the term «values» and the concept of «political values», the moral and psychological support of servicemen of the Armed Forces is characterized as a complex of interrelated and coordinated measures of the state and military leadership, military administration bodies with the aim of forming high moral qualities and achieving the necessary performance combat tasks of the psychological state of servicemen.

It was established that at each stage of human development, the value orientations of a person, the value foundations of society and the state determined the research interest of many representatives of world, in particular Ukrainian, political thought. At the same time, the main historical stages of the evolution of the value foundations of Ukrainian society, which significantly influenced the development of national self-awareness, were analyzed. In general, it should be noted that national-liberation competitions in the history of Ukraine had a profound impact on the cultural and spiritual development of Ukrainian society, which today is under the tangible influence of the spread of the latest information and communication technologies, network structures of interstate interaction, international non-governmental organizations, and state- public interaction and civic self-organization at the national level. In addition, the study of the evolution of the value principles of Ukrainian society in the main historical periods of the history of Ukraine made it possible to single out, in particular, the following key value principles, which are freedom and independence from external domination; spirituality and religiosity; courage and heroism; patriotism and resilience; historical memory and nurturing of the native language. Modern Ukrainian society, which strives to preserve and develop national culture and identity in the conditions of countering external aggression and

spreading the some imperatives of the concept of metamodernism, is based on these and other values inherent to Ukrainians.

On the basis of the analysis of the source base and the development of scientists - researchers of the problem of moral and psychological support in the Armed Forces, recommendations have been developed regarding this direction of the military policy of the Ukrainian state in the conditions of full-scale Russian armed aggression, the resolution of a conscious war by the aggressor.

In practice and in the context of counteracting the information and psychological influence of the enemy, the moral and psychological state of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other formations of the Defense Forces of Ukraine, the materials of the dissertation will contribute to the improvement of the system of moral and psychological support and military and patriotic education of the Ukrainian military against the background of the conduct of special information operations by the aggressor, their involvement destructive tools of conscientious warfare. The main provisions and conclusions of the study can also be used to optimize the cooperation of various structures of the Defense Forces of Ukraine both with domestic organizations of civil society and with international non-governmental organizations that take care of the problems of medical and psychological rehabilitation, national and patriotic education of the Ukrainian military, aimed at historical educational work on the dissemination of knowledge about national-liberation competitions, martial arts of the Ukrainian community, etc., which will definitely contribute to ensuring national, in particular, informational security. In addition, the conclusions and provisions of the dissertation can be applied during the preparation of new editions of the «National Security Strategy of Ukraine», «Doctrine of Information Security of Ukraine», as well as when writing scientific papers, training manuals and developing special courses on military and political sciences, in particular during teaching the special course «Moral and psychological support in the Armed Forces of Ukraine».

Keywords: national security, Armed Forces of Ukraine, moral and political values, national resistance, conscientious war, hybrid war, information security, information operations, national identity, nation, manipulation, information and psychological influences, threats, information war, propaganda.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Дранчук І. М., Інформаційно–психологічні операції рф проти України та ключові шляхи протидії в контексті забезпечення національно–патріотичної підготовки українських військовослужбовців. *Регіональні студії,* № 37, 2024. С. 20–24. URL : http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/5.pdf .
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.3

2. Дранчук І. М., Політичні цінності як аксіологічні засади функціонування суспільства й держави. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* 2023. № 3 (58). С. 129–137. URL: http://fil.nlu.edu.ua/article/view/285714.
DOI https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285714

3. Дранчук І. М., Тимошенко О. І. Політичні цінності як аксіологічні засади євроатлантичних прагнень України. Актуальні проблеми філософії та соціології [наук. журнал, засновник: Національний ун–т «Одеська юридична академія»]. № 42\2023. С. 168–172. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/42_2023/28.pdf (особистий внесок автора: проаналізовано основні ознаки низки політичних цінностей у контексті їх співвідношення з пріоритетами євроатлантичної інтеграції України).
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.28

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Дранчук І. М. Політичні цінності як чинники зміцнення обороноздатності й звільнення тимчасово окупованих територій України (зокрема й АР Крим). *Крим: 10 років спротиву*: матеріали «круглого столу», присвяченого річниці спротиву окупації Криму. НДЦ «Інститут соціально–правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»... (м. Київ, 28 лютого 2024. р.). Київ : Вид–во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 26–28.

2. Дранчук І. М. Зарубіжний досвід забезпечення національно–патріотичної підготовки військовослужбовців. *Україна і світ: соціально–гуманітарні виміри безпеки та співпраці* : зб. матеріалів Всеукр. наук.–практ. онлайн–конф. за міжнародною участю (м. Ірпінь, 24 листопада 2023 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 75–77.

3. Дранчук І. М. Формування політичних цінностей в період українського державотворення початку – середини ХХ століття в контексті сучасних викликів. *Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах* : зб. матеріалів Всеукр. наук.–практ. інтернет–конф. (м. Ірпінь, 16 березня 2023 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 173–175.

4. Дранчук І. М. Основні складові морально-психологічного забезпечення та воєнно-патріотичного виховання українських військовослужбовців. *Інтеграція знань і технологій для сталого розвитку: нові горизонти науки, освіти та суспільства:* збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 9 листопада 2024 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2024. Ч. 2. С. 51– 52.

З М І С Т

АНОТАЦІЯ 2

ВСТУП 16

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 25

1.1. Формування моральних і політичних цінностей особистості як науково-теоретична проблема 25

1.2. Методологічний інструментарій виховання моральних і політичних цінностей у військовослужбовців 42

1.3. Концепт української національної ідентичності як складової національної стійкості 61

Висновки до розділу 1 72

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ СКЛАДОВІ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ МОРАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ТА ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗСУ 76

2.1. Основні складові формування морально-психологічної стійкості та патріотизму українських військовослужбовців 76

2.2. Закордонні практики забезпечення психологічної стійкості та патріотичної підготовки військовослужбовців 87

2.3. Інформаційні операції як фактор впливу на морально-психологічний стан військовослужбовців ЗСУ в умовах консцієнтальної війни 103

Висновки до розділу 2 121

РОЗДІЛ 3. ГЕНЕЗА МОРАЛЬНО–ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОРАЛЬНОГО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗСУ 124

3.1. Історико-політичний дискурс з ціннісних засад українського суспільства в контексті зміцнення морально-патріотичних основ українського війська 124

3.2. Особливості впливу релігійного фактору на морально–психологічний стан військовослужбовців 140

3.3. Пріоритетні напрями морально-психологічного супроводу та патріотичної підготовки особового складу ЗСУ 157

Висновки до розділу 3 168

ВИСНОВКИ 171

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 182

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом багатовікового існування народ України постійно стикався із зовнішніми і внутрішніми загрозами, що ставили його на межу виживання та існування. Втративши державу на початку ХХ ст. і відновивши її наприкінці цього ж століття, громадяни України вкотре стикнулися із загрозами та небезпеками державного існування. Сьогодні Україна змушена відстоювати свій суверенітет і територіальну цілісність у боротьбі з російським агресором й питання національної безпеки та стійкості Збройних Сил України є одними з головних завдань зміцнення української державності.

Безпека є першоосновою існування людини і особи, народу і держави, а, відтак, найпершим, найсуттєвішим, найголовнішим пріоритетами українського політикотворення. Проблеми безпеки як то людини, так і держави мають неабияке значення для будь–якої людської спільноти, що обумовлено необхідністю упередження та нейтралізації (мінімізації) загроз, здатних позбавити титульну націю духовних і матеріальних цінностей, завдати шкоди здоров'ю людини, позбавити її природного права на життя і свободу.

Розв'язання рф консцієнтальної війни проти України посилило актуальність наукових розробок з проблематики формування високих моральних якостей та національно–патріотичного виховання різних соціально-вікових груп українського суспільства, які сьогодні віддають своє життя заради захисту своєї Вітчизни в умовах поширення російським агресором наративів на кшталт того, що «українського народу не існує», а «Україна – це псевдодержавне утворення, яке не має права на існування». Можливості інформаційно-мережевого суспільства помітно вплинули на залучення різного інструментарію їх проведення, що обумовило переформатування діяльності інституцій, відповідальних за забезпечення національної, зокрема інформаційної, безпеки України особливо з наданням пріоритету протидії

інформаційним операціям, спрямованих на поширення дезінформації та фейків, зміну конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності, підрив обороноздатності України, деморалізацію особового складу ЗСУ та інших військових формувань, загострення суспільно-політичної ситуації.

Подальший поступ України невід'ємно пов'язаний з поверненням тимчасово окупованих територій та її розвитком як суверенної, соборної і демократичної держави. Відтак, самозбереження українців як титульного етносу, його прогресивний і безпековий розвиток неможливі без розробки й впровадження цілеспрямованої системної політики захисту національних інтересів від зовнішніх загроз із залученням ЗСУ, стійкість яких у протиборстві з російським агресором багато в чому залежить від системи морально–психологічного забезпечення та патріотичного виховання військовослужбовців, що базується на політичних та національних цінностях Українського народу. Національні цінності суспільства у цьому сенсі мають виступати основним фундаментом побудови потужної стратегії захисту держави, розвитку українського соціуму, забезпечують його національну ідентичність та унікальність, формуючи взаємовідносини між владою і народом, спільнотами та соціальними прошарками, зміцнюючи національну самосвідомість громадян України.

Очевидно, що забезпечення реалізації вищезазначених завдань державотворення можливе лише шляхом комплексного застосування сучасних концептуальних підходів та стратегій. Ці підходи повинні базуватися на узагальненні найновіших теоретико–методологічних принципів управління ЗСУ та системою національної безпеки. При цьому важливо врахувати специфіку політичного та соціокультурного досвіду України, який накопичено протягом останніх десятиліть, а також успішно впроваджувані ефективні засоби протидії загрозам національній, зокрема інформаційній, безпеці, які використовуються в індустріально розвинених країнах світу.

Слід констатувати, що розроблення та реалізація політики національної, зокрема воєнної, безпеки України, зокрема забезпечення боєготовності її збройних сил має базуватися на ціннісних засадах українського суспільства, що слід вважати важливим запобіжником прийняття невиважених політичних рішень.

Отже, дослідження проблеми формування морально-політичних цінностей військовослужбовців та забезпечення стійкості ЗСУ, базуючись на ціннісних засадах українського суспільства, є вельми актуальним і перспективним дослідницьким напрямом, зокрема для вироблення нових підходів та шляхів вирішення завдань, що постали перед Україною та її збройними силами в умовах російського збройної агресії.

Актуальність та практична значущість дослідницьких розробок з різноаспектної проблематики забезпечення високого рівня морально-психологічних якостей та воєнно-патріотичної підготовки військовослужбовців завжди орієнтували дослідників на застосування різним методологічних підходів і методів до аналізу цих процесів. Чималий внесок у дослідження цієї тематики зробили В. Богданович, М. Вавринчук, В. Горбулін, О. Данільян, О. Дзьобань, А. Качинський, С. Мосов, В. Олуйко, В. Паливода, М. Панов, В. Смолянюк та ін.

Вивченню національних і суспільних цінностей присвячені дослідження Л. Бевзенко, Е. Головахи, О. Злобіної, Н. Костенка, М. Ожевана, М. Паращевіна, А. Ручки, Г. Ситника, Л. Скокової, Н. Соболевої, В. Пилипенка, О. Тимошенко, Л. Чупрія та ін. Не оминули своєю увагу цю тематику у своїх працях й відомі зарубіжні державні діячі та політики: З. Бжезинський, Ш. де Голль, К. Маннергейм, В. Черчилль та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації відповідає науковому напряму кафедри соціально–гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Європейський університет»: «Соціально-політичні та культурно-духовні аспекти формування національної

індентичності як складової національної стійкості України»; дисертація виконана в межах науково–дослідної роботи «Інституціональний розвиток соціально-політичного простору в умовах глобальної світової нестабільності» (номер державної реєстрації 0120U105123).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є проведення комплексного аналізу формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців як фактора стійкості ЗСУ; розробка на його основі, враховуючи світовий досвід, практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності морально–психологічного забезпечення та патріотичної підготовки особового складу ЗСУ.

Досягнення окресленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

– систематизувати теоретико–концептуальні підходи у дослідженні моральних і політичних цінностей українського суспільства з метою забезпечення стійкості ЗСУ;

– проаналізувати історичні етапи еволюції ціннісних засад українського суспільства у контексті формування національної ідентичності як складової національної єдності;

– визначити сучасні детермінанти морально-психологічного супроводу та патріотичної підготовки особового складу ЗСУ як складової воєнної політики Української держави;

– узагальнити закордонний досвід забезпечення психологічної стійкості та патріотичної підготовки українських військовослужбовців, окреслити перспективи його застосування у ЗСУ у контексті забезпечення національної, зокрема інформаційної, безпеки України;

– проаналізувати основні наративи інформаційних операцій проти України та запропонувати дієві запобіжники їх впливу на свідомість і поведінку українських військових;

– охарактеризувати особливості впливу релігійного фактору на морально-психологічний стан військовослужбовців;

– сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності морально–психологічного забезпечення та національно–патріотичного виховання українських військовослужбовців в умовах консцієнтальної війни.

Об'єктом дослідження є формування морально–політичних цінностей військовослужбовців у контексті зміцнення національної стійкості України.

Предмет дослідження характеризує узагальнення досвіду морально–психологічного забезпечення та національно–патріотичної підготовки українських військовослужбовців в умовах консцієнтальної війни, надаючи при цьому особливої уваги успішним закордонним практикам.

Методи дослідження. Теоретико–методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах наукової об'єктивності та неупередженості, системності, аксіологічної єдності стратегічних цілей і завдань ефективного управління процесами морально–психологічного супроводу та пітріотичної підготовки особового складу ЗСУ. Загальну теоретико–методологічну основу дослідження характеризує діалектична методологія, що дозволило проаналізувати предмет дослідження у системній повноті, динаміці, взаємозв'язку та взаємообумовленості.

При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання соціально–політичних явищ, зокрема методи аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, а також системний, ситуаційний, міждисциплінарний, соціологічний методи. Основним методологічним підходом, який був застосований здобувачем при аналізі досліджуваної проблематики, став інституційний аналіз, доповнений застосуванням структурно-функціонального, системного методів дослідження. Крім того, в дисертації застосовувалися: історико-порівняльний метод для осмислення історико-політичного дискурсу з еволюції ціннісних засад українського суспільства в різні періоди історії України: метод моделювання – при розробці рекомендацій щодо підвищення ефективності морально–психологічного

забезпечення та патріотичного виховання військовослужбовців в умовах зовнішньої агресії.

В рамках дослідження проведено систематизацію нормативно–правових актів та літератури за визначеною темою, зокрема узагальнено широкий фактологічний масив даних.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обгрунтуванні особливостей та узагальнені успішних практик формування морально–політичних цінностей військовослужбовців як фактора стійкості ЗСУ в умовах конвенційної війни.

Вперше:

– базуючись на систематизації складових понятійно-категоріального апарату дослідження формування морально–політичних цінностей військовослужбовців, подано авторське тлумачення понять «національна єдність», «національна гідність», «інформаційно-мережеве суспільство»; застосовуючи системний та структурно-функціональний методи дослідження подано більш ширше трактування змістовно-сутнісних характеристик системи морально-психологічного забезпечення у ЗСУ;

– у рамках застосування міждисциплінарного підходу до аналізу діяльності суспільно-політичних інститутів проаналізовано найголовніші складові забезпечення морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців ЗСУ у воєнних умовах. Подано авторське розуміння змістовно-сутнісних аспектів системи морально–психологічного забезпечення та патріотичної підготовки українських військових з метою формування патріотизму та психологічної стійкості до наративів інформаційних операцій противника, з урахуванням успішних практик армій країн – членів НАТО та їх союзників (на прикладі Армії оборони Ізраїлю);

– визначено пріоритетні напрями морально–психологічного забезпечення та патріотичного виховання військовослужбовців ЗСУ в умовах війни; аргументовано важливість посилення за таких умов уваги органів державного і

військового управління, командного складу ЗСУ до цих складових забезпечення боєготовності військовослужбовців, боєздатності ЗСУ загалом.

Уточнено:

– розуміння складових морально-психологічного забезпечення та патріотичного виховання українських військовослужбовців у контексті протидії зовнішнім пропагандистським наративам та інформаційним операціям у воєнних умовах;

– підходи до аналізу та оцінки потенціалу практик формування психологічної стійкості та організації патріотичної підготовки військовослужбовців армій країн – членів НАТО та їх союзників, визначення можливостей їх використання в Україні;

– тлумачення особливостей інформаційних операцій проти України та шляхів протидії ним у контексті патріотичної підготовки військовослужбовців в умовах консцієнтальної війни. При цьому конкретизовано історичні фактори, які вплинули на ідеологічне підгрунтя та змістовне спрямування інформаційних операцій рф проти України;

– визначення сучасних детермінант морально-психологічного супроводу та патріотичного виховання особового складу ЗСУ у контексті забезпечення національної, зокрема інформаційної, безпеки України.

Отримали подальший розвиток:

– дослідження еволюції ціннісних засад українського суспільства на різних історичних етапах його розвитку; основоположних цінностей, що сформували українську етнічну спільноту та її культуру та складають підгрунтя для утвердження української національної ідентичності;

– аналіз дослідницьких підходів до визначення сутності «рашизму» як політичної ідеології, спрямованої на забезпечення функціонування російського автократичного режиму, легітимізацію російської збройної агресії проти України;

– напрацювання рекомендацій щодо забезпечення стійкості ЗСУ, зокрема у протидії інформаційним операціям російського агресора, залучення ним інструментарію психотехніки.

Нарешті, наукова новизна дослідження полягає у комплексній характеристиці впливу інститутів морально–психологічного забезпечення та військово–патріотичного виховання військовослужбовців ЗСУ на посилення боєготовності ЗСУ та обороноздатності Української держави.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення та практичні рекомендації дисертації можуть бути використані на різних рівнях державного управління, зокрема в системі ЗСУ для підвищення ефективності захисту національних інтересів України. Результати дослідження дають змогу удосконалити зміст та напрямки забезпечення воєнної політики України у частині формування високих морально–бойових якостей та патріотичної підготовки військовослужбовців ЗСУ. Рекомендації дослідження можуть бути використані в науково–дослідній роботі, спрямованої на підвищення ефективності політики національної, зокрема інформаційної, безпеки України; у навчальному процесі – для розробки спецкурсів з основ політики національної та інформаційної безпеки, з метою посилення патріотичного виховання допризовної молоді та військовослужбовців.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана та рекомендована до захисту на кафедрі соціально–гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Європейський університет». Основні положення, висновки і пропозиції автора представлені на під час проведення «круглого столу» «Крим: 10 років спротиву» (м. Київ, 28 лютого 2024 р.); на всеукраїнських наукових конференціях: «Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах» (м. Ірпінь, Київська обл., 16 березня 2023 р.); «Україна і світ: соціально–гуманітарні виміри безпеки та співпраці» (м. Ірпінь, Київська обл., 24 листопада 2023 р,); «Інтеграція знань і технологій

для сталого розвитку: нові горизонти науки, освіти та суспільства» (м. Полтава, 9 листопада 2024р.)

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 3 публікаціях, що вийшли друком у фахових виданнях України, 4 тезах доповідей на наукових заходах.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали предметом дисертаційного дослідження, зумовили його логіку і структуру. Робота складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (235 найменувань). Загальний обсяг становить 210 сторінок, із них основний текст – 181 сторінка, список використаних джерел на 29 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Формування моральних і політичних цінностей особистості як науково-теоретична проблема.

Україна сьогодні переживає складні часи, відбиваючи повномасштабну російську збройну агресію. І ключову роль у цьому відіграють Збройні Сили України, які відстоюють ключові цінності українського суспільства: свободу, незалежність, суверенітет, територіальну цілісність України, що, у свою чергу, актуалізує завдання дослідження теоретичних засад формування морально-політичних ціннісних орієнтирів громадян України у контексті забезпечення її безпекового й сталого розвитку.

Ключовим документом у сфері воєнної політики Української держави є Стратегія воєнної безпеки України, яка можу послугувати базовим ждокументом для розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України, а також ключових державних цільових програм, спрямованих на зміцнення обороноздатності України.

Відповідно до Стратегії воєнної безпеки України, прийнятої у березні 2021 року, пріоритетами реалізації державної політики у воєнній сфері є:

– формування професійного особового складу ЗСУ та інших військових формувань підтримується вдосконаленими системами кадрового менеджменту, підготовкою до військової служби, яка базується на національно–патріотичному вихованні допризовної молоді;

– оновлення доктрин, концепцій, планів, інших документів щодо підготовки та застосування ЗСУ та інших військових формувань у частині забезпечення їх здатності швидко розгортатися на загрозливих напрямках, вести превентивні, асиметричні та інноваційні дії для нівелювання чисельної та

технологічної переваги противника, використовуючи єдиний інформаційний простір;

– творення ефективної системи рекрутингу та комплектування Сил оборони України професійним, підготовленим і вмотивованим особовим складом; удосконалення мобілізаційної підготовки, обліку військового людського ресурсу; підготовка до військової служби та військово– патріотичне виховання молоді;

– зміцнення кадрового потенціалу ЗСУ та інших військових формувань, ефективне управління кар'єрним зростанням особового складу із забезпеченням професійного просування осіб за чітко визначеними, прозорими критеріями, що грунтуються на знаннях, уміннях, цінностях, досвіді, доброчесності, з дотриманням гендерної рівності; формування нового стилю військового лідерства та інноваційної професійної культури на основі євроатлантичних принципів;

– розвиток систем військової освіти та підготовки особового складу для Сил оборони України, запровадження освітньо–професійних програм підготовки офіцерського, сержантського та старшинського складу з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів НАТО [159].

Слід додати, що ефективність підготовки особового складу багато в чому обумовлена дієвістю системи морально–психологічного забезпечення (*МПЗ*) та військово–патріотичної підготовки, яка базується на ключових морально-політичних цінностях.

Питання дослідження теоретичних і ціннісних засад національної та воєнної безпеки є об'єктом глибоких і ґрунтовних наукових розвідок практично з часів створення безпекових суспільних інститутів. В рамках вітчизняного наукового простору цими дослідженнями займалися такі провідні науковці України як М. Білинська, С. Борисевич, П. Гай–Нижник, В. Горбулін, В Грицяк, В. Грубов, О. Данільян, О. Дергачов, О. Дзьобань, М. Дмитренко, Ю. Левенець,

О. Литвиненко, Е. Лисицин, Д. Лук'яненко, В. Козаков, О. Корнієвський, В. Косевцов, А. Кузнєцов, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, В. Мартиненко, О. Молодцов, Г. Новицький, Б. Парахонський, І. Радзієвський, М. Розумний, О. Сидорчук, Г. Ситник, В. Смолянюк та ін.

Серед зарубіжних дослідників цієї проблематики: Дж. Агамбен, У. Бек, Е. Гідденс, М. Вебер, Т. Гоббс, Г. Ховстеде, Р. Інглхарт, Г. Моргентау, Г. Ріккерт, В. Франкл, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, С. Шварц.

На кожному етапі розвитку людства цінностям приділялося дуже багато уваги, оскільки вони лежать в основі людського буття. На базі цінностей практично відбудовується і розвивається суспільство і держава, складаються відносини між людьми, спільнотами, формуються базові уявлення людини про себе, свою поведінку, а також про світ, сенс буття, життєві пріоритети, взагалі будується сценарій людського життя.

Кожна історична доба формувала власні ціннісні системи для забезпечення свого існування. Відповідно до світоглядних позицій філософів Древньої Греції людина вважалася мірою всіх речей, досконалим творінням природи, глобальною цінністю. У трактатах Арістотеля, Демокріта, Діогена, Платона, Сократа відсутній феномен цінності безпеки. Але саме філософські трактати великих філософів античності пояснили ціннісну основу безпеки держави, суспільства, особистості; руйнівні впливи олігархічного, демократичного і тиранічного типів держави на особистість людини і на її спосіб життя.

Вислів Сократа, що благо – не що інше як задоволення, а зло – не що інше як страждання, можна вважати судженням, що позначає позитивні і негативні цілі будь–якої діяльності, в тому числі безпечної життєдіяльності. В цьому відношенні інше його судження «чесноти не можна навчити», тобто знання є дійсним знанням тільки тоді, коли воно морально перетворює особистість, слід вважати вельми актуальним для забезпечення безпечного існування особистості, суспільства та держави.

Визначаючи сократівський підхід до цінностей людини, необхідно підкреслити, що філософом були визначені ціннісні основи буття людини, його життєдіяльності з акцентуванням уваги на важливість самостійної побудови особистістю своєї духовної суті за допомогою знання, яке несе моральність. Саме у моральних якостях людини Сократ бачить третій вимір між божественним і природним світами. Це нагадує висловлення І. Канта про моральний закон у собі.

Платон у трактаті «Держава» вказує, що у державі є три її складових: ділова, захисна, дорадча. У розділі «Роль верстви стражів в ідеальній державі» цього ж трактату він підкреслює, що коли людині притаманний «нездоланний і непереможний лютий дух», «будь–яка душа нічого не боїться і ні перед чим не відступає». За його твердженням, саме моральні основи «...створюють державу або мужньою, або мудрою. Філософ вважав, що «лагідна вдача протилежна люті духу» й був переконаний у тому, щоб «добре битися, треба бути мужнім». У своїх постулатах Платон підкреслює, що олігархічна держава не може бути єдиною, в ній існують, так би мовити, дві держави: одна – держава бідних, інша – заможних. Філософ стверджує, що «в олігархічних державах не звертають уваги на розбещеність, навіть допускають її, так що і людям, цілком шляхетним, буває не уникнути ... бідності» а коли «у державі спалахне такого роду зло, вони не побажають його гасити за допомогою заборони розпоряджатися своїм майном... і не вдадуться до дій , що усувають ... це лихо згідно з іншим законом» [142].

Як бачимо, сутність небезпечного і безпечного в об'єктивному ідеалізмі Платона визначається духовно–моральними, передусім етичними категоріями «справедливість–несправедливість», «благо–зло», «розсудливість–розбещеність» тощо. Оперуючи цими категоріями, Платон обґрунтовує різні антиномії становлення державного ладу та існування людини, які фактично є причинами як виникнення небезпеки, так і забезпечення безпеки.

У філософській спадщині Арістотеля людина як соціальна істота за своєю природою призначена до життя у спільноті. Давньогрецький мислитель вважав, що саме у спільноті людина повинна формуватися як моральна істота й тільки справедлива держава удосконалює людину та сприяє розвитку її шляхетних якостей.

Відповідно до Арістотеля, держава створюється не заради того, щоб жити взагалі, а жити щасливо. Він обґрунтовує реальну суть невдоволення громадян своєю державою: коли у державі багато осіб позбавлені політичних прав, коли у державі багато бідних, тоді в такій державі неминуче виникають вороже налаштовані елементи.

Як пише Арістотель, щоб правильно влаштувати громадське життя людям необхідна політика, тобто знання про те, як найкращим чином організувати спільне життя людей в державі. Сутність політики він розкриває через її мету, яка полягає у тому, щоб забезпечити громадянам можливість набути високих моральних якостей, зробити їх людьми, які діють чесно і справедливо. Водночас, на його думку, «ніякої користі не принесуть найкорисніші закони, одноголосно схвалені всіма причетними до управління державою особами, якщо громадяни не будуть привчені до державного ладу й виховані відповідно до його духу»; «рішення народної маси повинні мати силу» [5].

За Арістотелем держава є спілкування вільних людей. Тому для свободи правильними є лише такі форми державного ладу, які орієнтовані на загальну користь та реалізацію принципу абсолютної справедливості. Державні устрої, які орієнтовані виключно на особисте благо правителів, є, на думку Арістотеля, помилковими й засновані на деспотичних засадах.

Аналіз джерел досліджуваної нами проблеми наочно доводить, що безпека особистості розглядалась античними філософами через призму етичних категорій, як внутрішня, базова потреба безпечного існування людини. При цьому вони висували на перший план питання безпеки держави, а вже потім – питання безпеки суспільства і людини. Втім, в їх трактатах людина, яка втілює

в життя «ідеї блага», несе відповідальність як за безпеку суспільства, держави в цілому, так і за власну безпеку.

У контексті досліджуваної проблеми необхідно підкреслити, що філософські трактати Арістотеля, Платона і Сократа є базисними в усвідомленні теоретичних і методологічних основ безпеки особистості, суспільства і держави.

Давньоримська цивілізація також не лишилася осторонь від розробки ціннісних уявлень про людину та суспільство. Згідно з поглядами мислителя Тіта Кара, що були висловлені ним у його трактаті «Про природу речей» людина має формуватися за законами природи. Він заперечував існування богів, був прихильником ідей Епікура та вважав, що людина відповідає за себе та свої вчинки передусім перед собою і має здатність виробляти власні погляди на всесвіт, на облаштування свого життя. Філософ тлумачив поняття благочестя як «споглядання при повному спокої духу, а головною умовою земного щастя вважав подолання страху смерті.

Відповідно до поглядів Луція Сенеки, які знайшли своє відображення у трактатах про тодішні моральні засади суспільства («Про милосердя», «Про благо простого життя», «Про добрі справи», «Про багатство та безчестя») головними чеснотами держави та суспільства є можливість забезпечити гідне життя усім прошаркам населення, адже люди, на його думку, за своєю природою народжуються рівними й тільки недосконаліть суспільних відносин та світу не дає змоги мати рівні права.

Доба Середньовіччя почалася розпадом середньовічних держав на окремі феодальні держави, міжусобними війнами, що сприяло формуванню в суспільній свідомості погляду на людину як на істоту нескінченно слабку, беззахисну, незначну; її життя в цьому світі вважалося жалюгідним існуванням, позбавленого ціннісних основ. Поширення філософами Середньовіччя твердження про повну залежність людини від пануючих над нею вищих сил сприяло виникненню догмата про Всевишнього як Владики Всесвіту.

На думку відомого мислителя цього періоду Августина, людина, створена за образом і подобою Бога, займає центральне місце в його творінні (антропоцентризм як вихідний принцип світорозуміння релігії); людина – це мета і сенс творчої активності Всевишнього; при цьому земне буття практично нічого не варте, і є тільки можливістю заслужити вічне перебування душі з Богом, здійснюючи життєву аскезу і відмовляючись від усіх принад життя.

Аналогічні за своєю суттю погляди висловлював Тома Аквінський, який поєднав схоластику Августина з філософською концепцією Арістотеля та концепцією своєрідного християнського раціоналізму, згідно з яким тіло і душа взаємно пов'язані, а тому все, що допомагає розвиватися душі через тіло є необхідним для існування, але у кінцевому випадку має слугувати спасінню душі та звеличуванню Бога.

В епоху Відродження найбільш прогресивними мислителями вважалося, що найбільшою цінністю є людина, а головними суспільними чеснотами є безкорисливе й віддане служіння громадянському обов'язку чи спільній справі. Спільним благом в ті часи вважалася «держава–республіка», заснована на принципах справедливості та рівності, у якій обмежуються чи повністю ліквідуються будь–які соціальні привілеї. При цьому поширювалася думка про те, що запорукою свободи особистості є прийняття та виконання законів, які за своїм змістом відповідали б природній сутності людини як суспільної істоти, що наділена рисами соціально–ціннісного характеру.

Такі видатні мислителі Середньовіччя, як Н. Макіавеллі, Дж. Бокаччо, К. Салютаті запропонували багато нових ідей у сфері етичних знань, адже епоха Відродження формувала нові ціннісні орієнтири як для суспільства, так і для держави, які послугували основою для людино–центристського та суспільно–центристського підходів до створення нової моделі державного управління. Ціннісним основам життя людини у період Просвітництва були присвячені також фундаментальні праці таких філософів, як Б. Спіноза та Т. Гоббс. Останній у своїх численних трактатах соціально–філософського

спрямування висував ідеї суто філософського мислення та очищення розуму від мінливих й непередбачуваних уявлень про цінності, оскільки такі уявлення залежать від суб'єктивних людських інтересів чи уподобань, тому є доволі відносними.

Отже, мислителі епохи Середньовіччя покладалися передусім на «природне світло розуму», а моральними цінностями для них були мир, відмова від насильства, релігійна толерантність, добробут, свобода та людське щастя. Вони вважали, що людина як розумна істота здатна побудувати якісно нове суспільство, що ґрунтується на ціннісних засадах, які формує виховання та освіта, й лише за допомогою сучасних знань суспільство може досягти процвітання й добробуту. Подібні ідеї мали інтернаціональний, глобальний характер й набули поширення спочатку в Європі, а пізніше й у Новому Світі.

Сучасна філософія, розглядаючи благо з точки зору його цінності, робить чіткий поділ між поняттями «благо» і «цінність». «Благо», згідно з сучасними інтерпретаціями цього терміну, спрямоване на людину; є своєрідним «даром» суспільства чи держави.

І. Кант вважав, що «цінність» та «ціль» взаємопов'язані категорії, оскільки лише розумна істота може володіти об'єктивними цілями й саме це надає цілям «абсолютну цінність». Відтак, усе, що співвідноситься з цілями людини, може характеризуватися як цінності для неї; від характеру цілей (мова може йти як про людину, так і про суспільну групу, суспільство, державу) залежить й характер цінностей. Отже, цінностям властива особлива об'єктивність, яка відрізняється від очевидної об'єктивності природних речей. На думку І. Канта, усі розумні істоти є царством «самих по собі» цілей й у такому царстві «усе має свою ціну». «Благо», з позиції І. Канта, є для людини безумовною цінністю; водночас «цінність» – це більш широке й загальне поняття, яке включає в себе поняття «благо» [73]. Інший німецький мислитель Ф. Ніцше припускався думки, що цінності являють собою цілі та предмет прагнення людини протягом всього її свідомого існування.

На сучасні дослідження з проблематики цінностей істотно вплинула поява й утвердження такої наукової дисципліни як аксіологія. Її формування пов'язане з поширенням у науковому лексиконі терміну «аксіологія», вперше який почали використовувати в середині XIX століття П. Лапі і Е. Гартман. Аксіологія згодом перетворилася в новий самостійний розділ загальної філософії, спрямований на дослідженні ціннісної проблематики. З цього часу в науці термін «значущість» почав використовуватись як самостійне поняття, адже, на відміну від терміну «існування», значущість не залежить від людського досвіду та є критерієм істини в процесі пізнання. Зазначені логічні конструкції лягли в основу філософської теорії цінностей, яка й дотепер відіграє значну роль в соціально–гуманітарній науці.

Ціннісна проблематика широко висвітлена у працях А. Мессера, Х. Вегаса та А. Еделя. Ці представники неокантіанства виокремили наступні напрями й сфери аксіологічних досліджень: моральний релятивізм, об'єктивізм, психологізм (у тому числі натуралістичний, ідеалістичний, ідеалістично–реалістичний, реалістичний, прагматичний, феноменологічний та натуралістичний), трансценденталізм. М. Кіссель до сфери аксіологічних досліджень відносив соціологізм, персоналістичний онтологізм, натуралістичний психологізм, трансценденталізм та культурно–історичний релятивізм. У працях Х. Вегаса наголошується на відмінностях, які існують у дослідженні ціннісної проблематики, зокрема на об'єктивізмі та моральному релятивізмі.

Окремої уваги заслуговують наукові здобутки польського філософа Лешека Колаковського, який запропонував виокремити пари цінностей: свобода–рівність, безпека–свобода, власність–справедливість, рівність–особисті права.

Усі згадані вище наукові концепції є вельми корисними для досліджень проблем державного управління та захисту національних цінностей. Загалом в науці існують різноманітні підходи до класифікації аксіологічних досліджень.

Кожен з них характеризується особливостями трактування самої природи цінностей. Аналізуючи різні теоретичні тлумачення дефініції «цінності», можна дійти висновку про те, що вони зазвичай поєднують в собі ознаки суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, загально–людського та індивідуально–особистісного.

Процес формування європейських цінностей та їх вплив на суспільно–політичні процеси став об'єктами дослідження та аналізу широкого кола сучасних соціологів й психологів (Е. Гідденс, Ю. Хабермас, В. Магун та ін.), що сприяло появі й розвитку відповідних наукових підходів: спочатку – соціологічного, психологічного, історичного, згодом – аксіологічного, онтологічного, гносеологічного.

В енциклопедичному словнику політологічних термінів і понять, підготовленого до друку ученими — викладачами Львівського національного університету імені Івана Франка, містяться наступні трактування поняття «цінності»: «… будь–яке матеріальне або ідеальне явище, що має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, час, гроші, здоров'я тощо, заради якого вона живе»; «…феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізації її творчих можливостей» [145, с. 378]. У «Політологічному енциклопедичному словнику» (2–е видання, 2004 року) наведено поняття «політичні цінності», сутність якого визначають «об'єкти, явища, ідеї, процеси політ. життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовільняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності» [145, с. 719].

У статті «Імперативи і максими легітимності авторитету сучасного керівника» Т. Новаченко зосередилась на іншому ціннісному аспекті – формуванні у керівників системи державної влади сталих і високоморальних ціннісних орієнтирів. Як вважає авторка, діяльність сучасних керівників державного управління має орієнтуватись на пріоритет саме нематеріальних

моральних цінностей, що сприяє зростанню рівня їхньої відповідальності, компетентності, моральності, що, зрештою, позитивно позначається на ефективності державного управління на усіх рівнях [131].

Отже, базовими цінностями, які формувалися протягом історії людства, є мора́льні ці́нності – моральні зразки, поняття, вимоги, що дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній. До них зазвичай відносять добро, порядність, чесність, вірність тощо. Моральні цінності, насамперед, досліджують такі науки як етика й психології. В рамках політології акцентується увага на дослідженні саме політичних цінностей суспільства, які являють собою сукупність ідей, уявлень і відповідних соціопсихологічних утворень (настанов, орієнтацій, переживань, стереотипів), що визначають цілеспрямування, стратегію і тактику політичної діяльності держави, суспільства та людини .

У енциклопедичному словнику «Політологія», підготовленого до друку ученими Львівського національного університету ім. Івана Франка, зазначено, що політичні цінності – це об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси, які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності. Політичні цінності є невід'ємною частиною політичної культури суспільства й віддзеркалюються в політичній свідомості людей [145, с. 345].

Політичні цінності визначають потреби та інтереси тих чи інших політичних суб'єктів і є важливим інструментом підвищення ефективності внутрішньої та зовнішньої політики держави. Вони лежать в основі мотивації суб'єктів політики, якими можуть бути як окремі громадяни так і соціальні групи; можуть сприяти посиленню в суспільстві як інтеграційних, так і дезінтеграційних процесів, які будуть послаблювати країну. Саме система політичних цінностей складає основу політичної культури суспільства, яка є важливим мотиватором політичної поведінки соціальних спільностей, лідерів, еліт. У змісті політичних цінностей відображаються політичні ідеали, бажання,

та інтереси політичних суб'єктів. Як відзначав Макс Вебер, система цінностей є певним «ідеальним конструктом», за допомогою якого здійснюється пізнання політичної системи. Політичні цінності забезпечують формування стандартів оцінки політичних процесів та дій; вони визначають поведінку учасників політичного процесу (партій, політичних рухів, класів, політичних лідерів тощо) по відношенню до інших суб'єктів політики.

Сучасна наука розглядає «цінності» як феномен свідомості, який має певне значення для суб'єкта чи суспільства, впливає безпосередньо на розвиток людей, суспільства і держави. Помітний внесок у дослідження ціннісної проблематики зробили українські філософи і соціологи В. Андрущенко, Н. Бондаренко, В. Бакіров, О. Борусевич І. Бичко, В. Ребкало, І. Надольний, М. Розумний, В. Шинкарук та ін. Аксеологічним аспектам теорії державного управління приділили особливу увагу в своїх працях О. Висоцька, Т. Бутківська, В. Долженко, В. Заболотна, Г. Горак, І. Лебідь, В. Козаков, В. Карлова, Л. Морозова, Л. Мисів, О. Панін, П. Алексєєв та ін. У політологічній науці проблематику, пов'язану з цінностями людини, суспільства досліджували С. Яковенко, В. Табачковський, Д. Попова, Л. Чупрій, М. Трифонова, Н. Юхименко, А. Ярошенко та ін.

Результатом численних досліджень цінністей стало ще більше розмаїття їх визначень і трактувань: «…цінності складають основу життєдіяльності – це історично складені модуси, способи зв'язку свідомості й буття людини і світу» (Т. Бутківська) [21, с. 27], «... цінністю є лише те, що усвідомлюється, переживається як цінність. Світ цінностей − це світ саме практичної діяльності» (М. Розумний) [169].

Істотний внесок в розвиток досліджуваної нами проблематики був зроблений українським ученим Г. Ситником. На його думку, система цінностей в суспільстві формується у вигляді взаємообумовленої й взаємопов'язаної сукупності окремих моральних норм, які регулюють відносини в суспільстві, підтримують його стабільне існування та у такий спосіб забезпечують його

безпеку. Вочевидь, жодна держава не може функціонувати, спираючись лише на моральні норми. Одним з найголовніших її завдань є закріплення поширених в суспільстві цінностей за допомогою норм права (включення їх до законодавчих актів), завдяки чому як система національних цінностей, так і цінності суспільства, як їхня складова, набувають офіційного статусу і отримують від держави відповідний захист [184, с. 370].

Слід зауважити, що держава, закріплюючи у правових нормах деякі цінності, зазвичай прагне подавити чи нівелювати інші цінності, передусім ті, що не гармонізуються чи суперечать політичному курсу правлячої еліти. Саме це є головним чинником в процесі переоцінки ціннісних орієнтацій як окремих суспільних груп, так і всього суспільства.

Українські учені трактують «цінності» як певний суспільний феномен, особливий наголос ставлячи на тому, що «цінності» є результатом або продуктом діяльності людей, що задовольняє матеріальні чи духовні потреби представників усіх соціальних груп. В. Козаков в монографії «Аксіологія державного управління» вперше у вітчизняній науці про державне управління застосував комплексний аналіз засад державного управління в соціально–ціннісній площині, розкривши їх зміст, механізми впливу на державотворчі процеси, взаємодію держави з суспільно-політичними інститутами, чим започаткував такий новий напрям науки, як аксіологія державного управління. Ним було введене до наукового обігу поняття «соціально–ціннісні засади державного управління». Зміст поняття базується на ідеї пріоритетності прав людини та завдання держави щодо їх забезпечення як основного призначення управлінських функцій, що суттєво конкретизує ідею «суспільного блага», яке теорія утилітаризму розглядає виключно як «добробут» [82].

В. Карлова, характеризуючи зміст духовних цінностей, наголошує, що вони є «продуктом духовного виробництва, а, отже, належать до феноменів суспільної свідомості і виявляються у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів, що

зумовлюють духовний розвиток індивіда чи суспільства в цілому» [Цит. за: 100, с. 223]. Однак, на її думку, «стихійне запозичення цінностей західного суспільства без урахування особливостей розвитку власного українського, цілеспрямоване нав'язування невластивих українцям цінностей приводить до закорінення в суспільній свідомості малосумісних між собою ціннісно-символічних систем на фоні відсутності добре розробленої власної, української» [77, с. 11]. З позиції іншого дослідника Л. Мисів, сутність терміну «цінності» визначає «…будь–який предмет чи явище, що усвідомлюється суб'єктом як необхідне, значуще для його життєдіяльності та самореалізації». Духовними цінностями він вважає «…феномени суспільної свідомості, що виступають як провідні, значущі ідеали, норми, символи тощо і зумовлюють індивідуальний та суспільний духовний розвиток у цілому. Вони можуть бути відображені у творах мистецтва, науки, нормативно–правових системах тощо» [116, с. 460].

Аналізуючи типологізацію політичних цінностей, слід зазначити, що відомі українські учені В. Горбулін і А. Качинський запропонували поділ системи політичних цінностей на окремі елементи: цінності окремої людини, цінності суспільства та цінності держави. Перша група цінностей – це права й свободи людини, патріотизм, право людини на володіння приватною власністю та загальні для людей цінності. Друга група цінностей – це соціальна справедливість, добробут, міжетнічна й міжконфесійна злагода, ліберальні й демократичні традиції, історичні, духовні та матеріальні надбання. Третя група цінностей – це сталий конституційний лад, державний суверенітет і територіальна цілісність, сукупність природних ресурсів, національна безпека, міжнародні зв'язки. З позиції цих учених, існування держави та нації у майбутньому слід розглядати крізь призму ціннісного ядра, як фактору консолідації суспільства. Складовими такого ціннісного ядра є національна безпека, патріотизм, соціальна справедливість, добробут та міжнародні зв'язки. Крім того, ціннісне ядро, на їх думку, доцільно було б доповнити

притаманними українцям цінностями – цінностями християнської релігії, миролюбністю, толерантністю, терпимістю, гостинністю, працелюбством [37, с. 16]. Водночас, українські учені вважають, що крім національних (політичних) цінностей сутнісні засади українського національного характеру визначають такі індивідуальні цінності українців, якими є моральність; релігійність; толерантність; миролюбність; доброзичливість; працелюбство; сім'я (сімейні цінності) тощо [32, с. 469].

Основні наукові підходи до вивчення політичних цінностей в контексті забезпечення безпеки суспільства, людини і держави доцільно розглянути докладніше. Передусім слід чітко з'ясувати відмінності між поняттями «політичні цінності» та «національні інтереси».Так, в Законі України «Про національну безпеку України» визначення такого поняття як «політичні цінності» відсутнє, проте подано поняття «національні інтереси»: «…національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її громадян». Термін «політичні цінності» згадується лише в контексті «загроз національній безпеці України»: «…загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних політичних цінностей України» [155]. За таких обставин українські науковці досліджували переважно проблематику національних інтересів у площині національної безпеки. Національні інтереси при цьому вважаються невіддільними від національних цілей (стратегічних цілей). Тому ця категорія піддається класифікації, ранжуванню, на її основі розроблялися методологічні засади створення «Стратегії національної безпеки України». Це вказує на те, що системне уявлення про проблему державного управління у контексті реалізації політичних цінностей в Україні сформовано не повністю. Серед тих, хто

вперше почав досліджувати цю проблему відзначимо В. Вагапова, О. Гончаренка та Е. Лисицина, які виходили з принципової важливості поняття «політичні цінності», адже такі цінності є здебільшого незмінними та відіграють роль інваріантів політичного розвитку особистостей, суспільства та держави. Ю. Сурмін до переліку політичних цінностей додає патріотизм, мир, злагоду, свободу [192]. Інший український учений Г. Ситник вважає, що «політичні цінності – це цінності індивіда (особистості), цінності суспільства та цінності держави, предмети, явища та їх властивості, які задовольняють потреби особи, суспільства і держави в безпечному існуванні та прогресивному розвитку» [184, с. 370].

Означена вище проблема не втратила своєї актуальності й дотепер, адже успішне її розв'язання є запорукою ефективного державного управління, спрямованого на захист політичних цінностей як ключової складової системи національної та воєнної безпеки. Крім того, наявність цієї проблеми підсилює актуальність проведення подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Водночас, в середовище української науково–експертної спільноти поширення набула думка, що з посиленням світових інтеграційних процесів, учасником яких дедалі більше стає Україна, актуалізується завдання формування загальнолюдських цінностей, якими є справедливість, патріотизм, працелюбність, гуманізм, добро, гідність та інші цінності людського буття до яких також варто віднести справедливість, рівноправність, свободу, демократію, братерство, толерантність, миролюбність, притаманні цивілізаційній спільноті [59, с. 130].

В політичній науці політичні цінності поділяються на особистісні, суспільні та державні. Домінуючими політичними цінностями на рівні Української держави є державний суверенітет, конституційний лад, народовладдя (народоправство), республіканізм, відданість українській національній ідеї та інші. Водночас, вважаємо за необхідне наголосити на наступному методологічному зауваженні українських учених: «консервація

патерналістської психології українців та домінування «цінностей виживання» створює підґрунтя для закріплення дуже небезпечного наративу безумовного домінування концепту «сильної, заможної економіки» над потребою у «демократичній політичній системі» [47, с. 20].

Найголовнішими громадянськими цінностями, згідно з результатами соціологічних досліджень, які були оприлюднені у ЗМІ, українські громадяни назвали свободу слова, рівність перед законом, права людини (право на життя, приватну власність, рівність прав і можливостей, особисту безпеку, персональну гідність, шанобливе ставлення до праці). Найголовнішими цінностями особистого життя ними були названі працьовитість, підприємливість, творча активність, цілеспрямованість, старанність, самостійність, ініціативність, організованість, принциповість, самоповага, внутрішня свобода, рішучість, мужність та впевненість у власних силах.

Дискусійним вважаємо наведений у «Політичній енциклопедії» (вихід її у світ став можливим завдячуючи ініціативі учених ІпіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України) перелік політичних цінностей (у широкому розумінні сутності цього поняття), які «можуть бути предметними (влада, безпека, демократія, держава, легітимність, порядок, рівність, свобода, самоврядування, справедливість тощо) і суб'єктними (демократ., лібер., консерват., монарх., патерналіст., револ., реформіст., соціалістичні, традиціоналістичні, утопічні тощо уявлення, орієнтації, ідентифікації, практики)» [146, с. 772].

До вищезазначеного слід додати, що суб'єкти політичної діяльності формують свою систему цінностей за допомогою ідеології, визначаючи пріоритетні цінності та плануючи свою політичну діяльність. Сучасні дослідження показово свідчать про те, що посттоталітарні суспільства надають перевагу цінностям розвитку (змінам) та рівності, недооцінюючи важливість свободи і порядку. В промисловорозвинених суспільствах західної демократії дослідники виділяють такі цінності, як свобода (сукупність індивідуальних прав) і рівність (рівність можливостей). З цими цінностями безпосередньо

пов'язані інші ціннісні орієнтації, а саме: індивідуалізм, особистий розвиток, дозвілля, незалежність, громадська зангажованість, співучасть, ефективність, раціональність, матеріальний достаток, праця, сім'я, вільний час та ін.

1.2. Методологічний інструментарій виховання моральних і політичних цінностей у військовослужбовців.

Теоретико–методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах наукової об'єктивності та неупередженості, системності, аксіологічної єдності стратегічних цілей і завдань ефективного управління морально–психологічним забезпеченням та патріотичною підготовкою особового складу ЗСУ. Загальною теоретико–методологічною основою дослідження є діалектична методологія, що дозволяє розкрити предмет дослідження у системній повноті, динаміці, взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Серед основних методів дослідження застосовано системний підхід, сутність якого полягає в системній взаємодії людини із зовнішнім середовищем. У класичному розумінні будь–яка система має наступні характеристики: складові елементи (частини); взаємозв'язки і внутрішньо–системна взаємодія між елементами; межі, які відокремлюють систему від середовища, зумовлені характером зв'язків між елементами; середовище, у якому функціонують чинники, явища і суб'єкти поза системою, які так чи інакше пов'язані з елементами системи.

Аналізуючи структуру системи політичних цінностей, слід відмітити, що вона формується й змінюється разом з розвитком суспільства, має певну структуру на індивідуальному, суспільному та державному рівні, елементи якої чітко визначені й підпорядковуються певній ієрархії за своєю значущістю. Зазвичай така система відносно стабільна чи повільно (еволюційно) змінюється. Вона спроможна впливати на усі процеси державного управління, вибір конкретних варіантів управлінських рішень, зокрема з питань національної та воєнної безпеки.

Систему МПЗ у ЗСУ можна проаналізувати, як застосовуючи структурний підхід, що передбачає виокремлення елементів системи та зв'язків між ними, так і функціональний підхід, який полягає у визначенні функцій системи та її елементів, спрямованих на досягнення мети. Дослідження сучасного стану МПЗ у ЗСУ як системи потребує з'ясування, структури, системних зв'язків і елементів, що утворюють її цілісність.

Загалом слід наголосити на тому, що структура – це категорія для позначення відносно сталого засобу зв'язку елементів того чи іншого складного цілого. Поняття «структура» відображає впорядкованість та архітектоніку сукупності зв'язків у єдності з елементами, об'єднаними на основі базових принципів функціонування системи.

Найбільш значущими, з погляду на організацію МПЗ у ЗСУ, з усієї сукупності взаємозв'язків вважаються причинно–наслідкові зв'язки, що зумовлюють дієвість, ефективність і розвиток системи МПЗ на підставі її адаптивності до структурних змін у секторах безпеки і оборони України, зокрема у підрозділах, що здійснюють морально–психологічний супровід військовослужбовців ЗСУ. У цій системі причинно–наслідкові зв'язки проявляються на підставі організаційно–управлінського та психолого–педагогічного впливу на свідомість військовослужбовця, сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів зовнішнього середовища (професійні та бойові завдання, що стоять перед підрозділом; умови забезпечення і готовність особового складу ЗСУ до їх виконання). При цьому будь–який елемент структури МПЗ являє собою категорію для позначення окремого компонента в межах цієї системи, здатної здійснювати певні функції. Ця структура складається з таких взаємопов'язаних елементів як мета, суб'єкти, об'єкти, форми і засоби (методи, технології й методики соціологічного, педагогічного, психологічного, культурологічного впливу), функції, завдання, напрями і компоненти. Перелічені елементи структури МПЗ пов'язані між собою

організаційно–управлінськими та іншими зв'язками, а також включенням до неї функціональних, часових, просторових і позасистемних зв'язків.

Отже, метою МПЗ у ЗСУ як системи є формування та забезпечення на належному рівні морально–психологічного стану особового складу, необхідного для якісного виконання професійних і бойових завдань.

Серед основних складових морально–психологічного супроводу військовослужбовців ЗСУ дослідники виокремлюють інформаційно–пропагандистське забезпечення (внутрішньо–комунікаційна робота, інформаційний супровід військ, сил та інформаційно–психологічна протидія факторам, які деструктивно впливають на психіку особового складу); психологічне забезпечення; соціально–правова робота [122, с. 61]. Дехто з дослідників відокремлюють як самостійну складову цього супроводу протидію впливу противника на психологічний стан військовослужбовців, а також окремо додають культурно–виховний напрям або культурологічне забезпечення, які за своєю суттю є складовими комунікації.

Серед основних методологічних підходів, які був застосовані у дослідженні, також відзначимо функціональний підхід, який передбачає системне дослідження функцій об'єкту, які він виконує. Розглядаючи систему МПЗ у ЗСУ з точки зору функціонального підходу, фахівці з дослідження цієї проблематики зазначають, що як й будь-яка соціальна система (система, пов'язана з людьми та їх взаємовідносинами), вона складається з двох самостійних, але взаємопов'язаних елементів – підсистем: керованої та керуючої. Зв'язок між керуючою і керованою системами відбувається на основі інформації, слугує основою для вироблення управлінських рішень, які надходять із керуючої системи в керовану для виконання професійних і бойових завдань, корекції управлінських рішень [122, с. 214-215]. При цьому науковці вказують на ключові функції, які реалізуються в рамках МПЗ у ЗСУ:

– мобілізація військовослужбовців на виконання конкретних професійних і бойових завдань;

– формування у особового складу ЗСУ високих морально–бойових і психологічних якостей;

– вивчення суспільно–політичної обстановки в районі бойових дій;

– організація та проведення психологічної роботи з особовим складом;

– захист особового складу від негативного інформаційно–психологічного впливу противника;

– інформування і роз'яснення особовому складу норм міжнародного гуманітарного права; забезпечення реалізації прав та гарантій військовослужбовців та членів їхніх сімей;

– організація заходів внутрішньо–комунікаційної роботи (соціально–культурне обслуговування та організація дозвілля особового складу). [122, с. 64].

У морально–психологічному супроводі та патріотичній підготовці військовослужбовців ЗСУ застосовуються як індивідуальні методи вивчення психіки особистості, так і загальні методи дослідження психологічних якостей військових підрозділів. Досить важливим є метод індивідуально–виховної роботи, спрямований на враховування індивідуальних особливості конкретного військовослужбовця.

Застосування в дослідженні проблематики МПЗ у ЗСУ методу моделювання надає додаткових можливостей для подання практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності МПЗ та патріотичної підготовки військовослужбовців в умовах російської збройної агресії, тим більше – в умовах воєнного стану.

На підставі узагальнення дослідницьких підходів до визначення змістовно-сутнісних характеристик МПЗ у ЗСУ вважаємо за необхідне подати авторське розуміння МПЗ військових як комплексу взаємопов'язаних і узгоджених заходів органів державного та військового управління з метою досягнення достатнього рівня їх морально–психічного стану, попередження або

максимального зниження у них психологічних стресів, утримання морально–психологічної переваги над противником під час виконання бойових завдань.

Категорійно–понятійний апарат дослідження охоплює ті терміни й поняття, які мають безпосереднє відношення до формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців (їх характеристика подана нижче по тексту даного підрозділу). Водночас, вважаємо за необхідне спочатку проаналізувати більш загального змісту терміни й поняття, які також мають відношення до аналізу досліджуваної в дисертації проблематики.

За широкого розмаїття думок науковців щодо сутності поняття «моральні цінності» і поняття «політичні цінності» виокремимо наступні. З позиції Г. Товканець, моральні цінності особистості є відображенням культури її власного пізнання, ціннісного досвіду, прийняття моральних рішень, самовизначення та самоактуалізації [198]. За результатами аналізу наукової літератури українська дослідниця М. Федорова виділяє такі особливості моральних цінностей: загальнозначущість і повинність цінностей, приналежність до особистісної сфери та сфери поведінки, спрямованість на іншу людину, зв'язок з волею, прояв у структурі особистості як ціннісної якості [204].

У політологічному енциклопедичному словнику (за ред. проф. В. Мельника) зазначено, що політичні цінності – це об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси, які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності [145]. Водночас, погоджуємось з думкою І. Кучеренко про те, що «зі зміною суспільних відносин відбувається і переоцінка цінностей: багато того, що вважалося абсолютним та непорушним, знецінюється, і, навпаки, паростки нового суспільного буття породжують нові політичні цінності» [101, с. 225–226].

Приймаючи активну свідому участь у політичному житті суспільства, людина виділяє значимі для неї політичні об'єкти, наділяє їх змістом,

розташовує їх у певному ієрархічному порядку, що дозволяє їй орієнтуватися в політичному просторі, усвідомлювати значення змін, які відбуваються в сучасній системі політичних цінностей.

В рамках аксіологічного (ціннісного) підходу розглянемо деякі ключові дефініції, що характеризують моральні та політичні цінності українського суспільства у контексті сучасного перебігу подій в Україні, обумовленого зовнішньою збройною агресією, розв'язаною агресором консцієнтальною війною проти України.

Суверенітет (держави, особистості). Суверенітет держави означає незалежність державної влади від будь-якої іншої влади всередині країни у внутрішніх справах та відносинах з іншими державами.

Правовою основою суверенітету є конституції, декларації, загальновизнані принципи міжнародного права, які де-юре фіксують суверенну рівність держав, їхню територіальну цілісність, невтручання у внутрішні та зовнішні справи національної держави з боку інших держав. Суверенітет держави проявляється у монопольному праві держави вільно вирішувати всі державні справи без будь-якого стороннього (зовнішнього) втручання. Зовнішній суверенітет полягає у забезпеченні територіальної цілісності держави та невтручанні в її внутрішні справи з боку інших держав, у проведенні національною державою незалежної політики. Суверенітет як атрибут держави полягає у верховенстві, самостійності, повноті й незалежності державної влади. Незалежність державної влади проявляється у тому, що вона самостійно створює загальнообов'язкові для всього суспільства правила поведінки, встановлює і забезпечує єдиний правопорядок, визначає права та обов'язки громадян та громадських об'єднань, посадових осіб органів державної влади. Як зазначає американський учений Дж. Донеллі, усі права людини для ефективного здійснення потребують і позитивних дій, і обмежень з боку держави; деякі права є відносно позитивними, а деякі – відносно негативними, але ця різниця

не відповідає поділові між громадянськими і політичними правами та економічними і соціальними правами [53, с. 42].

Зазвичай під суверенітетом особистості розуміється усвідомлення людиною власної самоцінності, неповторності прав і свобод людини і громадянина. Реалізація на практиці суверенітету особистості (як цінності) має своїм результатом прояви людиною своєї індивідуальності, відстоювання власної точки зору та прийняття нею самостійних рішень. Політичний філософ Фрідріх Гаєк зазначав, що суспільство, яке не визнає, що кожен індивід має власні цінності, котрі він вправі відстоювати, не може виявляти поваги до гідності особистості й не може насправді знати свободи. Тож, має рацію українська дослідниця та письменниця В. Валлє, наголошуючи на тому, що «індивідуальність має захищати себе, свою неповторність, своє право на свободу... Розмаїття являє собою цінність, благо, дух свободи. Звільнення від... стереотипів соціуму, змагання людської думки у ході вільної дискусії, вирізнення можливостей – це шлях до прогресу». Практика ж свободи, з позиції дослідниці, проявляє себе у встановленні влади над собою, розділенні відповідальності за свої вчинки, невпинному процесі самопізнання, пошуку істини та розвитку індивідуальних інтелектуальних, моральних та чуттєвих здібностей [23, с. 98, 101].

Безпека (людини, суспільства, державна; національна безпека). Безпека є найвищою потребою людини, за відсутності якої не може існувати ані сама людина, ані суспільство, ані держава. В «Політологічному енциклопедичному словнику» (2-е вид, доп. і перероб.) подано наступне трактування терміну безпека: «діяльність людей, сусп-ва, д-ви... щодо виявлення... , запобігання, послаблення, усунення... і відвернення загрози здатної загубити їх, позбавити матер. і духовних цінностей, завдати невідшкодовних збитків...», з акцентуванням уваги на тому, що «основою успішної діяльності системи Б[езпеки] є реальне сприйняття і пізнання безпек і загроз». Важливо їх правильно систематизувати і ранжирувати за мірою зрілості та мірою втрати,

яку вони можуть завдати особі, сусп-ву...» [144, 47]. Водночас, укладачі словника «Основи громадянського суспільства» під безпекою громадян розуміють комплекс взаємопов'язаних стратегічних, політичних, економічних та культурних інтересів, спрямованих на формування, захист і забезпечення зовнішньополітчиних та внутрішніх функцій держави, а також захист основних прав і свобод людини і громадянина» [135, с. 15-16]. З позиції Г. Новицького, «існують ще кілька значень безпеки як соціального явища: потреба, інтерес… цінність, соціальні відносини, процес, соціальна функція». При цьому, на його думку, недооцінка або ігнорування проблем безпеки на всіх рівнях соціальної організації не тільки призводять до певних утрат, а й неминуче ведуть до падіння життєздатності, навіть до загибелі відповідних її елементів (суб'єктів). [132, с. 64, 97]. Отже, припустимося думки, що безпека являє собою складне суспільне явище, яке проявляється в суспільному житті в різних якостях, зокрема, як суспільні потреби та інтереси, суспільні відносини, процес та як соціальна функція.

Безпека громадян органічно пов'язана з суспільною безпекою (безпекою суспільства), яка являє собою комплекс суспільних інтересів, спрямованих на захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Зміст поняття «суспільна безпека», за висновком українського ученого О. Корнієвського, визначає «захищеність життєво важливих інтересів окремих громадян, соціальних груп, суспільства в цілому, а також системи суспільних цінностей (якими є безпека особистості і суспільства, законність і правова захищеність людини, демократія і народний суверенітет, плюралізм і вільна боротьба ідей та інтересів, мир і злагода в суспільстві тощо) від внутрішніх та зовнішніх загроз політичного, економічного, соціального, екологічного та іншого характеру» [90, с. 106].

Базуючись на положенням чинної Стратегії забезпечення державної безпеки, цей різновид безпеки характеризує її спрямування на створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної

цілісності та демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні [161].

В енциклопедичній літературі, монографіях, інших публікаціях науковці до сутнісних ознак національної безпеки відносять здатність країни зберігати цілісність, суверенітет, політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя та виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Об'єктами національної безпеки є людина і громадянин (конституційні. права і свободи); суспільство (духовні, морально-етичні, культурні, історичні та інші цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава (конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність). Хоча Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. втратив свою чинність, вважаємо, що й дотепер визначення цим Законом національної безпеки є найоптимальнішим з усієї сукупності його трактувань у наукових публікаціях. Отже, у зазначеному Законі цей термін вжито у значенні захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенціальних загроз національним інтересам. Серед основних принципів забезпечення національної безпеки, відповідно до ст. 5 цього Закону, виокремимо: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами.

Національна єдність. Поняття «єдність» має декілька значень: тісний зв'язок, згуртованість, цілісність, неподільність; поєднання в одному цілому, нерозривність зв'язку тощо. За майже відсутністю трактування поняття «національна єдність» в енциклопедичній літературі, інших наукових публікаціях припустимося думки, що національна єдність являє собою стан згуртованості та солідарності громадян однієї країни, які об'єднуються навколо спільних цінностей, історичних традицій, культури, мови та державної

ідентичності. Це почуття спільної відповідальності за майбутнє країни та готовність до співпраці задля досягнення загальнонаціональних цілей, збереження суверенітету та цілісності держави. У практичній площині (на прикладі України), аналізуючи сучасний стан національної єдності та екстраполюючись при цьому від висновків українських учених щодо функціонування найважливіших сфер суспільного життя, необхідно мати на увазі насамперед трансформаційний стан цього концепту – постійну зміну політико-ідеологічних уподобань населення, пошук оптимального державного устрою, необхідність впровадження правових новацій відповідно до демократичних стандартів, неусталеність, різку поляризацію соціальної структури, незавершеність становлення ціннісної основи суспільства. До того ж, на їх думку, «переважна більшість декларованих та навіть започаткованих реформ не стали консолідуючим фактором суспільного розвитку, ефективним інструментом позитивних змін». Серед інших висловлених ними слушних тверджень щодо розуміння сутності національної єдності відзначимо такі: «згуртування суспільства і рівень його ціннісно-орієнтаційної єдності визначається не лише масштабністю цілей, але також і узгодженням шляхів їх досягнення»; «вкрай важливим у цьому сенсі є демонстрація єдності політичних еліт, широке і відкрите обговорення проблем і напрямів подолання кризових явищ, зокрема, у соціально-економічній сфері» [47, с. 4, 44, 53].

Національна гідність. У наукових публікаціях термін «гідність» тлумачать: як повага і самоповага людської особистості за властиві їй моральні якості; як уявлення про цінності людини, особливе моральне ставлення особистості до самої себе й ставлення до неї спільноти, у середовищі якої визначається цінність особистості тощо.

В умовах російської збройної агресії серед усієї сукупності моральних цінностей Українського народу практичного втілення набули такі прояви національного характеру українців, якими є національна гідність й

згуртованість з метою збереження державності, власної ідентичності та самобутності.

Сутність поняття «національна гідність» характеризує морально-етичне почуття, яке відображає усвідомлення, повагу та гордість особи за належність до своєї нації. Вона проявляється у відповідальності за збереження і розвиток національних цінностей, культурної спадщини, мовних традицій та історичних досягнень. Національна гідність також включає в собі шанобливе ставлення до інших націй, що базується на рівноправності та відсутності агресії, водночас унеможливлює толерування приниження чи заперечення важливості своєї національної ідентичності. Це почуття є важливим елементом самосвідомості, воно надихає людину на активну громадянську позицію та сприяє збереженню єдності та стабільності в суспільстві.

За слушним висновком українських учених Р. Карпинської і В. Беляка, «з кожним Майданом... [в Україні] ставало все більше громадян, які розуміли важливість таких цінностей, як Свобода та Гідність. Гідність також відіграє важливу роль у житті українців під час війни. Вони відмовляються здаватися і продовжують боротися за свою країну, навіть коли вони стикаються з величезними труднощами». Привертають увагу й наступні міркування зазначених учених щодо впливу національної свідомості та національної гідності на позицію громадян України, виокремлення ними наступних способів такого впливу: «*Допомогти людям об'єднатися та протистояти спільному ворогові*. Коли люди відчувають спільну приналежність до певної нації, вони можуть бути більш схильними допомагати один одному та боротися за свою країну. *Надати людям сили та натхнення*. Національна свідомість і гідність можуть допомогти людям зберегти свій моральний дух та стійкість у важких умовах. *Надати людям відчуття цільності*. Коли люди відчувають, що їхня країна перебуває в небезпеці, це може дати їм відчуття цільності та мети */виділено нами/*» [78, с. 32].

Патріотизм. В українській енциклопедичній літературі патріотизм охарактеризовано як любов до Батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя та на міжнародній арені. При цьому зроблено наголос на тому, що у період переходу від тоталітарних режимів до демократичного формується і утверджується загальнонародний патріотизм, в якому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів [145, с. 477]. Представники європейської науково-експертної спільноти (на що вказують укладачі Короткого Оксфордського політичного словника І. Маклінта і А Макмілан) «патріотизм завжди визначали як любов до рідної країни або рівність у захисті інтересів своєї країни. Патріотизм як такий не зумовлює певної програми дій; патріотизм стимулює і живить націоналізм, але не завжди є націоналістичним» [140, с. 488]. У цьому контексті показовим є означення українським істориком, суспільно-політичним діячем В. Липинським відмінностей між поняттями «націоналізм», «патріотизм» і «шовінізм». У листі до Богдана Шемета від 12 грудня 1925 р. він зазначає, що «націоналізм буває двоякий: державнотворчий і державноруйнуючий – такий, що сприяє державному життю даної нації, і такий, що це життя роз'їдає. ... Перший я називаю патріотизмом, другий – шовінізмом. Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава – Ви мусите бути патріотом, а не шовіністом». Бути патріотом, зазначав В. Липинський, це значить бажати всіма силами своєї души створення людського, державного й політичного співжиття людей... Бути патріотом – це значить... виховувати в собі ... громадські, політичні, державотворчі прикмети: віру в Бога і послух Його законам, тобто духовні вартості; далі вірність, твердість, сильновольність, дисципліну..., загалом кажучи, лицарство – тобто політичні вартості» [Цит. за: 19, с. 382–383].

Українські учені також визначають патріотизм Українського народу як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму

народові, дієву турботу про їх благо, активне сприяння розвиткові України як вільної суверенної правової демократичної соціальної держави, готовність обстоювати й захищати її територіальну цілісність, незалежність; невіддільність своєї долі Української держави [78, с. 30]. Базуючись на положеннях Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України, визначених нею його основних завдань, патріотичну поведінку українських військових характеризує утвердження в їх свідомості любові та поваги до України, її захисників і захисниць, глибоких національних почуттів і патріотичних переконань, поваги до української мови, культури, історичного минулого, національних і військових традицій, гордості за належність своєї держави, віри в її процвітання, необхідності згуртування навколо ідеї незалежності України [91].

Свобода. Визначає глибинний сенс існування людини, без якого вона втрачає врешті–решт свою суб'єктивність. Свобода відкриває перед людиною можливість вибору, самовизначення, реалізації своїх потреб і здібностей. Відтак, свобода є важливою детермінантою кожного суспільства, а також невід'ємною складовою його генетичного коду, сформованого історією, логікою боротьби за державність. Водночас, відповідно до вчення Т. Гоббса щодо співвідношення свободи індивіда та необмеженої верховної влади, заради безпеки державною владою можуть бути застосовані будь-які непопулярні заходи, навіть ті, які суттєво обмежують свободу людини. Під свободою мислитель розумів відсутність зовнішніх перешкод, які нерідко можуть позбавити людину частини її влади робити те, що вона хотіла би, але не можуть заважати використовувати залишену людині владу відповідно до того, що диктують їй судження і розум.

Поєднання свободи з рівністю забезпечуэ повноцінність людського буття. Захищаючи свої права і свободи, волелюбні громадяни України вдалися до ініціювання Євромайдану, участі в Революції Гідності й сьогодні, протидіючи

російській збройній агресії, захищають основоположні цінності Українського народу.

Політична свобода передбачає високий рівень розвитку особистості, саморегуляції, надає людині права голосу і вибору, визначає стан людини в державі, гарантує захист її основних прав і свобод, задоволення життєвих потреб. Загалом політична свобода – це необхідний засіб для реалізації інших цінностей [145, с. 234]. Водночас, з позиції укладачів зазначеного вище словника «Основи громадянського суспільства», однією з причин кризових явищ в українському суспільстві є декларативне ставлення до політичної свободи. При цьому недостатнє розуміння сутності свободи, механізмів її функціонування та за наявності інших причин нерозважливе ставлення до свободи у різних сферах нашого життя дає більше негативних, ніж позитивних наслідків, посилюючи «криміногенний лібералізм», тобто сукупність антизаконних, антиконституційних діянь, які нав'язуються суспільству під гаслами «утвердження свободи» [135, с. 183].

Близькими за змістом, проте не являючись тотожними, є поняття «свобода» і поняття «воля». Сутність поняття «воля» можна пояснити через усвідомлення свободи, у той час як свобода є усвідомленою життєвою необхідністю. До того ж свобода у широкому філософському розумінні являє собою природний стан, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд. У вузькому розумінні свобода – це суб'єктивна можливість людини здійснювати або не здійснювати певні дії. Історична практика показово свідчить про те, що, у суспільстві має встановлюватися визначена міра свободи людини, яка достатня для її повного самовираження. Така міра свободи має протистояти всіляким намаганнями особи використати надану їй свободу проти іншої людини, суспільства або держави.

У контексті протидії інформаційним операціям проти України важливим видається звернутися до категорійно-понятійного апарату дослідження інформаційної складової сучасних воєнно-політичних конфліктів, ведення

інформаційної війни в умовах цифровізації всіх сфер суспільного життя, державного та військового управління. Побіжно відзначимо, що дослідники здебільшого оперують поняттями «інформаційна війна» та «мережева війна», меншою мірою поняттям «інформаційно-мережева війна» [217]. Водночас, теоретичним базовим поняттям для наукового аналізу проблематики забезпечення інформаційної безпеки держави, ведення консцієнтальної війни слід вважати поняття «інформаційно-мережеве суспільство».

Важливим аргументом на користь застосування цього поняття вважаємо концептуальний підхід М. Кастельса до визначення змісту поняття «мережеве суспільство» та його висновок про те, що «усі суспільства інформаційної епохи дійсно пронизані – з різною інтенсивністю – повсюдною логікою мережевого суспільства, чия динаміка поступово абсорбує та підкоряє попередні соціальні форми». За М. Кастельсом, сучасне суспільство побудоване навколо потоків капіталу, інформації, технологій, організаційної взаємодії, символів. При цьому іспанський соціолог припускався думки, що необхідно відмовитися від поняття «інформаційне суспільство» й визначати суспільство у світлі того, що дійсно буде новим у сучасну епоху, а саме через мережі інформаційних технологій [Цит. за: 30, с. 14].

Отже, мережеве суспільство грунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в ньому відіграють соціальні мережі. По суті мова йде про те, що інформаційне суспільства можна розглядати як інформаційно-комунікативний простір. До того ж мережева структура управління та громадянських активностей є однією з визначальних характеристик інформаційного суспільства. Слід також додати, що мережеве суспільство починає заявляти про себе з настанням інформаційної доби, постає в результаті налагодження інформаційно–комунікативного взаємообміну. З позиції української ученої Р. Войтович принципово новим фактором у становленні мережевого суспільства (вважаючи попереднім фактором перехід від індустріального та постіндустріального типів суспільного розвитку) є

виникнення мереж інформаційних технологій. Власне ж мережеве суспільство, за твердженням американського дослідника Кевіна Келлі, «є модифікованою формою інформаційного соціуму» [Цит. за: 28, с. 12].

У контексті вищезазначеного не можна оминути увагою й наступне методологічне застереження дослідників: «Інформаційне суспільство з його комунікаційними можливостями несе в собі приховану загрозу. Управління свободою, програмування психіки, нейролінгвістичне програмування, «ефект двадцять п'ятого кадру», політичні технології..., з точки зору традиційних моральних цінностей, у руках «зловмисників» може призвести до згубних наслідків для цілих країн і народів» [65, с. 9, 13].

За поєднання змістовно-сутнісних аспектів понять «інформаційне суспільство» і «мережеве суспільство» подамо наступне визначення поняття «інформаційно–мережеве суспільство» – це суспільство, в якому інформація, знання та комунікаційні технології відіграють ключову роль у всіх сферах життя, а його розвиток пов'язаний із поширенням інформаційно-комунікаційних мереж (наприклад, таких як Інтернет), які забезпечують доступ до даних, обмін інформацією та створення нових форм соціальної взаємодії. У такому суспільстві знання стають основним ресурсом, а інформація та технології сприяють економічному, соціальному та культурному прогресу суспільства.

Серед чисельних праць з різноаспектної проблематики ведення інформаційної війни вважаємо за необхідне відзначити творчий доробок українських дослідників з аналізу механізму проведення інформаційної війни, що передбачає його застосування послідовно, з виокремленням основних етапів зміни стану свідомості цільової групи. Мета такого механізму полягає у формуванні пасивного стану свідомості цільової групи. Основні етапи застосування цього механізму з позиції дослідників:

– заспокоєння цільової групи (переконати її через комунікаційні канали у тому, що стосовно цільової групи не здійснюється жодних агресивних дій);

– примушення цільової групи сприймати визначені меседжі (такі меседжі сформовані стороною, яка здійснює вплив на певну цільову групу);

– примушення цільової групи не розмірковувати над меседжами, що передбачає виключення із ЗМІ аналітичних програм; переведення уваги цільової групи, на яку здійснюється вплив, на розважальні шоу, позбавлення учасників цієї групи критичного мислення;

– зосередження уваги на другорядному предметі (створення ситуацій, де цільова група фокусує увагу на другорядному предметі; виключення з обговорення питань, які не спонукають учасників групи до об'єктивного аналізу отриманої інформації) [166].

Різноманітні способи деструктивного інформаційно-психологічного впливу рф на своїх суперників часто описують поняттями «інформаційна війна», «гібридна війна». Український дослідник О. Марунченко, порівнюючи поняття «інформаційна війна» і «інформаційно–психологічна війна» вказує, що ключова відмінність між цими поняття обумовлена різними об'єктами впливу. Так, об'єктами впливу інформаційної війни є комп'ютери та інформаційні системи. Одне із найголовніших завдань інформаційної війни є зміна чи руйнація інформаційних систем та структур. Натомість, об'єктами впливу інформаційно–психологічної війни є індивідуальна та масова свідомість. З позиції цього дослідника, інформаційно–психологічна війна являє собою комбінацію впливу на інформаційний та психологічний аспекти життєдіяльності суспільства і держави, комунікацію між ними та між різними групами в суспільстві. З позиції О. Марунченка, в інформаційній війні відбувається поєднання інформаційного та психологічного впливів з метою досягнення цілей, пов'язаних із зміною сприйняття чи психологічного стану індивідів і суспільства загалом; синергія цих впливів спрямована переважно на інформаційні системи і структури [113, с. 10].

До вищезазначеного слід додати, що деякі дослідники, зокрема український політолог О. Дубас, розрізняють «інформаційні війни» та «війни

інформаційної ери», які мають такі ознаки: інформаційні технології як інструмент (використання інформаційних технологій у сфері проведення військових операцій); маніпуляція інформацією (здатність прямо маніпулювати інформацією супротивника для досягнення стратегічних цілей). Тоді як «інформаційна війна», на думку дослідника, фокусується на інформації як засобу досягнення різноманітних цілей, не обов'язково пов’язаних з веденням війни в традиційному розумінні. При цьому цілі інформаційної війни можуть бути прихованими і включати різноманітні аспекти, такі як економічні та політичні. Вони зазвичай використовувати аргументацію для дискредитація супротивника, його ідей, цінностей тощо [60, с. 160].

У контексті методологічного інструментарію, який був застосований у дослідженні впливу інформаційних операцій на морально-психологічний стан військовослужбовців слід наголосити на існування логічного зв’язку між поняттями «інформаційна безпека», «інформаційні операції» з поняттями «консцієнтальна війна», «інформаційно–мережеве суспільство», а також концепцією метамодерну (прийшов на зміну постмодерну), спрямованої на переосмислення та деконструкцію моральних цінностей, культурних норм. Ця концепція ставить під сумнів традиційні форми та підходи до забезпечення людського буття, культури й духовності. Слід додати, що на формування морально–політичних цінностей суспільства в умовах метамодерну, продовжують впливати світоглядні та культурно-духовні аксіоми суспільства постмодерну, у якому немає цілісності й яке супроводжують такі явища, як знецінення пошуку істини, відторгнення складного знання, що сприяє зростанню фрагментарності свідомості та суперечливості духовного світу як особистості, так і суспільства загалом.

Термін «консцієнтальність» походить від латинського слова *constientia* – «свідомість» або «сумління». Відповідно консцієнтальна війна спрямована на ураження свідомості, впровадження певної ідеології, деструктивних наративів і меседжів. Відома українська дослідниця – політолог А. Колодій під

консцієнтальною війною розуміє війну «на ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації [Цит. за: 136, с. 5]». Як пише М. Остапенко, «об'єктом ураження консцієнтальної війни передусім є свідомість, а точніше її зміна»; «до її об'єктів ураження потрапляє також і політична культура через розмивання ціннісної основи та ідентифікації людини як основи для подальшого маніпулювання» [136, с. 5]. Окрім того, що консцієнтальна війна спрямована на ураження свідомості, серед цілей її проведення: руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації. Серед особливостей консцієнтальної війни виокремимо: латентність у її проведенні впродовж тривалого часу; гнучкість та непередбачуваність засобів впливу; застосування насильницького переформатування інформаційно-комунікаційного простору; руйнування духовних цінностей, здатності людини до вільної самоідентифікації. На думку української дослідниці О. Сенченко, консцієнтальна війна є різновидом «гуманної» війни й являє собою узгоджену за цілями, завданнями, місцем і часом систему інформаційно-пропагандистських і психологічних заходів, що проводяться із застосуванням ЗМІ, культури, мистецтва та інших (психотропних, психотронних) засобів протягом тривалого часу за ретельно розробленим сценарієм; її наслідком є знищення певних типів свідомості, а її носії, навпаки, можуть бути збережені, якщо відмовляться від власних форм свідомості. З позиції дослідниці, консцієнтальна війна ведеться для того, щоб зруйнувати сакральну енергію, енергію архетипу країни. Після цих руйнувань і зламів країна перетворюється на відкритий порожній простір [180, с. 45]. Водночас, не можна погодитися з висновком інших дослідників, що «така війна не може тривати під час регулярних військових дій, коли висуваються жорсткі вимоги до орієнтації свідомості людей» [Цит. за: 180, с. 46].

1.3. Концепт української національної ідентичності як складової національної стійкості.

В умовах повномасштабного російського вторгнення Україна зазнала численних втрат, однак розгортання національного опору агресорові ще більше зміцнило моральний дух Українського народу, посилило загальнонаціональну ідентичність, згуртованість українців, насамперед українських військовослужбовців, навколо національних цінностей. На думку українських учених Р. Карпинської і В. Беляка, «війна стала важливим чинником формування української політичної нації з інклюзивною громадянською ідентичністю. Віра в перемогу, підтримка незалежності України, бажання будувати в ній своє майбутнє, почуття гордості за українське громадянство, перетворення його на наріжний камінь власної ідентичності стає основою національної консолідації, стимулом для збільшення солідарності та активної громадянської взаємодії» [78, с. 33].

У контексті досліджуваної нами проблеми зробимо наголос на тому, що ідентичності і цінності тісно пов'язані одне з одним. Як пише О. Мусієздов,«останні цілком здатні творити спільноти й ідентичності. Наприклад, «європейські цінності» творять спільноту й ідентичність тих, хто їх поділяє, й тих, хто не поділяє, а соціальні мережі в інтернеті досить наочно показують їхній склад і межі». [124]. По суті ідентичність – це уявлення про себе, на яке впливають різні фактори: особисті якості, цінності, переконання, соціальні ролі, культурна приналежність, життєвий досвід. Протиставлення цінностей ідентичностям є надуманим й засадничо хибним. З позиції М. Рябчука, «зв'язок між цінностями та ідентичностями має насправді значно складніший, діалектичний характер. Адже цінності набувають практичного сенсу лише тою мірою, якою інтерналізуються суспільством чи індивідом, тобто стають частиною їхньої ідентичності. А з іншого боку, будь-яка ідентичність має виразний ціннісний вимір, бо ж передбачає ототожнення

індивіда з речами, які мають для нього не тільки (і навіть не конче) практичну, а й символічну цінність» [177].

У даному контексті важливо розглянути особливості формування національної ідентичності, в основі якої лежать ключові національні політичні цінності: незалежність, територіальна цілісність, патріотизм, свобода, суверенітет. Саме ці цінності сьогодні захищають військовослужбовці ЗСУ й саме навколо них об'єднується весь Український народ. В Стратегії воєнної безпеки України зазначається, що захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього Українського народу. При цьому акцентується увага на важливості кадрового забезпечення ЗСУ особовим складом з високим рівнем патріотизму: професійний особовий склад ЗСУ та інших підрозділів Сил оборони України, який перебуває в центрі уваги держави, підтримується вдосконаленими системами кадрового менеджменту, підготовки до військової служби, військово–патріотичного виховання молоді та військовослужбовців [161].

Важливість формування національної ідентичності актуалізувалася в умовах посилення інформаційної агресії проти України. За слушним висновком українських учених (О. Рафальський, Я. Калакура, О. Калакура, М. Юрій), «окупаційно-гібридна агресія Росії проти України переконливо засвідчила, що однією з пріоритетних її складових є інформаційна інтервенція, спрямована на дезінтеграцію і знищення української державності, розмивання національної ідентичності шляхом дезінформації суспільства і світової громадськості, маніпуляції свідомістю населення та нав'язування парадигм «общей історії», «єдіного народа», «руского міра» [208, с. 395].

Одним з пріоритетних напрямів російської пропаганди є дискредитація цінностей Українського народу, які становлять основу етнічної та цивілізаційної ідентичностей. У цьому руслі особлива увага приділяється маніпуляціям навколо Євромайдану та Революції Гідності. Окрім того, важливо зазначити, що проведення агресором інформаційних операцій проти України

спирається на досвід застосування інструментарію інформаційних війн за часів СРСР. Так, для обґрунтування російської збройної агресії проти України російський політичний істеблішмент використовував не тільки геополітичні аргументи, що російське політичне керівництво, вдавшись до збройної агресії, «рятує росію та Донбас від можливого нападу бандеро–фашистів» та подальшого розширення блоку НАТО, але й «історичні аргументи», зазначаючи що «української нації як такої не існує», українці це лише «малороси», «українська держава – це псевдодержавне утворення» тощо. Залучивши додаткові матеріально-фінансові, технічні та людські ресурси, російська сторона забезпечила досить потужний інформаційний супровід воєнних дій шляхом поширення дезінформації, залякування місцевих жителів та здійснення психологічного тиску, нав'язування громадянам України своїх пропагандистських наративів з метою «нівелювати будь-які прагнення українців до власної державності та незалежності, насадити у суспільній свідомості думку ніби українці і росіяни один народ, а сучасна Україна – дітище совєтської епохи, створене за рахунок території Росії». При цьому російська пропаганда чітко «спрямована на реалізацію політики «керованого хаосу» в Україні, на розмивання української ідентичності, відчуття нації та народу, консервацію стереотипу меншовартості та вторинності українців, а відтак на домінування російської мови, культури та традицій» [208, с. 395, 397].

Тому, формування національної ідентичності має життєво важливе значення для повноцінного розвитку української нації, оскільки підтримуючи українську мову, традиції, культуру, популяризуючи правдиву історію України, підсилюється підгрунтя для забезпечення безпекового розвитку Української держави. Слід також додати, що саме спільна ідентичність лежить в основі політичної нації. Члени спільноти, маючи високий рівень національної самосвідомості, задля досягнення національної злагоди та за умови політичного врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем схильні до обмеження особистих, групових чи корпоративних інтересів. Водночас, на

думку українських учених П. Гай–Нижника і Л. Чупрія, «сьогодні для нашого суспільства є характерною криза ідентичності, яка проявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності і значній диференціації українського суспільства. ...цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх (застарілих) норм і в побудові на цій основі нової системи цінностей». Базуючись на результатах соціологічних опитувань учені вважають, що до сукупності домінуючих цінностей українського народу слід віднести патріотизм, права і свободи людини, соціальну справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад. [32, с. 468, 469].

Процеси формування національної ідентичності та патріотичного виховання громадян України є тісно взаємопов'язаними й взаємозалежними один від одного. Саме єдність громадян України навколо спільних політичних цінностей (свобода, суверенітет, територіальна цілісність України та ін.) посилюватиме патріотичні настанови у свідомості військових і цивільних громадян, є необхідною умовою найбільшого рівня довіри українців до ЗСУ.

У контексті досліджуваної нами проблеми не можна оминути увагою й ключові положення Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [157]. Ключовим завданням Закону є розвиток патріотизму громадян України, виховання у них гордості й поваги до національних цінностей, а також розуміння важливості сприяння формування почуття причетності до своєї держави та активної громадянської позиції. Він також спрямований на формування, утвердження та розвиток оборонної свідомості та громадянської стійкості. В умовах повномасштабної російської агресії Закон покликаний усунути впливи держави–агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України та запобігти дезінформації та маніпуляціям, спрямованим на знецінення значущості національної єдності та консолідації українського суспільства у протидії зовнішній агресії.

На сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, вихованню патріотизму, формуванню оборонної свідомості орієнтована державна політика у сфері вищої освіти, на чому було наголошено в Законі України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року [150].

Важливим видається вирішення завдання досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом синергії державних органів та інститутів громадянського суспільства, подолання об'єктивних і штучно створених суперечностей соціокультурного та регіонального характеру, неухильного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Положення Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» також є вельми важливим й актуальним для планування та проведення ідеологічної роботи, оскільки сприяє формуванню громадянами України національної та громадянської ідентичності, що є важливою передумовою для її повноцінного існування, особливо у контексті забезпечення національної безпеки та зміцнення обороноздатності, оскільки утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є однією з ключових внутрішніх і зовнішніх складових національної, зокрема суспільної, безпеки держави. Слід зазначити, що довгий час питанню утвердження громадянської ідентичності не надавалося належної уваги представниками науково–експертного середовища, що можна певним чином пояснити відсутністю відповідної нормативно–правової бази. Тому, для посилення єдності та консолідації українського суспільства актуальним завданням бачиться законодавче забезпечення національно–патріотичного виховання допризовної молоді та військових різних підрозділів Сил оборони України з врахуванням норм чинної Конституції України.

На виконання Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» було розроблено і затверджено Стратегію утвердження української

національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. Метою Стратегії визначено формування та утвердження високого рівня української національної та громадянської ідентичності у громадян України та закордонних українців шляхом національно–патріотичного, військово–патріотичного виховання, громадянської освіти на основі національних та політичних цінностей України. В цьому ж документі стратегічного характеру виділено три найголовніші напрями реалізації відповідного спрямування стратегічних цілей: утвердження української національної та громадянської ідентичності органами державної влади, місцевого самоврядування та ІГС; формування ефективної кадрової політики, спрямованої на утвердження української національної та громадянської ідентичності; розвиток відповідної інфраструктури у сфері її утвердження [166].

Водночас, процес формування національної ідентичності є досить складним і суперечливим. Націю можна вважати сформованою лише тоді, коли більшість громадян ідентифікують свою приналежність до неї. Але сформувати своє відношення до нації людина може лише тоді, коли вона забезпечує собі відповідний соціокультурний і психологічний комфорт. Діалектика процесу полягає в тому, щоб нація забезпечувала належний рівень піклування про людину, а людина – належний рівень відданості нації. Якщо нація не забезпечує належний рівень матеріального та духовного добробуту своїх громадян, то вони не відчувають своєї приналежності до неї, що призводить до її деградації. Якщо громадяни не проявляють патріотичні та громадянські почуття, то це також призводить до послаблення та асиміляції нації. Тому національно-патріотичне виховання громадян повинно бути тісно пов’язане з процесами націєтворення – творення модерної, міцної, консолідованої української нації.

На переконання українських учених Р. Карпінської і В. Беляка, українську ідентичність слід розглядати як складне багатовимірне поєднання минулого, сучасного і майбутнього; «наша українська ідентичність є унікальною. Прийнявши її, ми зможемо не тільки перемогти ворога, а й розбудувати нашу

державу для сучасників та для майбутніх поколінь». При такому підході, на їх думку, «національна стійкість – це здатність нації адаптуватися, протистояти викликам і відновлюватися після невдач. Ці два поняття – стійкість і ідентичність – нерозривно пов'язані між собою, і, плекаючи та захищаючи нашу ідентичність, ми зміцнюємо нашу колективну силу, стійкість та здатність дивитися в майбутнє» [78, с. 31]. Водночас, українська дослідниця з проблематики політичної історії України Т. Бевз, наголошує, що сьогодні суспільство охоплене кризою громадянської ідентичності, наслідки якої впливають, зокрема, на можливості влади сприяти мобілізації громадян та їхній консолідації для вирішення завдань стратегічного характеру [Цит. за: 78, с 32].

Загальнонаціональна ідентичність складається з етнічної, культурної, професійної та інших видів ідентичності. Модель національної ідентичності українців повинна базуватися на засадах спільного громадянства, захисті прав і свобод громадян України незалежно від їх етнічного походження. Дана модель повинна бути орієнтована на забезпечення балансу між пріоритетним розвитком української культури і підтримки української мови та державною підтримкою мовно–культурного розмаїття держави й гарантування мовно–культурних прав та потреб національних меншин. У цьому контексті М. Грушевський стверджував, що тривкими можуть бути відносин націй, засновані лише на взаємній вигоді, узгодженні своїх перспективних планів розвитку, за яких свобода, суверенітет і самобутність одного народу не зачіпають іншого [43].

Слід констатувати, що процес формування національної ідентичності в Україні стримується конфліктом ідентичностей, обумовленого низкою факторів: повномасштабною та інформаційною війною з боку агресора; наявністю регіональних субідентичностей, що мають відмінні ціннісні домінанти; проблемами у формуванні вітчизняної національної самосвідомості, пов’язаними з переходом від етнічного до соціально–політичного критеріїв її утвердження; наявністю певного рівня пострадянської ідентичності;

недостатнім рівнем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері; державним фінансуванням на потреби української культури за залишковим принципом; впливом глобалізаційних процесів, які нівелюють національні культури; особливостями ментальності українців (риси індивідуалізму, конформізму), та іншими факторами.

Щодо впливу глобалізаційних процесів на формування національної ідентичності. Слід зазначити, що зміцнення державності потребує посилення процесів відродження національної культури. При цьому модернізація соціально–економічної системи потребує відкритості країни, що посилює проникнення зовнішніх інформаційних впливів на розвиток усіх сфер життєдіяльності, у т.ч. на культурну сферу. Припустимося також думки, що в умовах глобалізаційних процесів тільки збереження власної національної ідентичності сприятиме консолідації суспільства, здатного відповісти на численні виклики сучасного світу й забезпечити практичне втілення усіх завадань модернізації країни.

Формування національної ідентичності, а відтак і єдності Українського народу, стримується певними особливостями ментальності українців. Відомий український соціолог Є. Головаха у даному контексті зазначає: «Досвід вивчення соціально–психологічних особливостей свідчить, що загальною рисою населення України (з урахуванням регіональних розбіжностей) є ізоляціонізм. Причому впродовж останніх двадцяти років цей чинник (ознака) став більш вираженим у всіх регіонах. Ця обставина – істотна перешкода для встановлення зв'язків усередині суспільства, формування групової солідарності і нашої подальшої інтеграції, коли йдеться про міжнародну співпрацю» [33, с. 23]. У цьому ж контексті вважаємо слушним висновок українського ученого – політолога М. Розумного про те, що «втрата колективної ідентичності чи поява сумнівів стосовно її виправданості, актуальності й адекватності призводить до моральної фрустації індивіда, його світоглядної невизначеності, а також девальвує ціннісно–нормативне підгрунтя суспільного життя загалом»,

а також його застереження щодо уникнення провокативної постановки питань ідентичності в публічному інформаційному просторі. На думку М. Розумного, «критеріями такої провокативності є намір ініціаторів постановки питання образи честь і гідність представників певної нації чи етносу, культурної чи соціальної групи, заклик до силового розв'язання питань, що мають світоглядну, ідеологічну, культурну природу» [171, с. 49, 51].

Процеси формування національної ідентичності та політичної нації тісно взаємопов'язані з реалізацією політичного курсу України Україна на інтеграцію в ЄС та запровадження у ЗСУ стандартів Північноатлантичного альянсу (НАТО), що, у свою чергу, актуалізує дослідження закордонного досвіду формування загальнонаціональної ідентичності на прикладі ЄС.

Українські учені й експерти виокремлюють три основні формування європейської ідентичності: формування структури ідентичності, формування спільної ідентичності на рівні політичних інститутів та формування спільної ідентичності на рівні суспільства [169, с. 120]. Перший етап передбачає визначення змісту, основних цінностей, моделей поведінки тощо. На другому етапі відбувається формування ідентичності на рівні політичних інститутів. На даному етапі передбачається активізація процесу формування політичної еліти, яка засвоює цінності загальнонаціональної ідентичності й впроваджує їх у політичному житті. Третій етап передбачає розвиток діалогу та мережі стратегічної комунікації. Водночас, зробимо наголос на тому, що загальноєвропейська ідентичність не заперечує й не перешкоджає розвиткові національних ідентичностей. Тобто загальноєвропейська ідентичність орієнтована на формування багаторівневої моделі співіснування та взаємодії етнічних і національних спільнот під спільним знаменником ЄС, основними рисами якої є мультикультурність і толерантність.

Розглядаючи загальноєвропейську ідентичність, дослідники цієї проблематики Л. Чупрій і О. Сіра вказують на те, що на даний час вона перебуває в процесі становлення. При цьому, на їх думку, європейська молодь

значною більшою мірою, ніж населення Європи в цілому, відчуває себе в першу чергу європейцями. Такий висновок дослідників базується на результатах опитування, проведеного кілька років тому серед громадян Великобританії, Франції, Німеччини та Італії у віці 21–35 років, тобто серед представників покоління, що виросло в умовах об'єднаної Європи: майже третина молодих людей на той час вважала себе скоріше європейцями, ніж громадянами своєї країни. Водночас, в країнах – членах ЄС спостерігаються певні проблеми в даній сфері, зокрема маємо констатувати кризу мультикультуралізму. Досліджуючи досвід США, зазначені вище дослідники відзначають, що в основі їхньої ідентичності лежать ідеї демократії, лібералізму, свободи, рівності, захисті прав людини і громадянина, патріотизму та почуття місійності та винятковості, вказуючи при цьому на висновки дослідниці Х. Рестад, яка вважає, що американська унікальність і є справжня ідентичність США. При цьому ідеологія винятковості складається з таких основних елементів: якісної відмінності США від інших країн світу; щирої віри американців у свою глобальну місію та імунітет Америки до законів історії (поширення інформаційного контенту про те, що імперії минулого розпалися, а США розвиватимуться і створять глобальну ліберально–демократичну систему). Самуель Хантінгтон, описуючи американський патріотизм, використовує термін «Американське Кредо» (American Creed). «Американське Кредо» – це універсальні ідеологічні та культурні принципи (свобода, демократія, релігія, верховенство права, індивідуалізм, расова і етнічна рівність тощо), повага американців до своєї країни, до її прапору, гімну, законів, політичних інститутів з однієї сторони і захист державою прав і свобод громадян з іншої сторони [209].

Підсумовуючи зазначене вище зробимо особливий наголос на тому, що забезпечення національної єдності та формування української національної ідентичності є одним з найголовніших завдань Української держави в умовах російської збройної агресії, що, у свою чергу, актуалізує завдання посилення

відповідного спрямування співпраці органів державної влади з інститутами громадянського суспільства. При цьому політика ідентичності в Україні має бути орієнтована на підтримку мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот й засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп в українському поліетнічному суспільстві.

Формуванню української національної ідентичності, безумовно, сприятиме чисельні приклади національної стійкості Українського народу у різні історичні періоди. Як пише дослідниця у галузях соціальної і політичної психології О. Суший, «...вражаючі для цивілізованого світу ознаки стійкості, що демонструють українці в умовах довготривалої широкомасштабної російської агресії, багато в чому зумовлені нашими навичками та здатністю виживати у надскладних турбулентних умовах, що загартовувалися роками, десятиріччями, й цілими поколіннями. Завдання жити та вижити... стало життєвою філософією та магістральною стратегією не для одного покоління українців» [193, с. 134].

До організаційно–управлінської складової державної політики зі сприяння формуванню національної ідентичності мають безпосереднє відношення й ЗСУ. Так, в Стратегії воєнної безпеки України зазначається, що підготовка та ведення всеохоплюючої оборони України здійснюватимуться в умовах достатньо високого патріотизму громадян України, якісної освіти та громадянської відповідальності, що сприяє професіоналізації ЗСУ України та інших складових сил оборони. Серед ймовірних сценаріїв, які потребуватимуть застосування сил безпеки і оборони України для виконання завдань з оборони України, у Стратегії воєнної безпеки України вказано на такі: «спровокований та підтриманий ззовні збройний конфлікт у межах території України, що може супроводжуватися масованим застосуванням засобів збройного насильства, незаконних збройних формувань (приватних військових кампаній), міжнаціональною, міжконфесійною або соціально–політичною нестабільністю» [159].

Отже, основу формування української національної ідентичності складає сукупність ідеологем і наративів: ідея патріотизму, любов до Вітчизни як визначальної цінності, віра у звільнення тимчасово окупованих територій; ідея внутрішньополітичної злагоди, практичне втілення якої визначає досягнення високого рівня матеріального і духовного добробуту громадян України; ідея формування та консолідації української політичної нації за умови поваги до представників інших етносів (національних меншин); захист конституційних прав і свобод людини і громадянина незалежно від релігійної, расової, етнічної приналежності та інших відмінностей; високий рівень правосвідомості, політичної та загальної культури населення; державне сприяння розвиткові громадянського суспільства; впровадження цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Висновки до першого розділу

На кожному етапі розвитку людства моральним цінностям приділялося чимало уваги, оскільки вони лежать в основі людського буття. На базі цих цінностей розвивається особистість, суспільство, держава, складаються відносини між людьми, спільнотами, формуються базові уявлення про людину та її поведінку тощо.

Аналіз політичної наукової думки різних історичних періодів та концептуальних підходів у дослідженні цінностей, свідчить про те, що сучасна наука не згенерувала стале визначення дефініції «цінності» та не запропонувала узгоджену форму класифікації цінностей, що обумовлено багатогранністю та складністю змістовної структури цінностей, відмінностями дослідницьких завдань, широким розмаїттям методологічних підходів до осмислення загальнолюдських цінностей. Схожа ситуація спостерігається з терміном «виховання», який майже не використовується у юридичних документах армій закордонних держав. Натомість у нормативно–правових документах, зокрема з питань підтримки належного рівня функціонування збройних сил тієї чи іншої країни їх розробники здебільшого вдаються до оперування поняттями і

термінами «формування морального духу», «патріотична підготовка», «формування команди» тощо.

У контексті досліджуваної проблеми важливо зазначити, що на початку ХХ ст. в Україні відбулося в цілому становлення самостійного теоретичного напряму філософії – аксіології – дисципліни, що зосереджена на сутності, типах і функціях цінностей, походженні та еволюції моральних, духовних, естетичних цінностей, взаємозв'язках між ними тощо. При цьому політичні цінності можуть бути визначені як глибинні світоглядні морально–духовні основи та принципи через які особистість, певна соціальна група чи суспільство в цілому реалізовують свою діяльність.

Політичні цінності є засадничими для існування особистості, суспільства і держави. Саме на їхній основі формуються взаємозв'язки між інститутами держави та громадянського суспільства. Відповідно, політичні цінності органічно кореспондуються із загальноприйнятою системою уявлень про мораль, гармонійно інтегрують людину не лише в національне суспільство, але й у світове глобальне співтовариство. Хоча спільні політичні цінності є обов'язковою передумовою стабільності і миру в державі, вони слугують й міжнародному взаєморозумінню. Стала система політичних цінностей утворює політичну, організаційну, управлінську, правову та, зрештою, етичну основу існування будь–якої держави, дає громадянам можливість усвідомлювати спільну мету політичної нації. У разі їх втрати нація, як самостійний суб'єкт міжнародних відносин може взагалі зникнути.

Одним з найголовніших пріоритетів забезпечення національної стійкості та досягнення єдності українського суспільства, зокрема у частині посилення згуртованості особового складу ЗСУ, слід вважати формування української національної ідентичності. Саме спільна ідентичність лежить в основі буття політичної нації. Члени спільноти, маючи високий рівень національної самосвідомості, за умови політичного врегулювання існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, схильні до обмеження своїх особистих, групових чи

корпоративних інтересів задля досягнення національної злагоди. Серед чинників формування української ідентичності наголосимо на підтримці української мови як державної, активному формуванні загальнонаціональної культури на основі культурно-духовних якостей українського титульного етносу та національних меншин.

Існує низка викликів для формування української ідентичності. Серед них: проведення російським агресором інформаційних операцій з поширення дезінформації, пропагандистських, маніпулятивних за своїм змістом історичних та політичних наративів. Водночас, вважаємо слушним висновок українських учених Р. Карпинської і В. Беляка, що «війна в Україні істотно вплинула на свідомість українців. Вона трансформувала нашу систему цінностей, змінивши оцінки минулого, ставить перед суспільством завдання сприяти єднанню громадян, захищати національну ідентичність, забезпечувати права та свободи громадян... Вона може допомогти українцям усвідомити свою силу та цінність, а також зміцнити свою єдність» [78, с. 36].

Важливими політичними цінностями вважаються національна безпека, патріотизм, конституційний лад, територіальна цілісність країни, державний суверенітет, політичні свободи, соціальна справедливість та ін. При цьому, повністю погоджуємося з наступним слушним висновком української дослідниці І. Кучеренко: «Оскільки політичні цінності виражають сутність політичного життя певної спільноти, специфіку її конкретно–історичного способу життя, остільки вони є відносними, а не абсолютними. Зі зміною суспільних відносин відбувається і переоцінка цінностей: багато з того, що вважалося абсолютним та непорушним, знецінюється, і, навпаки, паростки нового суспільного буття породжують нові політичні цінності» [101, с. 226].

Із цінностями українського суспільства невід'ємно пов'язані національні інтереси України. Так, серед базових національних інтересів України відзначимо гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист

державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи з боку інших держав (політичних сил, формувань тощо). В умовах національного опору російській збройній агресії особливої ваги набуває реалізація національних інтересів із забезпечення усіх складових національної безпеки України, її самозбереження як суверенної держави, відновлення територіальної цілісності Української держави, верховенства права на всій її території, реінтеграція тимчасово окупованих та неконтрольованих територій, реалізація політичного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ СКЛАДОВІ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ МОРАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ТА ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗСУ.

2.1. Основні складові формування морально–психологічної стійкості та патріотизму українських військовослужбовців.

Серед низки складових морально–психологічного супроводу та організації військово–патріотичного виховання військовослужбовців відзначимо найголовніші: політико-правову та організаційно-управлінську. Й відразу ж виокремимо низку важливих юридичних документів з цього питання, а саме: Закон України «Про національну безпеку», Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Закон України «Про оборону України», Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Указ Президента України «Про Стратегію національно–патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки» від 18.05.2019 р. №286/2019; Постанова Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно–патріотичного виховання дітей та молоді» від 12.05. 2015 р. №373–VIII; Рішення РНБО України «Про запровадження національної системи стійкості» від 20.08.2023 р.; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» від 20.01.2021 № 37–р; Наказ ГШ ЗСУ «Про затвердження Інструкції з організації національно–патріотичної підготовки у Збройних силах України» від 28.03.2017 р. № 108; Наказ ГШ ЗСУ «Про затвердження програми військово–патріотичного виховання у Збройних силах України на 2016–2020 роки та перспективного плану реалізації Програми військового виховання у Збройних силах України на 2016–2020 роки» від 03.11.2016 р. № 445; Наказ ГШ ЗСУ «Про Головне управління морально–психологічного забезпечення Збройних Сил України» від 08.02.2016 р. № 51.

У контексті планування та організації ідеологічної роботи у військових підрозділах ЗСУ акцентуємо увагу на окремих положеннях перерахованих вище юридичних документів. Так у Законі України «Про національну безпеку України» дається чітке визначення поняття «воєнна безпека» – «це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, незалежності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз». Також в цьому Законі зазначено, що серед основних національних інтересів України вказано на державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, невтручання у внутрішні справи України, сталий розвиток національної економіки, співпрацю правової держави з громадянським суспільством, що сприяють підвищенню рівня та якості життя населення (частина 3 статті 3) [156].

В Стратегії національної безпеки України акцентовано увагу на важливості модернізації системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, а також допризовної підготовки та військово–патріотичного виховання молоді; створення належних правових, соціальних, матеріальних, психологічних та інших умов для проходження військової служби; забезпечення новими, зокрема високотехнологічними, зразками озброєння і військової техніки; активне посилення взаємодії усіх органів сектору безпеки і оборони для виконання спільних завдань; ефективного впровадження державної політики забезпечення гендерної рівності, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [158].

В Стратегії воєнної безпеки України ключова увага звертається на здійснення ефективного менеджменту в сфері оборони, заснованого на засадах демократичного цивільного контролю, інших євроатлантичних принципах і стандартах, інноваційних рішеннях та сучасних бізнес–практиках, програмно–проектному управлінні оборонними ресурсами тощо. Також акцентується увага на підготовці високопрофесіонального особового складу ЗСУ, зокрема на вдосконаленні системи підготовки до військової служби та військово–

патріотичного виховання молоді, яка повинна стати в короткі терміни посилено підготовленим й вмотивованим військовим резервом [159].

В рішенні РНБО України «Про запровадження національної системи стійкості» вказується на важливість удосконалення процедур кризового менеджменту, зокрема, на необхідності утвердження універсальних алгоритмів узгоджених дій органів публічної влади та ОГС щодо реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку; впровадження спеціальних навчальних програм і курсів підвищення кваліфікації для державних службовців та особового складу ЗСУ, інших військових формувань та правоохоронних органів з питань забезпечення національної стійкості та підвищення рівня патріотизму [161].

В Законі України «Про оборону України» констатується що одними із ключових завдань для збільшення обороноздатності держави є військово–патріотичне виховання громадян України, підготовка молоді до служби в ЗСУ, забезпечення престижу військової служби; захист інформаційного простору України, визначення оптимальних щляхів та ефективних механізмів для її ефективного входження до світового інформаційного простору, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері [156].

Ідеологічний супровід особового складу ЗСУ здійснюється відповідними інституціями, передусім Міністерством оборони України. Військове відомство, зокрема, скеровує свою діяльність на розроблення та здійснення заходів щодо формування патріотичної свідомості, з організації військово-патріотичного виховання військовослужбовців ЗСУ.

Організаційно-управлінська складова морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців тісно пов’язана з ідеологічною роботою відповідних органів військового управління, командного складу ЗСУ, які відповідають за цій напрям, орієнтований на формування політичних цінностей, світоглядних ідеалів та орієнтирів в армійському середовищі для

ефективного вирішення завдань оборони України, захисту її суверенітету і територіальної цілісності.

Серед основних завдань ідеологічної роботи в ЗСУ виокремимо такі:

– формування у військового персоналу основних пріоритетів державної політики у військовій сфері та виховання патріотизму, особистої відповідальності за захист Вітчизни;

– підтримка морально–психологічного стану військовослужбовців та цивільного персоналу на високому рівні з метою підвищення боєздатності ЗСУ;

– формування в особового складу цілісного світогляду та активної життєвої позиції;

– сприяння формуванню позитивного іміджу ЗСУ в суспільстві;

– згуртування військових колективів, формування у військовослужбовців і цивільного персоналу особистих якостей, які забезпечують бездоганне виконання ними службових обов'язків, дотримання присяги, нормативно–правових документів.

– сприяння формуванню у військовослужбовців морально–психологічної стійкості та забезпечення належної психологічної підтримки;

– створення захисту військовослужбовців та цивільного персоналу від негативного впливу інформації на їхню психічний у стійкість, зокрема до стресових ситуацій [138].

Серед пріоритетів ідеологічної роботи в ЗСУ особливий акцент зробимо на захисті особового складу від негативних зовнішніх інформаційних та психологічних впливів; інформаційно–пропагандистському, культурно–просвітницькому, соціально–правовому та військово–патріотичному напрямах.

Ключовою структурою, яка опікується морально–психологічним забезпеченням військовослужбовців, є Головне управління морально–психологічного забезпечення ЗСУ.

Головне управління МПЗ ЗСУ відповідно до покладених на нього завдань здійснює: збір, аналіз, узагальнення та оцінювання актуальної суспільно–

політичної ситуації в країні та місцях дислокації військ (сил), а також політичних, соціальних, інформаційних та психологічних чинників, які впливають на рівень морально–психологічного забезпечення процесів підготовки і застосування ЗСУ; прогнозування ступеня впливу різних чинників на морально–психологічний стан військ (сил); бере участь у стратегічному плануванні застосування ЗСУ, інших військових формувань; планує та організовує діяльність структур МПЗ у ЗСУ, проведення ними відповідних заходів; здійснює контроль за їх проведенням та програмно–методичне супроводження тощо.

Наказом Генерального штабу ЗСУ від 22 травня 2017 р. № 183 введено в дію Положення про структури морально–психологічного забезпечення у Збройних Силах України. У Положенні визначено склад, призначення, функції та основні завдання структур морально–психологічного забезпечення у ЗСУ. Зазначено, що керівники структурних підрозділів морально–психологічного забезпечення відповідно до покладених завдань відповідають за планування, безпосередню організацію та проведення заходів з морально–психологічного забезпечення військовослужбовців, здійснюють управління підпорядкованими структурами та визначеними посадовими особами у контексті формування та підтримання морально–психологічного стану особового складу військ (сил) на рівні, необхідному для якісного виконання військами завдань за призначенням [122, с. 92].

Метою військово–патріотичного виховання особового складу ЗСУ є формування в особового складу патріотичної свідомості, відповідного комплексу особистісних якостей, що сприяє формуванню необхідних психологічних якостей, забезпечує сумлінне виконання особовим складом конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, державної незалежності та територіальної цілісності України [91].

Основними стратегічними завданнями військово–патріотичного виховання військовослужбовців, як складової ідеологічної роботи у ЗСУ, є:

– сформувати почуття відданості та вірності Українському народові, готовність захищати Україну та гарантувати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність;

– виховувати дисциплінованість, сумлінність у виконанні військових обов'язків, свідоме підпорядкування наказам (розпорядженням) командирів (начальників) та беззаперечне дотримання Конституції України, інших законів України;

– заохочувати високі патріотичні почуття серед військовослужбовців строкової служби з метою заохочення їх до подальшої професійної кар'єри офіцера, сержанта (старшини) або солдата (матроса) військової служби у ЗСУ за контрактом;

– посилювати позитивні почуття своєї належності до різних структурних підрозділів Сил оборони України.

Інформаційно–пропагандистський аспект ідеологічної роботи більш детально буде розглянутий у наступних підрозділах дисертаційної роботи. Тож, у цьому підрозділі зробимо акцент на МПЗ ЗСУ, оскільки за його належного стану активніше формуються політичні цінності військовослужбовців, що помітним чином впливає на організацію і спрямування ідеологічної роботи у ЗСУ.

З позиції українських дослідників МПЗ ЗСУ являє собою комплекс взаємопов'язаних і узгоджених заходів державного і військового керівництва, органів військового управління з метою досягнення достатнього рівня морально–психічного стану особового складу військових підрозділів для забезпечення обороноздатності держави в мирний та воєнний час, максимального зниження психологічних втрат у військах, досягнення та утримання морально–психологічної переваги над противником, ефективного виконання поставлених завдань [121, с. 14]. Ці різноманітні заходи мають бути узгоджені за цілями, ресурсами, методами та засобами в структурах військового і цивільного управління.

Мета, характер, зміст і спрямованість МПЗ визначаються Конституцією України, законами про ЗСУ та про оборону України, Концепцією виховної роботи в ЗСУ та інших військових формуваннях України, положеннями про органи МПЗ у ЗСУ, наказами та директивами Міністра оборони України, низкою інших документів.

Головними цілями морально–психологічного супроводу військових підрозділів ЗСУ є мобілізація сил в усіх сферах діяльності держави у разі виникнення загрози національним інтересам України; досягнення і підтримання морально–психологічної переваги над противником в умовах загрози суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності України; формування у особового складу необхідних морально–психологічних, бойових і професійних якостей, необхідних при виконанні завдань за призначенням та у екстремальних ситуаціях; забезпечення високої бойової готовності, мобільності, необхідності посилення виховної роботи з військовослужбовцями з метою формування гармонійної духовної культури, національної самосвідомості, готовності захистити Українську державу від зовнішнього агресора. Слід також додати, що одним найголовніших напрямів морально–психологічного супроводу ЗСУ слід вважати сприяння зростанню рівня патріотичної свідомості як важливого чинника утвердження державницької ідеології.

Український вчений М. Михальченко визначав державницьку ідеологію як сукупність економічних, політичних, правових і культурних цінностей, ідей, цілей. Політичні цінності вкорінені в державницьку ідеологію й віддзеркалюють цінності, які мають визначати ідеологічні та світоглядні домінанти державотворення [118, с. 21]. При цьому сучасна ідеологічна робота має базуватись на принципах формування української політичної нації та української національної ідентичності з урахуванням національної ментальності та самобутності Українського народу.

Результати МПЗ ЗСУ відображаються на моральних якостях та морально–психічному стані військовослужбовців України, як складових бойового потенціалу держави та її збройних сил. При цьому зазначимо, що поняття «морально–психологічне забезпечення» і поняття «морально–психічний стан» мають знаходитись у діалектичному взаємозв'язку та аналізуватись у сукупності.

МПЗ у ЗСУ повинно здійснюватися в рамках чинних законів України, спрямованих насамперед на формування патріотизму та самопожертви, протидію загарбницьким планам зовнішнього агресора. Як прописано в Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», оборонна свідомість – це свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно–державних (національних) цінностей України [157]. Захист держави означає не лише забезпечення територіальної цілісності, але й готовність боротися за свої принципи та досягати перемоги, повага до національної історії, традицій та духовних цінностей Українського народу.

Важливим напрямом організації ідеологічної роботи в ЗСУ є формування у військовослужбовців патріотичної свідомості для успішного виконання бойових завдань. Головним результатом цієї роботи, як пише дослідник цієї проблеми В. Сокуренко, «є відповідальне ставлення до військової служби – не лише як необхідність виконання конституційного обов'язку захищати свою Батьківщину, а й усвідомлення вищої місії, бажання у такий спосіб послужити ближньому, виконати моральні настанови перед суспільством, закладені переважно ще з дитинства, у середній школі... І в цьому аспекті державі треба звернутися до військових та генералів нинішнього оборонного фронту, солдатів і ветеранів Другої світової війни, тих, хто пройшов Афганістан, хто захищав світ від Чорнобильського лиха, щоб не словами, а реальними справами довести

на реальних бойових прикладах, що таке справжній обов'язок служіння Батьківщині та своєму народові» [189, с. 171].

Застосовуючи системно–структурний підхід до аналізу МПЗ у ЗСУ, дослідники найчастіше виокремлюють наступні його основні рівні (складові):

– командно–організаційне забезпечення, головне завдання якого полягає у чіткому визначенні мети, плануванні основних етапів роботи; організації ефективної комунікації всіх виконавців, яка спирається на усвідомлення кожним своїх повноважень і обов'язків; розробці стимулів, які мотивують військовослужбовців тощо;

– планова гуманітарна (інформаційна, національно–патріотична, соціально–правова) і професійна (спеціальна) підготовка. Здійснюється у підрозділах чи військових навчальних закладах з метою донесення інформації про суспільно–політичну ситуацію в країні, права та обов'язки військовослужбовців, законодавчі та нормативно–правові акти щодо забезпечення їх соціального захисту. У військових навчальних закладах здійснюється викладання суспільних і професійно–орієнтованих дисциплін, які, окрім надання фазових професійних знань, мають бути спрямовані на формування моральних, правових і професійних якостей, базуватися на принципах відповідальності та дисциплінованості;

– матеріально–технічне і побутове забезпечення, яке повинно сприяти формування належного побуту військовослужбовців, задовольняти природні їх потреби в їжі, житлі, відпочинку тощо. Неналежний рівень такого спрямування забезпечення ЗСУ негативно впливає на психологічних клімат у військовому колективі, спричиняє зниженню рівня дисциплінованості та відповідальності військовослужбовців [122, с. 95].

Під час підготовки та здійснення ідеологічної роботи у ЗСУ крізь призму посилення морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців виокремимо наступні її основні напрями: забезпечення формування в підрозділах позитивного морально–психологічного клімату,

постійно діючого фахового супроводу підготовки особового складу до виконання бойових завдань; досягнення високого рівня морально–професійних якостей особового складу; зміцнення військової дисципліни з метою підтримання статутного порядку; проведення моніторингу соціально вчинків та морально–психологічного стану військовослужбовців; прогнозування та профілактика можливих негативних проявів у поведінці особового складу; вжиття заходів для зняття психологічних навантажень; забезпечення належних соціально–побутових умов проходження військовослужбовцями служби у ЗСУ; поширення правових знань з метою посилення обізнаності щодо новоприйнятих юридичних документів з питань забезпечення їх соціального статусу, прав і обов'язків; розробка методик рекрутингу для професійного відбору та укомплектування підрозділів; систематичне проведення заходів військово–патріотичного спрямування; сприяння підвищенню кваліфікації керівного складу підрозділів ЗСУ усіх рівнів, надавши при цьому пріоритету зміцненню дисципліни військовослужбовців та формуванню у них патріотичних почуттів. У цьому контексті вважаємо слушною думку С. Камеша, що «ефективне військове виховання завжди конкретизоване та пов'язане із завданнями військ (сил), станом озброєння та військової техніки, бойової підготовки, соціальних умов життя військовослужбовців та членів їхніх родин, морально-психологічним кліматом у підрозділі та військовій частині та соціально- гуманітарною політикою держави в цілому» [76, с. 334].

Важливою складовою ідеологічної роботи у частині морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців є виховання у них відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків, що складається з усвідомлення ними неухильного дотримання вимог військової присяги, юридичних документів; розуміння значущості службової дисципліни в професійній діяльності; стійкої, самоорганізованої та упорядкованої поведінки відповідно до положень військових статутів; мотивації щодо захисту Батьківщини.

До вище зазначеного слід додати, що у наявності в особистості дисциплінованості органічно поєднуються дві сторони: внутрішня і зовнішня. Зовнішня проявляється у виконавчих елементах поведінки. Внутрішня сторона включає знання, переконання, навички та звички, відіграє провідну роль у формуванні дисциплінованості, оскільки вимоги військових статутів і накази керівників військових підрозділів без прийняття їх особистістю неналежним чином регулюють поведінку військовослужбовців.

Повсякденна робота керівного складу ЗСУ різних рівнів з МПЗ у ЗСУ, за висновком фахівців, проводиться у чотири етапи.

Перший етап – вивчення індивідуальних соціальних і психологічних якостей військовослужбовців з метою визначення рівня морально–психологічної стійкості та готовності до виконання службових обов'язків та захисту Батьківщини. На цьому етапі здійснюється виявлення «груп ризику», до якої можуть входити військовослужбовці з «обтяженою спадковістю», які мають сімейні проблеми, схильність до асоціальної поведінки, соціальних конфліктів тощо.

Другий етап – відбір військовослужбовців, які можуть бути допущенні до військової служби, виконання бойових завдань. На цьому етапі приймається рішення щодо членів «груп ризику»: чи можна їх допустити до проходження військової служби та на яких умовах; чи є всі підстави для того, щоб їх направити на лікування тощо.

Третій етап – комплектування підрозділів груп з психологічно здорових для проходження військової служби громадян, виконання ними бойових завдань.

Четвертий етап – постійний морально–психологічний супровід проходження громадянами військової служби, планування та реалізація заходів щодо МПЗ та патріотичного виховання військовослужбовців [121, с. 45].

Отже, слід зазначити, що підгрунтя ідеологічної роботи здебільшого у частині посилення МПЗ у ЗСУ та національно–патріотичного виховання

військовослужбовців як складової воєнної політики Української держави визначають політичні цінності як засадничі для життєдіяльності особистості, суспільства і держави. Саме на їхній основі формуються взаємозв'язки органів державного та військового управління з інститутами громадянського суспільства. Відповідно, політичні цінності органічно кореспондуються із загальноприйнятою системою уявлень про мораль. Стала система політичних цінностей утворює політичну, організаційну, управлінську, правову та етичну основу існування будь–якої держави, дає її громадянам можливість усвідомлювати завдання з формування політичної нації.

2.2. Закордонні практики забезпечення психологічної стійкості та патріотичної підготовки військовослужбовців.

Для підвищення ефективності морально–психологічного забезпечення та патріотичної підготовки військовослужбовців ЗСУ вважаємо за необхідне проаналізувати досвід країн Північноатлантичного альянсу за цими напрямами, адже набуття в перспективі Україною членства в НАТО має велике безпекове значення як для України, так і для всієї Європи – дієвого запобіжника реалізації рф своїх експансіоністських намірів.

Теоретичною основою організації морально-психологічного впливу в арміях країн – членів НАТО та їх союзників є прагматизм, наукові розробки закордонних учених про рефлексивну природу психіки, свідомість як найважливішу форму відображення психічного, а також теорія американського психолога А. Маслоу, в основу якої покладений принцип ієрархії потреб особистості. Як пишуть українські дослідники цієї проблематики, військовослужбовцям армій зазначених країн світу навіюється ідея про те, що вони є гарантами і захисниками свободи, демократії, миру, релігії, прогресивного способу життя і передової культури. При цьому дослідники акцентують увагу на тому, що «система закордонного досвіду організації морально–психологічного впливу на свідомість та психіку особового складу

являє собою діалектичну єдність таких структурних елементів: головної мети забезпечення; суб'єкта й об'єкта морально-психологічного впливу; основних напрямків морально-психологічного впливу; форм, методів і засобів морально-психологічного впливу»; «система морально-психологічного впливу в арміях провідних країн світу, як правило, включає: ідейно-виховний вплив; психологічну підготовку; соціальну роботу; захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника...»; «в армії кожної країни світу існує своя система морально-психологічного впливу на особовий склад». Найбільш організовано і цілеспрямовано до цієї справи, на думку українських дослідників, ставляться у збройних силах США, Бундесвері, Армії оборони Ізраїлю, «де проблему морально-психологічного забезпечення вважають пріоритетною державною справою, що грунтується на наукових засадах» [120, с. 134-135].

Щодо системи виховання та формування патріотичної культури у військових колективах армій зазначених країн світу, то важливо зазначити, що вона включає різні компоненти: цілі та завдання виховання, суб'єкти, об'єкти, зміст, напрями, форми, методи і засоби, результати виховання, способи контролю та коригування виховного процесу, суб'єктно–об'єктні відносини, структурні зв'язки між елементами системи [22, с. 10].

Побіжно зауважимо, що сьогодні у збройних силах країн Північноатлантичного альянсу стандартизовано проведення патріотичної та морально–психологічної підготовки військовослужбовців з урахуванням рекомендацій відомих психологів (Ерік Берн, Аллан Піз, Фредерік Перлз, Курт Левін та ін.), щодо ефективного спілкування з людьми. Така діяльність у країнах – членах НАТО здебільшого відбувається за єдиною моделлю та регламентуються чинними нормативно–правовими актами тієї чи іншої держави. До того ж, сутнісно–змістовні характеристики організації патріотичної підготовки військовослужбовців, зокрема майбутніх керівників військових підрозділів, мають спільні загальні ознаки.

За висновком українських дослідників організації психологічної роботи з військовослужбовцями армій країн – членів НАТО, «досвід багатьох армій, зокрема бундесверу Федеративної Республіки Німеччини, беззаперечно свідчить про те, що різного роду психічні навантаження, які впливають на військовослужбовців, утруднюють їх повсякденні особисте життя та службову діяльність і мають складний характер перебігу. Тому реінтеграція після повернення є важливим завданням військових керівників» [56, с. 17].

У змістовному навантаженні патріотичної підготовки військовослужбовців закордонних держав можна виокремити декілька напрямів: державно–правовий, нормативно–регулятивний, духовний (релігійний), культурний, морально–психологічний, організація здорового способу життя та інші. І хоча загальний зміст патріотичної підготовки в арміях закордонних держав багато в чому є схожим, його пріоритети, цілі та завдання для конкретно узятої держави мають певні відмінності, обумовлені історико–культурними традиціями, особливостями ролі, відведеної силовим структурам у політичній системі суспільства тощо.

Безумовно, що найголовніші пріоритети та завдання патріотичної підготовки особового складу армійських підрозділів за кордоном обумовлені цілями внутрішньої та зовнішньої політики конкретної держави, закріплені в чинному законодавстві.

У забезпеченні належного психологічного стану та посиленні патріотичних почуттів у військовослужбовців закордонних армій важливе значення надається системній патріотичній підготовці, кожному структурному елементу цієї системи. Наприклад в **США** обґрунтування цілей виховання у військово–навчальних закладах базується на вимогах до підготовки військового лідера. При цьому формування моральних якостей військовослужбовців є одним з пріоритетів воєнної політики США.

Система психологічного забезпечення військовослужбовців армії США спрямована на підвищення якісних показників діяльності військовослужбовців

через формування у них психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бойових, складних і небезпечних умовах; в обстановці, яка різко змінюється; під час тривалого нервово-психологічного напруження; передбачає вироблення стійкості до явищ бойового стресу тощо. Така система орієнтована на реалізацію, як загальноармійських програм (наприклад, програма Комплексної підготовки солдата і членів його сім'ї – Comprehensive Soldier & Family Fitness – CSF2), спрямованих на підвищення бойових показників військовослужбовців, поліпшення стану їх здоров'я, вироблення стійкості до явищ бойового стресу, так і спеціальних програм для підготовки майбутніх армійських лідерів – розвинених креативних особистостей, які ведуть гідне життя й дотримуються високих корпоративних морально–етичних стандартів військовослужбовців. Двічі на рік в армії США оцінюють психологічний і фізичний стан військовослужбовців із використанням інструменту Глобального оцінювання (Global Assesment Tool GAT2.0), що інтегрує психометричні методики у поєднанні з результатами фізіологічних функціональних проб та результатами Армійського тесту фізичної підготовки (Army Physical Fitness Test – APFT) [167, с. 164-166].

Найголовнішими цілями громадянської освіти та патріотичного виховання військових в армії США є формування національно–державної самосвідомості, гордості за службу в збройних силах, лояльності до чинного президента та уряду країни.

У контексті вищезазначеного маємо констатувати, що в збройних силах США загалом виховна робота фокусується на формуванні та розвитку в військовослужбовців високих військово–професійних якостей, посиленого почуття патріотизму, дотримання морально–етичних норм у військових колективах, закріплених у військовій присязі та етичному кодексі збройних сил США.

До патріотичної підготовки особового складу американської армії залучений широкий спектр державних і громадських структур, включаючи

органи законодавчої і виконавчої влади, мережу радіо– і телевізійних компаній, редакції газет і журналів, інформаційні агентства, а також центри кіномистецтва та інші структури. Проте найбільш впливовим, безпосереднім суб'єктом патріотичного виховання американських військових є військове командування, передусім структурні підрозділи Міністерства оборони США. Завдання та механізми виконання військовими освітніх програм (завдань) визначаються командним складом збройних сил США, який має відносну свободу у виборі та застосуванні різноманітних форм, методів та засобів виховання особового складу. Зокрема, це може бути пряма реклама із згадуванням ключових американських політиків, які внесли значний внесок у становлення американської державності.

Серед ключових напрямів патріотичної підготовки військовослужбовців збройних сил США виокремимо такі: формування та розвиток високих військово–професійних якостей особового складу; стимулювання позитивної мотивації до військової служби, широке рекламування військової служби із зверненням до історії та бойових традицій армії США; морально–етичне виховання військовослужбовців; посилення у солдатів і офіцерів корпоративного духу; сприяння здоровому способу життя; приділення особливої уваги фізичній підготовці.

Основні форми патріотичного виховання та громадянської освіти в збройних силах США включають: щотижневі групові заняття за програмами «Командна інформація», «Моральна спадщина і людське самовдосконалення», «Рівні можливості»; курси виживання; релігійні заходи (наприклад, «Година капелана», індивідуальні пасторські бесіди тощо); зустрічі з представниками країн – членів НАТО під час «Вечорів бойової дружби»; святкування Дня збройних сил США; армійські змагання за звання «Кращий солдат» місяця, кварталу, року та інші заходи. Наприклад, у програмі «Моральна спадщина і людське самовдосконалення», крім командирів частин і підрозділів, також беруть участь капелани.

У патріотичній підготовці американських військовослужбовців важливу роль відіграють також такі засоби, якими є цивільна і військова преса, різні установи міністерства оборони (музеї, клуби, бібліотеки, кафе тощо), а також художня, військово–історична і мемуарна література. Активно застосовуються методичні розробки, довідники та плакати з посилення патріотичних почуттів. Також слід вказати на те, що система патріотичного і громадянського виховання в армії США відрізняється високорозвиненою матеріальною базою: до збройних сил США надходить понад 1800 періодичних видань із загальним тиражем понад 10 млн примірників (не менше трьох різновидів друкованої продукції на кожного американського військовослужбовця) [22, с. 6].

Основним суб'єктом з патріотичної підготовки військовослужбовців та набуття ними знань з громадянської освіти є керівник армійського підрозділу. На нього покладено завдання розвивати у своїх підлеглих відповідальність як громадянина США, особисту відданість, рішучість боротися за американські цінності та ідеали, вірність військовому обов'язку, розуміння принципів американської демократії та свободи. Кожен військовослужбовець повинен усвідомлювати сутність воєнної політики своєї держави та роль її збройних сил як захисників американського способу життя і свободи в демократичних. Керівник армійського підрозділу у своїй діяльності активно взаємодіє з громадськістю, армійською службою обліку та службою тилу, підпорядкованих органам військового управління, з військовими священиками (капеланами). Ці служби діють автономно, але злагоджено та ефективно. Керівник військового підрозділу визначає найпріоритетніші напрями діяльності кожної з цих служб відповідно до обставин і завдань, а також здійснює контроль за якістю виховної роботи. Слід додати, що до практичної роботи у військових підрозділах, він навчався у військових коледжах і академіях. Вимоги до військово–професійних якостей військовослужбовців фіксуються в Системі показників військової кваліфікації, що розглядається військовим командуванням як інструмент підтримки професійного зростання військовослужбовців [119; 122; 209].

За наявності набутих моральних і патріотичних якостей військовослужбовців збройних сил США характеризує: глибока переконаність у винятковості соціально–економічного становища США серед інших країн світу; гордість за свою країну та збройні сили; високий рівень професійних знань; впевненість у перевагах американської бойової зброї (техніки); практицизм, винахідливість, активне заняття спортом; готовність до протидії інформаційно–психологічним впливам перед початком бойових дій.

Аналізуючи досвід інших країн – членів Північноатлантичного альянсу, слід звернути увагу на думку військового спеціаліста Е. Діднера, який виокремлює наступні найважливіші завдання психологічної підготовки в збройних силах Німеччини: 1) подолання страху та недопущення паніки. Узагальнивши спостереження за фізіологічними змінами в організмі військових, німецькі вчені дійшли висновку, що у 90 % особового складу в бойовій обстановці страх викликає яскраво виражені зміни в організмі; 2) встановлення та зміцнення позитивних взаємовідносин серед військовослужбовців у невеликих групах – основа бойового духу та психологічної стійкості військ; 3) безперервне та впевнене управління (оцінюючи командира, солдати віддають перше місце його умінню керувати та мужності). Методами підвищення морально-психологічної стійкості німецькі фахівці вважають: підвищення фізичної готовності особового складу, рівня освітньої підготовки, поліпшення управління та зміцнення внутрішньогрупової злагодженості [56, с. 17].

Сьогодні у науково-експертних колах Німеччини відбувається активна дискусія щодо значення і ролі виховання у збройних силах країни. Так Клаус фон Розен, слухач Академії управління Бундесверу в м. Гамбурзі у своїй статті «Суперечку не закінчено. Виховання у збройних силах: так чи ні, як і з якою метою? – Спроба нового дидактичного підходу», наголошує на тому, що «процес виховання у збройних силах є реальною та обговорюваною проблемою, і його дискусійність можна простежити в історичному контексті,

особливо через призму історії Бундесверу, яку можна розглядати як еволюцію питань виховної роботи з військовослужбовцями» [Цит. за: 224, с. 97].

Позитивно ставлячись до виховання військовослужбовців армії ФРН, Клаус фон Розен посилається на один із розділів концепції освіти Генерального інспектора Бундесверу (розроблена у 1990 р.), в якому особливий акцент зроблено на цінності набуття військовослужбовцями нових знань для покращення військової справи, на значущості процесу виховання у досягненні навчальних цілей, на які має орієнтуватися військовослужбовець у мирний і воєнний час. З позиції німецького дослідника, виховання може бути ідентифіковане з впливом емоційних властивостей його поведінки. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що термін «виховання» в статутах Бундесверу розглядається як завдання, що належить до сфери «внутрішнього керівництва», загального керівництва і навчання, що може свідчити про змішування сфер діяльності, які, хоч і є схожими, проте кожна з них функціонують за своїми правилами. Далі німецький дослідник вказує на особливості виховання як інструмента влади в контексті керівництва, коли йдеться про «дисципліну і порядок», підпорядкування особового складу військових підрозділів своїм керівникам, не виключаючи їх недоліків у своїй діяльності [224, с. 98]. При цьому слід зазначити, що двосторонній процес виховання, вплив одного його суб'єкта на іншого, як свідчить практика, є не лише особливим випадком, але й стійкою педагогічною реальністю. Отже, виховання розглядається дослідниками цієї проблематики як свідоме педагогічне управління розвитком особистості з метою досягнення заданих результатів; виховання (самовиховання) військовослужбовця визначається як усвідомлений вплив на його духовні та фізичні сили задля формування професійних якостей та здатностей для виконання завдань як у мирний, так і в воєнний час. Мета і методи громадянського виховання базуються на положеннях Конституції ФРН. Завданнями виховання (самовиховання) військовослужбовців передбачено посилення у них вольових якостей до

захисту батьківщини та самопожертви на благо суспільства, зміцнення військової дисципліни та товариської єдності; розвиток взаємної довіри та почуття відповідальності за досягнення поставлених командирами військових підрозділів цілей [223].

Загалом маємо констатувати, що в Німеччині спостерігається дещо інший підхід до цілепокладання в сфері патріотичної підготовки, аніж в інших країнах – членах НАТО. Важливі аспекти цього підходу – це акцентування уваги на мотивації особистого соціального внеску в повсякденну службу як у мирний, так і воєнний час. При цьому освітня та виховна робота в збройних силах Німеччини будується на основі знань та уявлень, з якими призовник починає службу в армії.

Отже, організація патріотичної підготовки в армії ФРН орієнтована не тільки на створення нової системи цінностей, а й на підвищення важливості врахування вже наявних передумов (фізичних, психологічних тощо) для оптимального вирішення військових завдань, зокрема в умовах, коли військовослужбовці Бундесверу повинні діяти в рамках проведення легальних військових операцій за межами своєї батьківщини. Для кадрових військовослужбовців та військовослужбовців за контрактом професійне виконання цих завдання базується на традиційних військових цінностях. За складних і швидко мінливих обставин кожен військовослужбовець повинен розуміти політичні, соціальні, етнічні та релігійні причини військо–політичних конфліктів та бути здатним приймати оптимальні рішення відповідно до обставин.

У **Франції**, яка має потужний військовий потенціал, функціонує гнучка та динамічна система загальнонаціональної військової повинності, яка включає військові та інші форми громадянської служби, що дозволяє враховувати історико–географічні особливості країни та наявні трудові ресурси. Однією з ключових аспектів цієї системи є організація патріотичної підготовки та громадянської освіти для особового складу французької армії.

Маємо констатувати, що у Франції потреби збройних сил у військовослужбовцях та офіцерських кадрах у мирний час задовольняються мережею військово–навчальних та цивільних закладів.

Запроваджена у цій країні система періодичної атестації військовослужбовців французької армії відіграє значну роль у формуванні ділових, професійних та патріотичних якостей офіцерського корпусу; дозволяє предметно охарактеризувати фізичні, психологічні, професійні та спеціальні якості офіцерів. Атестація за такими параметрами сприяє збереженню необхідного рівня професіоналізму та морально–патріотичного стану офіцерських кадрів. У Франції військова кар'єра є престижною, оскільки вважається, що вона гарантує стабільність їх матеріального становища.

Виховну та просвітницьку функцію збройних силах Франції виконує Служба інформації та суспільних відносин оборонного відомства (створена у жовтні 1969 р.): відповідає за пропаганду військової політики Франції, висвітлює діяльність її збройних сил, зміцнює зв'язки між армією та суспільством, здійснює забезпечення військових підрозділів періодичними виданнями, організує показ кінофільмів та організацію інших заходів, спрямованих на армійську аудиторію. До виховної роботи з військовослужбовцями залучені офіцери з питань суспільних відносин, які не перебувають у прямому підпорядкуванні армійської служби інформації та суспільних відносин, але тісно співпрацюють з нею; допомагають в організації виховного процесу, загальноосвітньої та професійної підготовки військовослужбовців, а також у справах працевлаштування військовослужбовців після закінчення строкової служби. Зазвичай офіцери з питань суспільних відносин в минулому пройшли строкову службу а армії, мають відповідну підготовку до роботи з особовим складом. Крім того, окрема армійська служба соціальної дії відповідає за організацію дозвілля військовослужбовців, управління армійськими бібліотеками, касами взаємодопомоги та спортивними гуртками. При Міністерстві оборони Франції

також функціонує служба військових священиків, які задовольняють релігійні потреби французьких військовослужбовців – представників католицького, протестантського та іудейського віросповідання.

Основною формою просвітницької та виховної роботи у збройних силах Франції є проведення занять з курсу патріотичного виховання та громадянської освіти (займає одну годину на тиждень). Програма цього курсу охоплює широкий спектр питань, включаючи внутрішню і зовнішню політику Франції, міжнародне становище, військове будівництво, історію збройних сил Франції, а також бойові традиції. На заняттях активно використовуються різні матеріали та технічні засоби пропаганди, які проводяться командирами взводів за спеціально розробленими планами. Особливий акцент зроблено на військових традиціях воєнній історії армійських підрозділів, щорічно відбуваються урочисті заходи з черговою річницею їх створення. До того ж, у французькій армії дотримуються військових ритуалів: прийняття присяги, покладання вінків, шикування особового складу зі зброєю в знаменні дні. Участь військових частин у щорічному параді на честь національного свята Франції – Дня взяття Бастилії, який відзначається 14 липня та який приймає президент Франції, є одним із основних заходів, спрямованих на посилення патріотичних настанов французьких військовослужбовців [56; 119].

Аналізуючи особливості функціонування збройних сил **Великобританії**, слід зазначити, що залучення цивільних до військової служби та формування офіцерського корпусу в Сполученому Королівстві здійснюється як за рахунок випускників військових училищ (кадровий офіцерський склад), так і за рахунок випускників цивільних вишів, яких приймають на військову службу за контрактами (склад короткострокової служби). У збройних силах Великобританії існує невеликий прошарок офіцерів (близько 5%), які розпочинали свою службу рядовими й у подальшому закінчили обов'язкові курси підготовки та перепідготовки. Цю категорію військовослужбовців здебільшого використовують на нижчих адміністративних та технічних

посадах. Основу офіцерського корпусу та його найбільш привілейовану частину становлять випускники Дартмутського військово–морського коледжу для військово–морських сил та Сандхерстського військового училища для сухопутних військ, які виховуються у дусі відданості британській співдружності націй та пошани до її традицій, відданості до британської монархії. Випускники зазначених військових навчальних закладів складають 95 % діючого складу адміралів і генералів, більшу частину старших офіцерів. Молодший офіцерський склад головним чином укомплектований офіцерами короткострокової служби. У військово–навчальних закладах Великобританії широко використовуються спеціальні тести для оцінки здібностей бути лідером й користуватися довірою підлеглих. Значні зусилля спрямовуються на те, щоб донести до військовослужбовців розуміння того, що населення Сполученого Королівства, уряд і командування збройними силами Великобританії високо поціновують військових. При цьому військовослужбовці мають проявляти беззаперечну повагу до командирів й дотримуватися законів та інших юридичних документів, що визначають функціонування збройних силах. Таким чином, на думку дослідників, разом із вірою у командира формується впевненість у власній спроможності зі зброєю захистити суверенітет та територіальну цілісність Сполученого Королівства [230].

Основна відповідальність за виховну роботу та моральний стан військовослужбовців покладена на командирів армійських підрозділів усіх рівнів, проте також існує спеціальна структура, що включає служби просвіти, священиків (капеланів), організацію дозвілля та побутового облаштування, а також доведення до військовослужбовців інформації про перебіг суспільно–політичних подій в країні.

Щодо патріотичної підготовки, то її основною метою у збройних силах Великобританії є усвідомлення кожним військовослужбовцем того, що національні інтереси країни повинні завжди бути на першому місці. При цьому посилено акцент на пропаганді миротворчої ролі британських збройних сил та

їхньої особливої місії у Західній Європі; формуванні у військовослужбовців настанови на необхідності мати потужний вітчизняний ядерний потенціал; запобіганні виникненню та поширенню пацифістських настроїв серед особового складу, спричинених суспільно–політичними процесами у світі [230].

Особлива увага у збройних силах Великобританії надається пропаганді, спрямованій на підвищення рівня бойової підготовки та розвитку у військовослужбовців якостей, необхідних для захисту національних та забезпечення обороноздатності країни. Мова йде про засвоєння ними воєнних традицій (відданість своєму виду збройних сил, роду військ, армійському підрозділу), а також про впровадження нових армійських традицій для подолання консервативного мислення та невідповідних нинішній ситуації стереотипів.

Виходячи з притаманного громадянам Великобританії захоплення вітчизняною історією, керівний особовий склад її збройних сил активно працює над закріпленням у свідомості військовослужбовців віри в переваги «англійського способу життя» та загальної величі британської нації. З цією метою підтримується ідея колишньої величі Великої Британії через нагадування про романтику колоніальних походів минулого, наявність можливостей для проходження армійської служби на заморських територіях, формування «полкового духу», виховання прагнення наслідувати героїчних предків.

На духовно–моральний стан військовослужбовців збройних сил Великобританії сильний вплив мають релігійні підрозділи, створенні для участі в житті армійського колективу та надання допомоги командирам у виховній роботі (патріотичному, релігійно–етичному та моральному вихованні), для того, щоб допомогти військовослужбовцям подолати стресові ситуації. Служба військових капеланів охоплює представників різних віросповідань, включаючи індуїстів, буддистів, християн, мусульман та тих, хто сповідує сикхізм.

Одну з найефективніших систем підготовки армійських кадрів шляхом організації психологічної роботи з військовослужбовцями, їх патріотичної підготовки, виховання у них готовності віддати життя за свою країну, релігійні цінності створено в **Ізраїлі**. Для більшості громадян цієї держави проходження військової служби є обов'язковим. Після досягнення 18–річного віку всі ізраїльтяни обох статей підлягають призову до Армії оборони Ізраїля – ЦАХАЛу.

До морально-психологічного забезпечення та патріотичної підготовки військовослужбовців ЦАХАЛу залучено наступні структури та організації: департамент інформації та публікацій Міністерства алії та абсорбції (Місрад ле-клітат га-алія); відділ пропаганди при Міністерстві закордонних справ Ізраїлю; відділ пропаганди при Управлінні зовнішніх відносин Армії оборони Ізраїлю; інформаційно-аналітичний відділ Генерального штабу Армії оборони Ізраїлю; управління військових рабинів Армії оборони Ізраїлю; бюро пропаганди (створено наприкінці 2002 р.), яке координує свої дії з єврейськими діаспорами в усьому світі; місцеві і закордонні ЗМІ; соціальні медіа.

Вищим пріоритетом виховання ізраїльського воїна є усвідомлення ним історичної відповідальності перед єврейським народом та його державою. Виховна робота з військовослужбовцями ЦАХАЛу спрямована на формування високого рівня патріотизму і професіоналізму, готовості офіцерів виконувати бойові завдання усвідомлено та відповідально, а також на виховання інтелектуальності, професіоналізму, непідкупності, некорумпованості, фанатичної патріотичності і героїчної безстрашності (від рядового до генерала); на пропаганду образа воїна-пуританина, який не має шкідливих звичок (азартні ігри, куріння, випивка тощо) й взагалі прив'язаностей до чуттєвих насолод (обжерливість, розпуста) [122, с. 163].

В збройних силах Ізраїлю існує армійська система охорони психічного здоров'я – «Система психологічного захисту військовослужбовців Ізраїлю». До складу цієї системи входить низка структурних елементів: система діагностики,

профілізації та профорієнтації; система психологічної підтримки військовослужбовців; тактика контролю психологічного стану військовослужбовців; спеціалізовані центри психічного здоров'я; реабілітація і робота з демобілізованими; підтримка цивільного населення в кризових ситуаціях.

Дослідники психологічного забезпечення в арміях країн – членів НАТО та їх союзників вважають, що «саме в Ізраїлі одна з найкращих у світі організація психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх родин». Свій висновок вони підкріплюють наступними фактами: в Ізраїлі налічується понад 2500 фахових військових психологів, яких називають «офіцерами зі здоров'я душі»; ізраїльська система психологічної підтримки складається з п'яти великих підрозділів: 1) підрозділ діагностики, профілізації та профорієнтації; 2) підрозділ психологічної підтримки військовослужбовців, яка спрямована на розвиток стресостійкості особового складу; надання психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців, що зазнали впливу екстремальних чинників службово-бойової діяльності; 3) підрозділ із реабілітації та роботи з демобілізованими ветеранами війни; 4) служба підтримки цивільного населення за кризових ситуацій; 5) служба роботи із сім'ями постраждалих [167, с. 190–191].

Система військової освіти та патріотичного виховання в Ізраїлі охоплює практично всю національну спільноту. За тривалий період військово–політичних конфліктів в цьому регіоні вона показала свою ефективність і стала прикладом для впровадження її найбільш дієвих компонентів в інших країнах.

Підсумовуючи зазначене вище, зробимо наступні попередні висновки.

Мету морально-психологічного супроводу та патріотичної підготовки в провідних арміях закордонних держав визначає її спрямованість на соціальні відносини, забезпечення обороноздатності та надійного захисту своєї батьківщини. Реалізація цієї мети досягається через формування знань, навичок

і вмінь, орієнтованих на формування дисциплінованої поведінки військовослужбовців, що базується на здобутих знаннях, навичках і вміннях.

Слід також констатувати, що патріотичне та морально–психологічне забезпечення військовослужбовців армій країн – членів НАТО, які отримують освіту в вищих навчальних закладах цих країн, здебільшого відбувається за єдиним стандартом, з урахуванням національних особливостей та виховних традицій офіцерського корпусу.

Досліджуючи досвід західних країн, слід зазначити, що підготовка військовослужбовців нижчих рангів та офіцерських кадрів у збройних силах індустріально розвинених країн має багато спільних рис. Спільним є те, що система підготовка офіцерських кадрів як осіб, покликаних займати ключові позиції в національних арміях, має організований та цілеспрямований характер. У цій системі виділяють дві підсистеми: навчання та виховання, які взаємопов'язані та націлені на реалізацію основної мети – підготовку військовослужбовця – професіонала та патріота своєї країни. Також суттєво не вирізняються підходи із зазначених вище та інших країн до формування професійної відповідальності та патріотичної культури військових колективів, зокрема до проходження своєрідного іспиту при призначенні на посаду, де одним з ключових критеріїв оцінки виступає патріотична відданість країні та професійна відповідальність.

Однак, існують національні відмінності у методах підготовки офіцерських кадрів. Наприклад, у французькій армії акцент зроблено на курсовому підході до навчання та виховання із залученням громадянських фахівців. Англосаксонська система підготовки офіцерських кадрів здійснюється з урахуванням особистісного характеру виховного впливу та обумовлена індивідуалізацією процесу формування у них високих морально–бойових якостей. У Німеччині важливим аспектом у цій справі є психологічна адаптація майбутніх офіцерів до умов сучасних збройних конфліктів. Багаторівнева система навчання та виховання офіцерів функціонує у США.

Отже, для підвищення рівня морально–психологічної стійкості та патріотичної підготовки українських військовослужбовців важливим є проведення комплексного аналізу, осмислення та запозичення успішних практик армій провідних країн світу з метою посилення обороноздатності та національної стійкості України, боєготовності особового складу її збройних сил.

2.3. Інформаційні операції як фактор впливу на морально-психологічний стан військовослужбовців ЗСУ в умовах консцієнтальної війни.

Проведення аналізу різних форм і методів проведення агресором інформаційних операцій проти України в період з 2014 року й дотепер обумовлює сфокусування інтересу дослідників на визначенні факторів (наративів), які становили підгрунтя для проведення та активізації інформаційно–психологічної складової гібридної війни проти України; тим більше в умовах повномасштабного збройного вторгнення рф на її суверенну територію. Важливим слід також вважати приділення дослідниками особливої уваги «технічним аспектам» ведення інформаційної війни із залученням можливостей соціальних мереж, структур, спрямованих на забезпечення національного кіберзахисту. Власне проведення російським агресором інформаційних операцій в умовах консцієнтальної війни характеризують масштабність, різноплановість та системний характер впливу на морально-психологічний стан особового складу ЗСУ та інших військових формувань, цивільне населення загалом. У цьому контексті необхідно зазначити, що інформаційний вплив на морально-психологічний стан і мотивацію їх поведінки має такі різновиди:

– *інформаційно–психологічний вплив* (передбачає використання інформації та словесних засобів для формування світогляду, переконань і емоцій; включає пропаганду, психологічні кампанії, маніпуляції інформацією); *психогенний*

вплив, який здійснюється через фізичну дію (травма, ефекти звуку, світла, температури тощо); *психоаналітичний вплив* (передбачає вплив на підсвідомість через терапевтичні методи); *нейролінгвістичний вплив* (спрямований на зміну мотивації через лінгвістичні програми та вплив на підсвідомість через засоби мовлення); *психотронний вплив* (здійснюється через використання лікарських препаратів, хімічних або біологічних речовин для впливу на психіку людини); *психотропний вплив* (здійснюється шляхом передачі інформації через позачуттєве сприйняття).

Вищезазначені види інформаційного впливу можуть використовуватися окремо чи в комбінації для досягнення конкретних цілей спеціальних інформаційних операцій [128, с. 78].

Найбільш небезпечним є саме інформаційно–психологічний вплив, який спрямований на досягнення суттєвих змін у цінностях, поглядах та світогляді особистості. Це може мати серйозні наслідки для суспільства і держави; спричинити зміни в ціннісних орієнтаціях, що, у свою чергу, може призвести до розладу у суспільстві, конфліктів між групами з різними переконаннями та до активізації девіантної та антисоціальної поведінки. Така поведінка може включати в себе акти агресії, вандалізму, дискримінації тощо, що становить загрозу стабільності та безпеці суспільства. Крім того інформаційно–психологічний вплив, який спрямований на дестабілізацію, може призвести до ослаблення державних інститутів, розпалювання міжнаціональних і міжетнічних конфліктів.

В умовах інформаційно–мережевого суспільства спостерігається активний процес розробки та впровадження новітніх форм, методів і технологій для здійснення інформаційно–психологічного впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість. Серед них виокремимо:

– глобальні комп'ютерні мережі та програмні засоби (методика впливу: використання соціальних мереж, форумів та поширення у прискореному

режимі інформаційно–пропагандистських матеріалів в інтернеті для впливу на групову та індивідуальну свідомість);

– засоби та технології модифікації інформаційного середовища (методика впливу: використання інструментів та технологій, які нелегально модифікують інформаційне середовище, на основі якого людина приймає рішення);

– засоби створення віртуальної реальності (методика впливу: використання технологій віртуальної реальності для створення сценаріїв, що можуть викликати певні емоції або переконання у користувачів);

– чутки, міфи та легенди (методика впливу: створення та поширення чуток, міфів чи легенд з метою створення певних емоцій або формування конкретного образу);

– засоби підпорогового семантичного впливу (методика впливу: використання підпорогових сигналів чи символів для впливу на підсвідомість);

– засоби генерування акустичних та електромагнітних полів (методика впливу: використання акустичних чи електромагнітних засобів для впливу на психіку людей).

Вище зазначені новітні технології, на думку дослідників, актуалізують необхідність посилення заходів із забезпечення інформаційної безпеки та розвитку критичного мислення серед населення для ефективного визначення та протистояння інформаційно–психологічному впливу в умовах російської збройної агресії [72, с. 154]. При цьому агресор використовує новий формат ведення війни, сподіваючись уникнути відповідальності за життя людей, зруйновані оселі та промислові об’єкти України, яка не бажає йти у фарватері російської політики. У Стратегії забезпечення державної безпеки України наголошується, що «Російська Федерація для реалізації власних стратегічних цілей в Україні, у тому числі компрометації її державності, продовжує гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно–психологічні та інші засоби, кібератаки» [161].

Дипломатична, консультаційна та фінансова допомога з боку партнерів та санкції проти рф є значними факторами для національного опору імперським планам сусідньої країни, але на часі застосування ще більш потужних силових заходів протидії російській збройній агресії.

Виходячи з тих міркувань, що російська збройна агресія з проведенням інформаційних операцій проти України розпочалася набагато раніше 2022 р. – з лютого 2014 р., виокремимо декілька основних її періодів.

Перший період російської військової агресії проти України тривав з 27 лютого й до кінця березня 2014 р. й завершилася анексією Криму в результаті спланованої інформаційно–психологічної операції, спрямованої головним чином на російську аудиторію, вторгненням на територію АР Крим російських озброєних формувань (так звані «зелені чоловічки»), які початково позиціонували себе як «виконавці гуманітарної місії», пов'язаної із захистом «прав російськомовного населення». У подальшому вони перейшли до виконання як функцій квазіполіцейських, забезпечуючи проведення «референдуму» за повернення Криму до складу рф, так і квазівійськових функцій. При цьому так звані місцеві «загони самооборони» спільно з російськими військовими використовували різні форми і методи інформаційно–психологічного впливу на населення Кримського півострова: демонстрація сили; пропаганда нібито миролюбства (рф намагалася використовувати аргументи про можливість забезпечення мирного життя та захист російськомовного населення тільки за умов входження Кримського півострова до складу рф); підкуп та обіцянки (рф використовувала підкуп, обіцянки та надавала «премії» тим, хто приєднувався до російських збройних формувань); погрози родинам тих кримчан, які не бажали співпрацювати з окупантами; інформаційна пропаганда (рф активно залучала кримські інформаційні ресурси для дезінформації та поширення фейків, міфів, включаючи ідею про «руський мір» тощо); припинення мовлення українських ЗМІ.

Другий період російської військової агресії проти України (квітень – липень 2014 р.) характеризує латентна російська військова агресія та формування «народного ополчення» у частині районів Луганської і Донецької областей, початок бойових дій на південному сході України. Інформаційні операції, до яких вдавалася рф в цей період, характеризує використання актуальних інформаційних приводів для формування «необхідної» громадської думки населення цього регіону, перегляду історії української державності тощо. При цьому рф активно вдавалася до тактики швидкого формування груп тиску, що складалися з «елементів місцевого населення», але направлялися й підтримувалися ззовні.

Упродовж наступних років: з 5 вересня 2014 р. й до 24 лютого 2022 р. дослідники виокремлюють 9 етапів стабілізаційної операції ЗСУ та інших військових формувань на сході та півдні України [138].

Сучасний період (з 24 лютого 2022 р. й по теперішній час) розпочався з повномасштабної російської збройної агресії проти України. Маємо констатувати, що окрім інших тенденцій, цей період характеризує активна дія на території України російських розвідувально–диверсійних груп, здійснення ними терористичних актів і застосування диверсійних методів боротьби із залученням колаборантів з місцевого населення.

Характерною особливістю усіх вище зазначених періодів російської збройної агресії проти України є масштабне використання агресором технологій та методів проведення інформаційних операцій.

За результатами комплексного аналізу застосування російським агресором різних технологій проведення інформаційних операцій, зокрема поширення ним маніпулятивних технологій, спрямованих проти України, виокремимо наступні найголовніші напрями інформаційного протиборства:

– широке застосування агресором підконтрольних ЗМІ (в теле–, радіо– та інтернет просторі) у контексті створення сприятливого інформаційно–психологічного фону для сприйняття присутності російських військових на

території України, власне для виправдання агресії, деморалізації національно–патріотичного сегменту українського суспільства;

– контрінформаційна боротьба, виключення з радіопростору на підконтрольних РФ територіях загальнодержавних українських теле– та радіоканалів, взяття під контроль регіональних (місцевих) ЗМІ;

– активне вербування агентів впливу серед місцевого населення [59].

Активна протидія пропагандистським маніпуляціям, інформаційно–психологічним операціям агресора із застосуванням військової сили не дала можливості реалізувати йому низку імперських за своєю суттю сценаріїв.

Вище зазначене вкотре засвідчує значущість захисту особового складу Сил оборони України та цивільного населення від негативного інформаційно–психологічного впливу російського агресора, що можна вважати однією із складових МПЗ у ЗСУ. У цьому ж контексті вважаємо слушними висновки дослідників негативних наслідків зовнішнього інформаційного впливу на морально–психологічний стан українських військових і цивільних. Наведемо деякі з них:

– розмивання відчуття гордості за свою країну, належності до її збройних сил, зменшення рівня переконаності військовослужбовців у необхідності виконати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни;

– зниження морально–психологічного стану, створення обстановки невпевненості й неспокою особового складу відносно власного майбутнього, майбутнього збройних сил і держави, послаблення волі до проведення конструктивних реформ, а у воєнний час – до збройного опору;

– розкол військових колективів за політичними, релігійними, етнічними, та іншими мотивами, протиставлення рядового і офіцерського складу;

– зниження боєздатності частин і підрозділів за рахунок зниження службової активності, дезертирства, симуляції хвороби, ухилення від виконання наказів командирів, зради, сумнівів у непереможності, а також

придушення волі до національного опору, створення спотвореної картини бойових дій, бойової обстановки;

– неадекватне реальній військово-політичній ситуації сприйняття військовослужбовцями ЗСУ наявних загроз національній безпеці, дійсних планів і намірів противника.

Для реалізації негативного інформаційного впливу на українських військових і цивільних громадян російським агресором використовуються різні засоби здійснення такого впливу, здебільшого – соціальні медіа, спеціальна друкована продукція, публічна агітація, агентурна діяльність, спеціальні інформаційні технології [48].

Детальніше проаналізуємо сутнісні ознаки інформаційних операцій.

Як свідчить практика їх проведення, вони включають в себе ретельно сплановані та координовані дії, спрямовані на утвердженні в свідомості людини наративів, мотивацій тощо задля досягнення конкретних цілей із одночасним застосуванням інформаційного тиску, маніпуляцій та психологічного впливу на людську спільноту (різні соціальні групи та особи, включаючи політиків та управлінців, військовослужбовців, громадських активістів, священнослужителів, бізнесменів та інших категорій населення).

Характерними ознаками проведення російським агресором інформаційних операцій, визначеними дослідниками цієї проблематики (С. Залкін, С. Сідченко, К. Хударковський), є: «зміст інформації; спрямованість інформації (цільова аудиторія та її характеристика); належність джерел інформації (джерел їх фінансування); наявність посилань на джерела інформації в інформаційних матеріалах; динаміка представлення інформаційних матеріалів (інтенсивність); факти комплексування інформації по різних інформаційних каналах – через телебачення, радіомовлення, пресу, Інтернет, чутки та ін. (масованість); поява в інформаційних матеріалах деталей, відсутніх в еталонному джерелі; використання спеціальних прийомів і підходів (психотехнік)» [Цит. за: 44].

Інша група дослідників (В. Горбулін, О. Додонов, О. Ланде) вказують на такі особливості проведення інформаційних операцій:

– зростання їх впливу на морально–психологічний стан суспільства з кожним наступним етапом проведення;

– спроможність об'єкта впливу інформаційних операцій здійснювати вже власний вплив на інших об'єктів через різні канали комунікації (ними можуть бути сім'я, друзі, колеги по роботі на ін. об'єкти);

– важкість протистояння інформаційним операціям (протистояння ним є важким завданням, оскільки їх планування і підготовка можуть залишатися непоміченими, а реакція на неї вимагає значних зусиль та часу) [39, с. 13].

Погоджуємось з думкою Ю. Мороза і Ю. Твердохліб, які вважають інформаційні операції ключовим інструментом гібридних воєн (конфліктів) для досягнення політичних, економічних та військових цілей з невеликими витратами та швидким результатом, що, водночас, обумовлює складність ефективної протидії цим операціям в умовах сучасних військо–політичних конфліктів [123, с. 99].

Так само вважаємо слушною думку Ю. Твердохліб, що інформаційні операції мають певні переваги порівняно з військовим застосуванням зброї, яку вона підкріплює наступними характерними ознаками практичного застосування інформаційної зброї за їх активного застосування:

– прихованість і латентність (можливість діяти приховано дозволяє противнику провести таємну підготовку до військового нападу);

– поетапне планування (чітке планування дозволяє противнику стратегічно використовувати інформаційні ресурси та моделювати можливі варіації розвитку подій);

– відсутність матеріальних доказів (інформаційні операції здебільшого важко виявити через відсутність конкретних матеріальних доказів);

– економічна вигода (проведення інформаційних операцій вимагає мінімальних фінансових витрат, порівняно з витратами на ведення бойових дій);

– екологічна безпека (інформаційні операції не створюють фізичних руйнівних наслідків для інфраструктури й безпосередньо не впливають на стан довкілля);

– відсутність географічних обмежень (проведення таких операцій надає противнику можливостей здійснювати інформаційно–психологічний вплив на об'єкти, які знаходяться на різних географічних рівнях, включаючи групи людей, міста, регіони тощо);

– нерозробленість міжнародних механізмів правової відповідальності (наразі на сьогодні відсутні чіткі національні та міжнародні механізми правової відповідальності за проведення інформаційних операцій).

Отже, з огляду на вище зазначене такий вид інформаційної зброї дослідниця Ю. Твердохліб вважає найдоступнішим та найефективнішим інструментом досягнення політичних цілей в умовах ведення гібридної війни [194, с. 49].

Далі по тексту більш детальніше розглянемо морально–психологічні аспекти наслідків українсько–російського збройного протистояння, однією з ключових особливостей якого є проведення агресором комплексу заходів із застосування інформаційно–психологічного впливу на українських військових і цивільне населення. У цьому контексті особливу увагу агресор приділяє проведенню спеціальних інформаційних операцій. Важливо зазначити, що агресор надає однакової значущості як інформаційній та психологічній обробці масової свідомості громадян України, так і воєнним діям для досягнення стратегічних політичних цілей.

Побіжно зазначимо, що застосування інформаційних операцій проти України на початку російської збройної агресії дало змогу рф здійснити анексію Криму та окупувати окремі райони східних регіонів України. Прикро

констатувати, однак частина мешканців півдня та сходу України повірили у брехливі ідеї «руського міра» і позитивно сприйняла появу «зелених чоловічків» на Кримському півострові [198, с. 111].

Як пише Ю. Горбань, у ході інформаційної війни проти України рф застосувала широкий арсенал методів впливу, передусім залучення російських теле– та радіоканалів, на свідомість українських громадян: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток. При цьому дослідник вказує на форми диверсифікації громадської думки, якими, зокрема, є дестабілізація обстановки в державі чи її окремих регіонах; активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів; ініціювання антидемпінгових заходів та скандальних судових процесів. На підтвердження своїх висновків Ю. Горбань вказує на основні напрями інформаційної війни рф проти України, визначені громадським експертом громадської організації «Інформаційний спротив» В. Гусаровим: нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення; створення уявлень про те, що наразі для української еліти більш важливими є вибори до парламенту, ніж події на сході України; формування негативних суджень про воєнно–політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв серед сил АТО; поширення поглядів про те, що українська армія на сході України деморалізована і неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва; нав'язування думки про те, що Україна не зможе прожити зиму без російського газу та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів [Цит. за: 36, с. 139].

Під час проведення інформаційної війни, головним об'єктом ураження і предметом організації захисту стає національний інформаційний простір. Побіжно зазначимо, що «інформаційна зброя» не призводить до руйнування інформаційного простору. Навпаки, вона використовує його ресурси. При

цьому активно формує інформаційний простір, оскільки її одним з найголовніших завданням є інтенсивне введення нових сегментів інформаційного простору. У сучасних умовах володіння ефективною «інформаційною зброєю» та засобами захисту від неї є одним із пріоритетних напрямків забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері.

Таким чином, у контексті вищезазначеного реалізація головної мети проведення інформаційної операції проти України спрямована на те, щоб викликати «керований хаос», створити в українському суспільстві атмосферу недовіри та нігілізму. Практичні дії рф з реалізації такої стратегії не обмежуються лише Україною, а й поширюються на ті держави, які підтримують Україну.

З початком збройної агресії проти України (лютий 2014 р.) рф почала застосовувати концепцію «гібридної війни», яка є унікальною зі структурно–функціонального погляду, оскільки за формою вона є «гібридною», а за змістом – «асиметричною». На нашу думку, своєрідною прелюдією перед широкомасштабним розгортанням маніпулятивно–пропагандистської кампанії під час російської збройної агресії, тим більше в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну, була дискредитація агресором Євромайдану 2013 року. За замовленням російської влади, російські ЗМІ поширювали неправдиві та перекручені факти щодо Євромайдану, спростовуючи прагнення українців стати повноправними членами впливових європейських міждержавних інституцій. Водночас, частина населення України, передусім зі східних та південних регіонів, підтримували пропагандистські тези на кшталт того, що «Україна – розділена країна»; під впливом російської пропаганди долучалися до проведення у зазначених регіонах соціально–політичних протестів. За такої ситуації спеціальні інформаційні операції були спрямовані на втілення геополітичної реваншистської стратегії російського політичного істеблішменту, зокрема, щодо анексії Криму та включення південно–східних регіонів України до віртуального утворення «Новоросія».

Протягом тривалого часу під час війни на Донбасі російські ЗМІ широко розповсюджували та й дотепер продовжують випускати неправдиві та пропагандистські «новини» з антиукраїнською спрямованістю. Серед них були такі брехливі міфи про «розп'яття хлопчика», «мати згаданого розп'ятого хлопчика, яку прив'язали до танка і тягли по площі» та інші. Сьогодні поширюються міфи про те, що «Захід вже втомився надавати допомогу Україні», а «без допомоги Заходу Україна обов'язково програє», «українці незадоволені Володимиром Зеленським й готується третій майдан», «українці продають західну зброю терористам, зокрема ХАМАСу, який напав на Ізраїль».

Особливого значення в російських інформаційних операціях надається поширенню дезінформації, розрахованої на військовослужбовців ЗСУ. Прикладами такої дезінформації є нібито те, що «українським військовим ввели нову надбавку за вбивство військових із самопроголошених квазіреспублік ДНР/ЛНР»; «військові ЗСУ продають залишки тіл бойових побратимів на органи»; «у підрозділах ЗСУ легалізовано вживання наркотиків, щоб бійці могли змиритися з наказами обстрілювати мирних громадян» тощо [58, с. 21].

Відомий український учений В. Горбулін у своїй статті «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу» зазначає, що хоча інформаційний аспект став ключовим у гібридній війні, він проте виконує не самостійну, а допоміжну роль, переважно супроводжуючи військову фазу операції. На його думку, в українському випадку маємо справу не лише із ворожою пропагандою, але й з тим, що фахівці–інформаційники характеризують гібридну війну рф проти України як війну смислів/сенсів. Ця війна включає в себе використання всієї палітри засобів передачі інформації для ретрансляції певних смислів. Основним структурним елементом у цій війні є симулякри (брехливі міфи, на які було вказано вище по тексту дисертації) як образи того, чого фактично не існує, такі як «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розп'яті хлопчики», «використання Україною заборонених видів озброєнь» [40]. Стратегічна мета застосування симулякрів

полягає в тому, щоб замінити об’єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту інформаційними фантомами, які необхідні агресорові.

Повномасштабне вторгнення рф в Україну у лютому 2022 р. показово довело усьому світові агресивні та імперіалістичні наміри нинішнього російського істеблішменту, які були підкріплені проведенням інформаційних операцій проти України з широким використання підконтрольних ЗМІ, контрінформаційної діяльності; створенням пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах; застосуванням агентів іноземного впливу серед місцевого населення тощо. Додатковими ознаками їх проведення російським агресором можуть послугувати антиукраїнське змістовне навантаження російських соціальних медіа, а також проведений українськими дослідниками аналіз суб’єктів спонсорування джерел інформації, динаміки подання відповідного змісту інформації в соціальних медіа, використання агресором спеціальних пропагандистських методик та психотехнік [66, с. 86].

Отже, за результатами проведення аналізу різних форм і методів проведення російським агресором інформаційних операцій науковці з Харківського національного університету Повітряних Сил України виокремлюють найпоширеніші з них:

– маніпулювання суспільною та політичною свідомістю: створення «контрольованого хаосу» та політичної напруги шляхом впливу на суспільно–політичні орієнтації (уподобання, настанови) різних соціальних груп;

– створення атмосфери негативного ставлення до культурно–історичної спадщини українців: використання пропаганди для висвітлення ролі російського фактору в політичної історії та історії культури України для підриву національної самосвідомості українських громадян;

– дестабілізація політичних відносин: розпалювання політичних і соціальних конфліктів, конфліктів між партіями та іншими громадськими об'єднаннями, сприяння конфліктам між різними етнічними групами України, спроби агресора спровокувати українську політичну еліту до проведення

репресій проти опозиції, поширення чуток про «вірогідність громадянської війни»;

– дезінформація: поширення неправдивої інформації, що може включати вжиття заходів з дискредитації державних інститутів, передусім вищих органів державної влади;

– завдання збитків різних сферах життєдіяльності українського суспільства: економіка, енергетика та національна оборона [166, с. 44].

Вищезазначені методи інформаційного протиборства, на нашу думку, російський агресор активно застосовує з метою досягнення стратегічних цілей, включаючи створення соціально–політичної нестабільності та посилення впливу на суспільно–політичну ситуацію в Україні.

Одним із концептуальних підходів, який використовується для виправдання російським політичним істеблішментом збройної агресії та проведення ним проведення інформаційних операцій, є «захист російськомовного населення» та «повернення споконвічно руських земель», який базується на ідеологемі про те, що території, які знаходились під контролем Москви, але були втрачені на певний період, все одно залишаються «споконвічно російськими»; «ці території повинні повернутися до складу російського світу, оскільки вони завжди були російськими». Концепція також включає у себе ідею, що ідентичність населення на цих територіях не може зазнати значних змін або не може формувати окрему ідентичність поза рамками «російського народу». Така штучно створена концепція використовувалася для легітимізації російського втручання в справи інших країн й була використана для російської збройної агресії проти України.

Більш детально охарактеризуємо ключову ідеологему російської пропаганди, яка використовується під час проведення агресором інформаційних операцій. Мова йде про концепт «руській мір», який однозначно є політичним проектом й використовується рф для посилення впливу на світовій арені, захоплення територій сусідніх держав. Основними складовими цього концепту

є наступні ідеологічні наративи: «Росія – оплот православ'я» (вказує на тісний зв'язок між російською ідентичністю і православною вірою; православ'я виступає як важлива умова російської самоідентифікації; «Росія – переможниця у Великій Вітчизняній війні» (використання сегменту Другої світової війни, передусім Великої Вітчизняної війни, як важливого моменту для формування російської національної величі); «Крим – споконвічно російська земля» (обгрунтовує претензії на Кримський півострів як інтегральну частину рф). Український науковець В. Гуржи у своєму творчому доробку, присвяченому ідеологемам «руського міра» в сучасних війнах, вказує на активне використання агресором в антиукраїнській пропаганді тематики «Великої Вітчизняної війни» у контексті створення в українському суспільстві негативного сприйняття «київської влади», яку в російських ЗМІ порівнюють з тоталітарними режимами XX століття [46, с. 360].

Концепція «руського міру» значною мірою визначає ідейно–світоглядне підгрунтя ідеології «рашизму». Останнім часом поняття «рашизм» набуває все більшого поширення у наукових публікація, на шпальтах електронних публікацій. За визначенням українського державного та політичного діяча В. Огризка, «рашизм» являє собою «уособлення расистської, ксенофобської, шовіністичної, популістської ідеології, що, попри свій очевидний антидемократизм, підтримується більшістю російського населення і реалізується в агресивній та злочинній зовнішньополітичній діяльності Росії». З позиції В. Огризка, головними характерними ознаками «практичного рашизму» у зовнішній політиці рф є: тотальне порушення, зловживання і маніпулювання нормами міжнародного права; вчинення актів збройної агресії, тероризму, геноциду та інших злочинів проти людяності; пряме втручання у внутрішні справи інших країн через організацію кампаній з дезінформації, ведення активної пропаганди за допомогою державних ЗМІ, підкуп політиків, громадських діячів, журналістів та формування з них проросійської опозиції;

використання нових методів війни, зокрема, кібернападів; захист авторитарних режимів у світі; ядерний тероризм тощо [133].

Ідеологія «рашизму» досить активно використовує історичну пам'ять та історію для обгрунтування агресивної політики рф. Так для аргументації необхідності збройної агресії проти України, тим більше – повномасштабного вторгнення рф в Україну, російське політичне керівництво у своїх офіційних заявах та публічних виступах зробило акцент на тому, що рф вдалася до проведення спеціальної воєнної операції (СВО) з метою попередити «можливий напад бандеро–фашистів» на рф, унеможливити розширення НАТО на Схід шляхом розміщення військових баз Північноатлантичного альянсу з носіями ядерної зброї на території України. Також у публічних заявах вищого політичного керівництва рф постійно робиться акцент на тому, що «українці і росіяни – це єдиний народ», «ніякого окремого українського народу не існує». При цьому ігноруються історичні факти, про те, що український етнос має глибокі історичні корені та багатий культурний спадок, що визначає його унікальність та самобутність [219].

Аналізуючи географію інформаційної війни рф проти України, виокремимо наступні об'єкти: населення в зоні конфлікту (інформаційна діяльність агресора спрямована на вплив на населення в областях, які постраждали від російської збройної агресії); населення країни, проти якої здійснюється агресія (інша складова інформаційних операцій, спрямованих на громадян України, які не зазнали прямого впливу конфлікту; громадяни країни–агресора (інформаційна пропаганда агресора також може бути спрямована й на населення рф, щоб впливати на сприйняття ними подій, яке б не відрізнялося від їх офіційного тлумачення); міжнародне співтовариство (протидія інформаційним операціям агресора певним чином вплинула на реалізацію зовнішньої політики іншими країнами світу, які опосередковано впливають на перебіг подій в Україні в умовах воєнного стану).

Аналізуючи інформаційне протистояння між рф та Україною вітчизняний дослідник Є. Магда вважає, що на початку цього протистояння російський агресор мав певні переваги, вказуючи при цьому на декілька характеристик інформаційно–психологічного виміру інформаційної війни проти України:

– методологічна підготовка рф виявилася на той час більш ефективною в реалізації інформаційно–психологічного компоненту міждержавного протистояння;

– ЗМІ, контрольовані Росією, займали на той час сильні позиції в інформаційному просторі України;

– Україна мала обмежені можливості симетричної відповіді на агресивні дії рф в її інформаційному просторі;

– рф до початку збройної агресії проти України помітно впливала на ЗМІ закордонних країн завдяки активізації своєї зовнішньої політики та впливовому проросійському лобі;

– російський агресор активно використовував й використовує дотепер різноманітні методики інформаційно–психологічного впливу, що дозволяє йому адаптувати свою зовнішньополітичну стратегію до різних ситуацій;

– санкції, введені Заходом проти рф, виявилися неефективними [109, с. 290].

З 24 лютого 2022 р. – початком повномасштабного вторгнення рф в Україну інформаційна війна набула нових ознак (фактично маємо констатувати перехід до якісно нового періоду її проведення), оскільки як українські, так і закордонні ЗМІ організовували прямі репортажі із зони бойових дій й увесь світ побачив агресивну та імперіалістичну сутність політики нинішнього російського політичного істеблішменту. До того ж висвітлення в ЗМІ масових вбивств російськими військовими цивільного населення ще більше послабило авторитет рф у світовій спільноті. Проте, останнім часом агресор активізував інформаційне протиборство, про що свідчить поширення ним інформації проте,

нібито «Україна спонсорує ХАМАС», «продає терористичним організаціям з інших країн світу, у т.ч. ХАМАС, західну зброю» тощо.

Отже, у контексті російської збройної агресії запобігання впливу інформаційних маніпуляцій на свідомість українських громадян є однією з її визначальних тенденцій яка використовується для досягнення агресором політичних і стратегічних цілей не лише в умовах військових дій, але й у сфері масової інформації та на рівні масової свідомості.

Для виявлення і протидії російським міфам (фейкам) потрібно дотримуватися наступних рекомендацій:

– недовіряти анонімним або дискредитованим джерелам інформації (важливо бути обачними до подання неофіційної інформації й уникати її розповсюдження від таких джерел); тобто, довіряти офіційним джерелам інформації та поширювати лише офіційні повідомлення, що унеможливлює поширення неперевірених чи маніпулятивних даних;

– використовувати фактчекінг для перевірки достовірності інформації;

– використовувати бот «Перевірка» (бот, який виявляє фейкові новини) для перевірки правдивості інформації.

Протидії негативним російським інформаційно–психологічним впливам сприятиме реалізація Стратегії забезпечення державної безпеки України, в якій особливий наголос зроблено на активізації протидії інформаційним операціям, спрямованих на повалення (зміну) конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно–політичної ситуації в державі, підрив обороноздатності, протиправну діяльність на шкоду національним інтересам України [162].

Висновки до другого розділу

На формування політичних цінностей військовослужбовців спрямовані усі складові системи морально–психологічного забезпечення у ЗСУ, яка являє собою комплекс взаємопов'язаних і узгоджених заходів державного і військового керівництва, органів військового управління з метою досягнення високого рівня морально–психічного стану особового складу ЗСУ, забезпечення їх боєготовності та обороноздатності держави, максимального зниження психологічних втрат серед особового складу ЗСУ, досягнення й утримання морально–психологічної переваги над противником з метою ефективного виконання поставлених завдань у мирний та воєнний час .

Ці різноманітні заходи мають бути узгоджені за цілями, послідовністю, засобами їх реалізації в різних структурах військового і цивільного управління. Вони охоплюють духовну і психологічну сферу підготовки населення України та її ЗСУ. Мета, характер, зміст і спрямованість МПЗ визначаються Конституцією України, законами про ЗЗСУ, про оборону України, Концепцією виховної роботи в ЗСУ та інших військових формуваннях України, положеннями про органи МПЗ у ЗСУ, наказами та директивами Міністра оборони України, наказами та розпорядженнями командного складу ЗСУ.

Метою МПЗ у ЗСУ є мобілізація людських ресурсів в усіх сферах життєдіяльності у разі появи викликів національним інтересам України; досягнення і підтримання морально–психологічної переваги над противником; формування у особового складу ЗСУ необхідних морально–психологічних, бойових і професійних якостей, необхідних для виконання завдань за призначенням та в екстремальних ситуаціях; забезпечення високої бойової готовності, мобільності; формування у військовослужбовців національної самосвідомості, готовності бути гідними громадянами Української держави тощо. Й до тепер не втратив актуальності висновок українського військового діяча та ідеолога М. Колодзінського про те, що «нам сьогодні грозить від москалів більша загроза, ніж у давнину від печенігів, половців чи татар.

Москалі не тільки хочуть знищити нашу стару українську культуру, але й перемінити нашу психіку. Заведенням колективізації зробили москалі в першій мірі наступ на душу нашого селянина, який носить у собі правдиві прикмети наших прадідів, тобто прив'язання до землі й почуття індивідуально–родової власності. Знищити ці дві прикмети нашого народу, це значить – повернути нас у нарід номадів */видідено нами/*» [87].

Поданий вище аналіз досвіду армій індустріально розвинених країн світу базувався на описі особливостей формування психологічної стійкості та організації патріотичної підготовки в арміях США, Великобританії, Німеччини, Франції, що є членами Північноатлантичного блоку чи співпрацюють з ним на Армії оборони Ізраїлю); дозволив визначити, що процеси навчання та морально–психологічної підготовки військовослужбовців, що навчаються у закладах вищої освіти та виконують військовий обов'язок у арміях зазначених країн, базуються на загальних підходах з обов'язковим урахуванням національних особливостей та традицій. Крім того, проаналізовані нами сучасні практики патріотичного виховання та громадянської освіти військовослужбовців у провідних арміях світу вказують на те, що організаційне-управлінське забезпечення цих процесів здійснюють спеціалізовані військові підрозділи, обладнані відповідними матеріальними і морально–виховними засобами.

Використання закордонного досвіду морально–психологічного супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців армій зазначених країн є вельми актуальним під час підготовки офіцерського складу Сил оборони України у закладах вищої освіти, за умови поєднання змістовного навантаження навчальних дисциплін з сучасним перебігом подій в Україні та світі, надання патріотичному вихованню та громадянській освіті українських військових системного характеру, удосконалення нормативно–правової бази.

Щодо інформаційних операцій противника, то їх негативний вплив на свідомість громадян України з метою досягнення ним своїх прагматичних цілей

має тенденцію до зростання за умови використання дезінформації та фейків, інших пропагандистських форм і механізмів маніпуляції інформацією із залученням соціальних медіа. Отже, в умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України, одним з найголовніших пріоритетів політики національної, зокрема інформаційної, безпеки Української держави, слід вважати проведення адекватних інформаційно–психологічних операцій для дестабілізації ситуації в російських армійських підрозділах, соціально–політичної та економічної ситуації в рф. Не менш важливим пріоритетом забезпечення інформаційної безпеки України в умовах консцієнтальної війни слід вважати забезпечення захисту українських громадян від інформаційних впливів і технологій деструктивної зміни масової свідомості (різних соціально-вікових груп), розвиток у них критичного мислення в оцінці історичних і політичних міфів російської пропаганди.

РОЗДІЛ 3. ГЕНЕЗА МОРАЛЬНО–ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТРАДИЦІЇ, ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ОСОБОВИЙ СКЛАД ЗСУ.

3.1. Історико-політичний дискурс з ціннісних засад українського суспільства в контексті зміцнення морально-патріотичних основ українського війська.

За слушним висновком Н. Гринчишин, «система цінностей народу, як дзеркало, відбиває ступінь його духовного багатства, місце і роль у світовому процесі, ступінь цивілізованості. Водночас через ціннісні пріоритети виявляють себе етноментальні особливості буття народу, його характер, національний дух [42, с. 97]. Ключовими періодами, які активно вплинули на формування моральних та політичних цінностей на українських землях були Київська Русь, Козацька держава, національно визвольні змагання Українського народу у ХХ столітті, передусім у міжвоєнний період на західноукраїнських землях.

Слід констатувати, що на території України розташовані землі, які були заселені предками сучасних етнічних українців ще з часів Київської Русі, яка функціонувала як самостійна та потужна держава з центром у Києві, мала власні органи влади та управління, соціальну структуру. Цей період помітно вплинув на формування унікальних архітектурних споруд та літературних творів, що, у свою чергу, сприяло формуванню народженню політичних та національних цінностей українського суспільства. Крім того, ціннісна проблематика знайшла своє відображення у писемних пам'ятках часів Київської Русі. Вже тоді мислителі й літописці робили спроби визначити моральні принципи, передусім спираючись на християнські канони. Наприклад, митрополит Київський Іларіон в одному з документів під назвою «Слово про закон і благодать», описуючи поширення християнства українських землях, обґрунтовував ідею самостійності Київської Русі її правом бути рівною серед інших християнських народів. В літописі авторства монаха Києво-Печерського

монастиря Нестора згадується, що вина й відповідальність за біди та негаразди на Київської Русі лежить на князях. Давньоруський літописець при цьому вважав, що об'єднавчим центром давньоруських земель має стати не князівська влада, а християнська церква, що сприятиме виходу з кризи, до якої призвело княжіння.

Козацька держава, заснована у першій половині XVI століття, є наступним значущим етапом в історії Українського народу, формуванні його національної самосвідомості. Заснована на таких ключових цінностях як православ'я, свобода, братерство, рівність, гідність, повага до думки та волі громади, вірність слову та обов'язку, Козацька держава визначалася поважним ставленням до демократичних цінностей і принципів. Козаки прагнули до вільності та рівності, дотримуючись принципів прав людини і громадянина. Вони були відважними захисниками своїх цінностей та православної віри, розглядали себе як частину лицарського класу, культивуючи при цьому демократичні цінності, повагу до національних традицій та взаємовідносин з різними соціальними групами. Всі ці цінності сприяли формуванню козацької ідентичності та зміцненню національної свідомості українців.

Важливо відзначити, що, навіть якщо запорізькі козаки вважали себе частиною лицарської спільноти, це не заважало їм виходити за рамки власних корпоративних інтересів і цінностей. Політична культура Війська Запорозького високо оцінювала ключові цінності, а саме: відданість службі, вірність побратимам та обіцянці, особиста свобода, патріотизм та готовність до самопожертви в інтересах держави і православ'я. Зазначені цінності визначали стійкий стереотип соціальної елітарності запорізьких козаків.

Суспільна практика козацької спільноти захищала не лише їхні власні соціальні інтереси, але й загальнонаціональні права і свободи. Наприклад, політичні документи Війська Запорозького, листування козацької старшини та інші політичні ініціативи підтверджували пристрасну боротьбу за ідеал свободи для представників різних соціальних груп української спільноти. Також слід

зауважити, що поняття «свобода» тоді мало різноманітне тлумачення – від особистої свободи до свободи совісті та віросповідання, що стало основою національної ідентичності [195, с. 136].

Загалом важливо відзначити, що у період існування Козацької держави – Війська Запорозького козацтво ппредусім підтримувало такі цінності, як волелюбство (свобода) і справедливість. З позиції П. Саса, ці цінності відігравали важливу роль у житті запорізької громади та суттєво впливали на політичні ідеали козацтва; легко та органічно були сприйняти широким колом української спільноти, зокрема менш забезпеченими верствами селянства та міського населення, а також були поширені серед значної частини духовенства. Вони відігравали важливу роль у формуванні та розвитку нового соціального шару − української інтелігенції, яку в XVII ст. визначали як «книжників». Книжники (З. Копистенський, І. Борецький та М. Смотрицький та ін.), висвітлювали у своїх творах тезу про вільне українське козацтво, яке, на їх думку, як «хрестоносне воїнство» Православ'я, володіло високими моральними якостями і чеснотами [179].

Спираючись на здобутки європейської філософської думки в XVII−XVIII століттях, українські дослідники виокремили два підходи до розуміння сутності ціннісного ідеалу: науково–освітній та етико–гуманістичний. Представники першого напряму (М. Козачинський, митрополит Т. Прокопович, Я. Козельський та ін.) вважали, що розвиток суспільства має спиратися на науку, мистецтво, гармонійний та всебічний розвиток кожної особистості. Саме в XVII–XVIII ст. в науці відбувається процес виокремлення філософії і теології, що зумовило відповідну переоцінку моральних цінностей. Прибічниками етико–гуманістичного підходу (митрополит Д. Ростовський, митрополит С. Яворський, К. Транквіліон–Ставровецький, Г. Сковорода та їхні послідовники П. Сохацький, В. Золотницький, Г. Полєтика) пов'язували сутність суспільного ідеалу передусім з внутрішнім світом людини, її духовним життям і самопізнанням, відкидаючи ключову роль досягнень науки як засобу

досягнення людиною добробуту, втілення в життя життєвих настанов. У своїх філософських творах етико–гуманісти засуджували прагнення багатства й матеріальних благ, підносячи в людині її духовні витоки.

Видатний український філософ Г. Сковорода вважав найбільшими цінностями ідеї народності, демократизму та патріотизму. Саме Г. Сковорода розвинув на теренах України філософські ідеї гуманізму і просвітництва, глибоко осмисливши тезу про могутність розуму людини, який неминуче приведе до торжества правди й справедливості [6, с. 37].

Друга половина XVII ст. стала періодом важливих історичних подій та турбулентностей для України. Однією з ключових подій цього часу є Хмельниччина, яка суттєво вплинула на суспільну свідомість українців та їх культуру, політичну поведінку та сприйняття світу. У цей період особливо виділяється активна позиція українців у відстоюванні їх прав на особисту свободу, рівноправ'я, народовладдя, право на землю і працю. Також відбувалася активна підтримка національної самоідентифікації. Загалом цей період в історії України був вирішальним для формування нового світогляду та громадянської свідомості Українського народу.

На формування національної свідомості також активно вплинула Люблінська унію 1569 року, що призвело до посилення католицького впливу в Україні, поєднання християнських і національних ідей в свідомості українців. Утім, в політичній сфері унія призвела до культурної асиміляції та утворення місцевої шляхти, яка виявилася лояльною до польського короля та, у більшості випадків, ворожою до українських цінностей. Українська шляхта почала приймати католицизм й переймати польську культуру та мову, що відобразилося розвитку української культури та на ставлення українців до національних звичаїв і традицій. З позиції В. Липинського, українська аристократія зіткнулася з дилемою – залишитися українцями разом зі своїм народом чи полонізуватися, прийнявши культуру та самосвідомість чужинців [105, с. 44].

Під час активної полонізації української шляхти українська мова, православна віра та національні звичаї почали асоціюватися із найнижчими соціальними верствами населення. Це призвело до складнощів у виборі між асиміляцією в польське середовище та збереженням зв'язку з національним корінням. За таких умов національно–орієнтована політична та культурна українська еліта, яка визначала національні політичні цілі, підтримувала Православну Церкву, національну культуру і освіту, а також займалася державним управлінням, швидко зменшувалася. Проте українські православні братства виступали як противага цьому процесу. Вони активно проводили просвітницьку роботу, видавали українську друковану літературу, забезпечували національну освіту та засновували вищі навчальні заклади, структура та програма яких були подібні до європейських університетів.

Зазначені вище процеси сприяли становленню нової національно–орієнтованої української інтелігенції. Українська інтелігенція зосереджувала увагу на традиційних цінностях і позитивно впливала на формування національної самосвідомості українців. Водночас, українське суспільство адаптувало реформаторські гуманістичні ідеї, які виникли ще в епоху Відродження. Ці ідеї з національним відтінком знаходили відгук серед українців, мотивуючи їх переосмислити суспільні проблеми, й становили підгрунтя для формування ідеології національно–визвольного руху, орієнтованої на давньоруські та візантійські культурні традиції. В українському суспільстві стали ширше поширюватися стереотипи, пов'язані з соціальною справедливістю, громадянськими свободами, національним самовизначенням та іншими ідеями, що базувалися на принципах співжиття ранньохристиянської громади та природної рівності людей.

Досить важливі зміни в українському суспільстві відбулися у першій половині XVII ст. При цьому ідея національної державності стала найголовнішим дороговказом для українського суспільства, відображаючи право Українського народу на власну державність і самовизначення,

передбачала досягнення цих цілей через національне об’єднання та боротьбу за українську державність. Слід додати, що цей період відзначався значущими трансформаціями в українському суспільстві, пов'язаними із розвитком політичної культури, формуванням національної ідентичності, мовно–культурним самосприйняттям та іншими тенденціями. Як писав український історик В. Антонович, у цей час відбувалося формування «народного ідеалу громадського, демократичного рівноправного ладу» [4]. Таким чином, Хмельниччина вплинула на соціальну свідомість українців шляхом поширення козацького ідеалу та надання державними управлінцями особливої уваги земельним питанням. Щодо останнього питання, то селяни виступали за свої права на власні землі та вимагали скасування володіння великими ділянками землі магнатами та Римо-Католицькою Церквою.

До вищезазначеного слід додати, що гетьман Б. Хмельницький з самого початку національно-визвольного руху дотримувався політики збереження соціальної рівноваги в громадянстві та обмеження широких претензій окремих станів. Державна влада активно втручалася в соціальну політику, одночасно проводячи ефективне керівництво формуванням національної держави, враховуючи прагнення та ідеали козацтва. Це призвело до створення окремого державного утворення з «демократичними рисами національного устрою та соціально–економічних відносин». Водночас, підняття значущості та статусу козацтва під час Хмельниччини, а також необхідність легітимізації його представницьких функцій за межами країни, мало позитивний вплив на історичну свідомість українців. Історична свідомість відігравала важливу роль в вітчизняній культурі як «структуруючий елемент», який забезпечував «просторово–часову орієнтацію суспільства» і є «найвищою духовно–етичною цінністю людини» [41].

Політика української влади за часів Хмельниччини сприяла формуванню високого рівня патріотизму серед українського населення, особливо після успішних походів козацького війська в першій чверті XVII столітті. Культ

козацтва та історична пам'ять про його перемоги над зовнішнім ворогом також активно впливали на розвиток національного патріотизму. У подальші роки гетьман Д. Дорошенко відзначав, що національна ідея, яка панувала у XVII ст., суттєво вплинула на особливості структури козацьких літописів того часу. Літописи Г. Граб'янки, Самовидця та С. Величка обгрунтовували ідею державної автономії, яка була ключовою політичною метою Гетьманщини [95].

Протягом тривалого часу, з часів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, чи не найважливішою, фундаментальною цінністю була ідея здобуття Україною незалежності та створення власної держави [99]. Українська правляча еліта та окремі частини козацтва поступово переосмислювали свої цілі та направляли ключові зусилля на досягнення державної незалежності. Ця історична епоха ґрунтувалася на таких цінностях як православ'я, свобода, братерство і рівність, гідність й толерантність.

Отже, відзначимо найбільш значущі тенденції, які характеризували перебіг подій за часів Хмельниччини:

по–перше, Хмельниччина сприяла виникненню національної свідомості серед українців того часу. В період національно-визвольної війни термін «українці» став ключовим, оскільки відзначав їх відмінність від росіян та поляків. Крім того, Хмельниччина виступила як своєрідна лабораторія підтримки розвитку української культури, формування української національної ідентичності;

по–друге, Хмельниччина вплинула на зміну стереотипних уявлень про Україну та українців у ментальності закордонних етнічних спільнот. У цей історичний період українці показали свою військову міць та здатність до боротьби за здобуття державної незалежності, що сприяло поширенню знань про Україну та її народ серед інших народів та країн;

по–третє, період Хмельниччини змінив ціннісні орієнтації багатьох поколінь. Українці стали відчувати свою національну гідність та самобутність,

необхідність боротьби за утвердження цінностей свободи, політичне усамостійнення від сусідніх держав.

Нова епоха в історії України відзначилася пошуком нових цінностей та сенсів для об'єктивації української національної ідеї. Цей період супроводжувався різноманітними ідеологічними та політичними трансформаціями, які суттєво вплинули на духовний та культурний прогрес українського суспільства. Відбувалася переосмислення всіх аспектів життя, здійснювалося формування нових інституцій, введення нових правових і нормативних актів, здійснювалися реформи в галузях освіти, культури, науки та мистецтва.

Щодо перебігу подій в Україні у XVIII та XIX століттях, то цей період виявився особливо значущим для формування національної самосвідомості українців. Однією із ключових постатей цього часу є український письменник Іван Котляревський. Навіть в складних політичних умовах, зокрема під тиском царського самодержавства, він продовжував сприяти розвитку та популяризації української мови. У впродовж цих століть в Україні формувалися культурні та політичні організації, діяльність яких певним чином впливала на утвердження національної ідентичності. Кирило–Мефодіївське братство було першою українською політичною організацією, до якої долучилися Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш та ін. Пізніше з'явилися численні гуртки та організації студентської молоді та інтелігенції (Харківське та Київське таємні товариства, українські Громади), які пропагували програми просвітництва та організовували освітні заходи, бібліотеки, драматичні гуртки та хори. Особливе місце в культурно–просвітницькому русі займає Т. Шевченко. Його діяльність визначила пріоритети розвитку національної самосвідомості та формування політичних цінностей, помітно вплинула на подальші процеси державотворення, які відбувалися у XX столітті, коли Український народ висловлював свої прагнення побудови власної держави та активно розвивав національну самосвідомість. Проблеми цінностей громадському та

культурному житті України у XIX–XX ст. фігурували також в художньо–літературних творах Л. Українки, П. Грабовського, І. Франка, М. Драгоманова, П. Куліша та інших класиків української культури [29; 57].

У XIX ст. в різних регіонах Російської імперії спостерігалося посилення уваги до осмислення базових цінностей у сферах науки і освіти, про що свідчить проведення українськими істориками і педагогами низки наукових досліджень (наприклад, парці К. Ушинського), присвячених педагогічній творчості та її філософському підгрунтю. Ціннісна проблемати знайшла своє відображення у працях М. Грушевського, Ю. Липи, В. Винниченка, А. Крижанівського, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова та ін. Д. Донцов є одним із розробників концепції інтегрального націоналізму; вважав націю абсолютною цінністю й стверджував, що не існує вищої мети, аніж здобуття нацією своєї незалежної держави.

Вагомий науковий внесок у вигляді розвитку концептів «цінності» та «національні цінності» зробив В. Липинський – один з найвідоміших прибічників консервативної традиції формування українських національних цінностей. Його концептуальні ідеї стали основою досліджень сучасного національно–центристського підходу в соціально–гуманітарному та історичному вимірах. На процеси державотворення, поширення національних цінностей у XX ст. помітно вплинули відомі українські державні діячі М. Грушевський, П. Скоропадський, С. Петлюра та ін. Кожен з них мав свої уявлення про державний устрій України, але всі прагнули до її незалежності й суверенності. Так, М. Грушевський був прихильником демократично–народницького напряму і серед його послідовників слід відзначити Романа Лащенка, Сергія Шелухіна та ін., яких об'єднувало кількох ключових принципів:

– визнання Українського народу як ключової дійової сили історичного розвитку (М. Грушевський та його послідовники розглядали його як важливий фактор в історії, який формує події та напрями розвитку України; сприймали

Український народ як рушійну силу, яка формується крізь віки за різних політичних та культурних обставин, несучи головну ідею національної самооборони;

– тлумачення Українського народу як окремої соціокультурної одиниці (підкреслювалася його унікальність та самобутність);

– підтримка ідей народоправства (М. Грушевський та його прихильники висловлювали підтримку ідей, які сприяли більш широкій участі народу у владі та прийнятті рішень);

– визнання ідеї автономії України в складі федеративних чи конфедеративних союзів, що передбачало розвиток України як автономної одиниці в межах більших за територією та промисловим потенціалом державних утворень;

– підтримка колективних форм власності (М. Грушевський та його послідовники підтримували ідею колективних форм власності, розглядаючи їх як історично традиційні для українського суспільства [7].

Український воєнний і політичний діяч П. Скоропадський віддавав перевагу гетьманському правлінню й володів значним військовим досвідом, який успішно використовував під час існування Української Держави (29.04.1918 р. – 14.12. 1918 р.). Під час його правління була заснована Українська академія наук, створено два університети та близько 150 гімназій, що сприяло розвитку освіти та науки в Україні. П. Скоропадський визнавав ключові цінності української незалежності та свободи, а його дії спрямовувалися на зміцнення та розвиток української нації під час складного історичного періоду в історії України [31, с. 76].

Після Павла Скоропадського Українську державу очолював Симон Петлюра, який обіймав посади Головного отамана Української Народної Республіки та голови Директорії УНР, виступав проти червоного та білогвардійського російського імперіалізму й підтримував європейський шлях розвитку національної держави. Його активна участь у національно–

визвольному русі була спрямована на боротьбу проти радянської влади та захист прав українського народу на власну державність.

У часи існування СРСР поняттю «цінності» приділялося обмаль уваги, оскільки сама аксіологічна теорія офіційно була визнана владою «шкідливою, буржуазною». Неокантіанство (поняття «цінності» радянська наука пов'язувала саме з ним) піддавалося гострій критиці. Положення цієї теорії використовували як антитезу «єдино вірному» марксистському розумінню діалектики суспільного розвитку. У радянський час чи не єдине визначення поняття «цінності» було включено до «Філософського словника» (видання 1986 року; за заг. ред. В. І. Шинкарука): «…соціально–філософська категорія, що позначає як позитивне, так і негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, моральних вчинків, духовних витворів (носіїв цінності) для всього соціуму чи окремих його груп та індивідів (адресатів цінності) на конкретному етапі історичного розвитку».

На відміну від офіційної радянської науки українські вчені за кордоном вільно оперували поняттям «цінності». Так, український філософ, культурно-освітній діяч української діаспори О. Кульчицький, пояснюючи відмінності між філософськими категоріями «цінність» та «вартість», визначав життя кожної людини як безперервний процес оцінювання, невід'ємну складову пізнання вартостей, а під вартістю розумів щось таке, яке надається для задоволення потреб людини. З огляду на наскрізну дефініцію досліджуваної нами проблеми («цінності») вважаємо актуальними й такими, що не втратили значущості й дотепер наступні твердження О. Кульчицького: через геополітичну «межовість України, коли вона постійно зазнавала нападів, зазіхань, загарбань «в українців спочатку сформувався дружинницький, а згодом лицарсько-козацький тип людини, підпорядкований ідеалові оборони, честі, волі й віри, географічній формі життя»; «...слабкість персональної надбудови української психічної структури є відносною і значною мірою залежить як від зовнішніх, так і

внутрішніх чинників. Тому зміцнення персональної надбудови можливе в активній соціально-політичній поведінці громади, в пошуках шляхів розбудови державності, в переборенні «комплексу меншовартості», ...в тих могутніх внутрішніх потягах, що глибоко вкорінені в душі українців». При цьому під геополітичною «межовістю» він розумів постійне, невіддільне від людського існування перебування людини на «межах можливостей існування», на межах «боротьби, випадковості, провини, страждання, загрози смерті» [Цит. за: 35].

Інші дослідники, не погоджуючись з ідеєю поділу цінностей на негативні й позитивні, припускаються думки, що головне в цінностях – здатність задовольняти дійсну, розумну, позитивну потребу індивіда, класу, суспільства, а тому цінності не можуть бути негативними за своїм значенням. Приміром, Н. Сорокіна трактує цінності як основну рушійну силу розвитку суспільства та як фундамент формування будь–якої культури. Дослідниця наголошує на тому, що «…система цінностей є визначальною і загальноприйнятою в певну історичну епоху, вона визначає значущість науки, мистецтва, релігії, етики, економічних і політичних відносин, освіти; передбачає певну норму, на яку посилаються як на стандарт, наприклад норма права і моралі, норма виховання, норма етикету тощо. Ці норми несуть у собі значущість позитивної або ж негативної цінності»[188, с. 14].

Важливу роль у розвитку національної ідентичності та державності України у період панування більшовицької влади відіграли політичні погляди на політичні цінності ключових постатей українського національно–визвольного руху (ОУН–УПА). Для Степана Бандери та його прихильників ключовою цінністю була віра в Українську Державу. Їх місія полягала у підготовці суспільства для створення Української Самостійної Соборної Держави, а властиві для українців волелюбність і жертовність слід вважати важливими чинника розвитку українських національно-визвольних змагань ХХ століття. Надаючи великої значущості морально–вольовим якостям та національно–патріотичній підготовці прибічників ОУН та вояків УПА,

лідерами та ідеологи цих організацій на шляху здобуття Української Самостійної Соборної Держави найпріоритетнішим завданням для досягнення цієї мети вважали створення збройних формувань ОУН, найпотужнішим з яких була УПА. Як пише М. Колодзінський, «...ми [українські націоналісти] хочемо здобути Українську Державу і дати їй спроможність розвитку. ...український народ має виконати місію в історії людства з огляду на свої духовні і фізичні прикмети... Ми мусимо віднайти воєнний шлях наших предків і будемо будувати Українську Державу не тільки для цього, «щоби заповнити гниючий схід новим, політичним змістом, відбираючи в той спосіб деяким сусіднім державам охоту до імперіалістичної експансії», як писав один націоналіст» [87, с. 253].

За часів СРСР головні цілі українського національно–визвольного руху визначали зміцнення волі й досягнення добробуту Українського народу. Важливо враховувати, що сучасне українське суспільство стикається з новими викликами і завданнями, які потребують адаптації процесів морально-психологічної забезпечення та національно-патріотичного виховання різних соціальних категорій населення до реалій сьогодення. Історико–політичний дискурс за сучасної доби щодо шляхів підвищення ефективності публічного управління, сприяння розвитку демократії та формуванню української національної ідентичності продовжує надавати трансформації їх ціннісних орієнтацій пріоритетного значення.

Отже, історико–політичний дискурс під час національно–визвольних змагань за політичне усамостійнення, національний суверенітет України мав глибокий вплив на духовний і культурний розвиток українського суспільства, що призвело до переходу від його традиційної аграрної структури до індустріального суспільства, орієнтованого на західні стандарти державотворення. Процес переосмислення цілей і завдань з формування морально-політичних цінностей з урахуванням особливостей того чи іншого періоду в історії України був складним і включав подолання існуючих

політичних стереотипів та еволюцію українського менталітету. Успішний розвиток ідеї державності та соборності України також відчутно залежав від політично–правової та громадянської культури українського суспільства.

За результатами проведеного аналізу еволюції ціннісних засад українського суспільства вважаємо за необхідне надати особливої уваги поданим нижче історичним фактам та попереднім висновкам.

В історичній ретроспективі серед дослідників, які активно займалися дослідженням ідеологічних засад українського державотворення, відзначимо Ю. Вассіяна, В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, Ю. Липу, В. Липинського, І. Лисяка–Рудницького, М. Міхновського. Далі більш детально зупинимося на працях Д. Донцова, який був прихильником теорії соціального дарвінізму, яка обгрунтовувала необхідність постійної боротьби народів за виживання. При цьому Д. Донцов надавав особливої значущості вихованню патріотизму, утвердженню культу боротьби та самопожертви на шляху здобуття державної незалежності України. Й дотепер не втратили актуальності й значущості наступні висновки Д. Донцова: «Щоб успішно поборювати зовнішні напасти й розривну роботу відосередніх сил суспільного організму зсередини, мусить член провідної касти вміти сам не піддаватися ніяким шкідливим впливам, які підточували б, ослабили або знищили ту його основну чесноту, його мужність»; «Треба не схиляти коліна ні перед страхом мук, ні болю... Такими були запорожці, які зовсім «холоднокровно відносилися до страждань смерті й мук» і вмирали геройською смертю, які «майже не цінували життя», цінуючи вартості вищі за нього»; «Стоїчно зносити все і не заломитися – ось найвища чеснота перемоги над самим собою і над «духом унинія». ... Бути невблаганним і твердим до себе, щоб бути невблаганним і твердим до ворожих спільнот і сил зовнішнього світу і власної спільноти» [55, с. 339–401].

До вищезазначеного слід додати, що Д. Донцов також велику увагу приділяв соборності (національній єдності, згуртованості суспільства), критикував концепцію регіоналізму, оскільки, на його думку, він несе загрозу

колективній єдності; закликав своїх прибічників бути «сильними особистостями», щоб вони впевнено прямували до реалізації політичних цілей, прагнули до побудови сильної нації та національної держави: «Мусимо нести відважно свою віру, несхиляючи чола ні перед чужими, ні перед власними «маловірами»; «Мусимо набрати віри в велику місію своєї ідеї і агресивно ту віру ширити. Нація, яка хоче панувати, повинна мати й панську психіку народу–володаря...», «Безсила є та ідея, яка обмежується лише «альтруїзмом» до себе, позбавлена «скаженої злоби» проти чужого світу» [54].

Концепція Д. Донцова знайшла своє практичне втілення в програмних документах ОУН(б). У Постанові І–го Конгресу ОУН 1929 року було нагошено на тому, «український націоналізм [...] організований на принципах чинного націоналізму». Відповідно до Постанови ІІ–го Великого збору ОУН 1941 року, «Організація Українських Націоналістів бореться... за: 1. За Суверенну Соборну Українську Державу, за владу українського народу на українській землі. 2. За організацію Української Держави на основах: сильної влади, сильної національної армії й флоти та єдиної політичної організації провідного національного активу... За перевиховання цілого українського народу в дусі славних традицій української історії; За усунення чужих розкладових впливів» [148].

Значний внесок у розвиток ідеологем і наративів української ідеології та територіального патріотизму у контексті посилення процесу націєтворення зробив В. Липинський: «Нація для нас – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, плем'я» Основу нації, на його переконання, повинні становити народні маси: «Ми маємо надзвичайно здібну, сильну, здорову народну масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо отже основні статичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для

сформування з нашої несвідомої етнографічної маси свідомої та зорганізованої державної нації» [105, с. 128].

Слід додати, що В. Липинський також зазначає, що не стільки територія робить людей нацією, скільки бажання мати на ній свою окрему державу: «Нація – це реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї, – нема нації. З ...цього хотіння родиться патріотизм: любов до своєї землі, до своєї Батьківщини і до всіх... її мешканців. Патріотизм – свідомість своєї території, а не сама територія – лежить в основі буття і могутності держави» [105, с. 387].

Отже, вищезазначені відомі діячі українських національно–визвольних змагань за здобуття незалежності України визначили основні засади сучасної української ідеології, наступні її ключові ідеологеми: ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України; ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності; національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин; захист прав ісвобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей; високий рівень політичної та правової культури населення; розвиток дієвого громадянського суспільства. При цьому, як пише К. Сабардіна, «в українському національному характері дослідники знаходять соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності), громадоцентризм, провінційність, загальну аполітичність, впертість, анархічність, здатність до мімікрії та пристосування («аби не гірше...»)» [178].

Отже, виходячи з вищезазначеного, державна (націєтворча) ідеологія повиннна базуватися на таких основних принципах та ціннісних засадах, якими є пріоритет національних цінностей та національних інтересів; захист громадянських прав і свобод; верховенство права; підтримка балансу між інтересами окремих громадян, суспільства та держави; ненасильницькі методи розв’язання внутрішніх і зовнішніх проблем; об’єктивність оцінок поточної

ситуації; оперативне реагування на потенційні та реальні загрози; збалансованість інструментів, які використовуються для захисту національних цінностей, інтересів і цілей; чіткий і прозорий розподіл повноважень органів управління в галузі національної безпеки; відкритість і прозорість в діяльності органів державного управління; парнерська співпраця органів влади з інститутами громадянського суспільства.

3.2. Особливості впливу релігійного фактору на морально–психологічний стан військовослужбовців.

Для зміцнення психологічної стійкості, підвищення рівня патріотизму українських військовослужбовців досить важливим є поширення у військових колективах споконвічних релігійних цінностей, зокрема шляхом залучення до реалізації цих завдань військових капеланів. Українські дослідники Ірина та Олександр Автушенки розвиток військово–релігійних відносин після ухвалення Верховною Радою тогочасної УРСР Акту проголошення незалежності України умовно поділили його на два періоди. Перший період, який розпочався з 24 серпня 1991 р. й тривав по квітень 2006 р., характеризувався безсистемністю у співпраці діючих в Україні релігійних конфесій та ЗСУ. Другий період (з 2006 р. й по сьогоднішній день) характеризується консолідованою співпрацею релігійних конфесій зі структурними підрозділами ЗСУ, становленням інституту військового капеланства, діяльність якого базується на духовних цінностях традиційних релігій України» [1; с. 26]. 21 квітня 2006 р. було прийнято Директиву Міністра оборони України «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України». 22 квітня 2011 р. Наказом Міністра оборони України була затверджена Концепція душпастирської опіки у ЗСУ, що має забезпечити поглиблення системної співпраці ЗСУ та Церков (релігійних організацій).

У контексті досліджуваної проблеми побіжно розглянемо ключові функції релігії та трансформацію її соціального впливу у воєнних умовах. Здебільшого

у наукових працях вказують на світоглядну, регулятивну, компенсаційну, комунікативну, інтегративну та інші функції релігії, що відображає її сутність як поліфункціонального духовного феномена, спрямованого на задоволення духовних потреб як окремих індивідів, так і різних соціальних груп. Водночас, не можна оминути увагою й вплив релігійного чинника на суспільно–політичні процеси в новітній історії України (проголошення державної незалежності, покращення іміджу України на світовій арені; міжетнічний діалог на тлі суспільно–політичних трансформацій; досягнення консенсусу та злагоди в українському суспільстві тощо). З позиції відомого українського ученого – релігієзнавця С. Здіорука: «Якоїсь миті стало зрозуміло, що Церква (як інститут, а не певна релігійна організація) здатна бути серйозною консолідуючою і, не в останню чергу, націєтворчою силою не через проведення демаркаційних ліній з іно–релігійними спільнотами та мобілізацію колективного «ми проти вони», а надаючи політиці надійного морального підґрунтя, збагачуючи її фундаментальними цінностями свободи, відповідальності та справедливості» [68].

Слід відзначити, що в Україні так історично склалося, що релігія як соціальний інститут активно сприяла консолідації українського етносу, зміцненню моральних засад українського суспільства та забезпеченню суспільної стабільності й солідарності. Православна Церква завжди була важливим чинником збереження української національної самосвідомості. За часів національно–визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького захист Православ'я був одним із головних гасел українського козацтва, з яким воно виборювало свою державність. Проте, як свідчить історична практика, в умовах посилення зовнішніх загроз і викликів відбувалася певна функціональна трансформація релігії, яка спрямовується на виконання насамперед ціннісно–формуючих, суспільно–консолідуючих та безпекових функцій. У цьому контексті заслуговують уваги результати соціологічного дослідження «Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 року», проведенного Центром

Разумкова наприкінці цього року в рамках здійснення щорічних соціологічних опитувань щодо стану релігії і Церкви в українському суспільстві: відповідаючи на запитання «Які завдання є першочерговими для релігійних об'єднань під час війни?», найчастіше респонденти називали **надання психологічної допомоги (54%)**, **допомогу ЗСУ (45,5%)** та допомогу у вирішенні соціальних і матеріальних проблем громадян (39,5%) [27].

Отже, необхідність впровадження релігійно–церковного супроводу забезпечення національної, передусім гуманітарної, безпеки України обумовлена станом релігійно–церковного життя українського суспільства (державно–церковних, міжцерковних і внутрішньоцерковних відносин), який за певних обставин може становити загрозу безпековому й стабільному розвитку суспільства і держави, що актуалізує завдання забезпечення захищеності життєво важливих інтересів українського суспільства (особи, груп віруючих, держави) від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання, проведення заходів, спрямованих на забезпечення цієї захищеності.

Основним об'єктом духовно–релігійної складової національної безпеки України є особа, її конституційні духовно–релігійні за своїм спрямуванням права і свободи людини і громадянина.

Головним суб'єктом національної безпеки у духовно–релігійній сфері є держава (державні інституції, які мають пряме чи опосередковане відношення до релігійної сфери), яка разом із релігійними організаціями здійснює системну політику, покликану забезпечити духовну єдність Українського народу. Результатом такої державної політики має бути реалізація національних інтересів у духовно–релігійній сфері: забезпечення свободи волевиявлення та сприяння реалізації релігійних потреб окремих людей та груп віруючих, конструктивне розв'язання міжцерковних конфліктів тощо. Слід додати, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» об'єднання громадян, отже й релігійні організації, є повноправними суб'єктами

системи забезпечення національної безпеки; у внутрішньополітичній сфері ці суб'єкти повинні запобігати можливостям виникнення конфліктів у сфері міжконфесійних відносин. В умовах російської збройної агресії релігійні організації активно опікуються підготовкою військових капеланів для забезпечення релігійно–духовних потреб військовослужбовців.

Практична реалізація політики національної безпеки у духовно–релігійній сфері орієнтована на досягнення: внутрішньорелігійної стабільності (злагоди між церквами та конфесіями, збереження національно–культурної самобутності титульного етносу); зовнішньорелігійної стабільності (посилення міжнародного іміджу України як європейської християнської держави). Крім того, практична реалізація політики національної безпеки у цій сфері орієнтована на повне задоволення релігійних потреб та свобод віросповідання громадян України, зокрема військовослужбовців; потребує комплексної стратегії розвитку міжконфесійних (міжрелігійних) відносин у контексті забезпечення духовно–релігійної безпеки України.

Акцентуючи увагу на важливості суспільно–консолідуючого потенціалу релігії, необхідно також усвідомлювати, що релігія може нести у собі екстремістські та терористичні загрози. Кожна релігія претендує на виключну істинність своїх положень. Це може породжувати у її прихильників відчуття вищості й нетерпимості. Тому особливо важливим є формування толерантного ставлення прихильників однієї релігії до прихильників інших віровчень або невіруючих. У випадку, коли прихильники певного релігійного напряму фанатично вірять у виключність свого вчення, вони можуть вважати всіх іновірців або навіть тих, хто хоч трохи сумнівається у «правильності» їхнього вчення, ворогами та, у кращому випадку, ігнорувати їх, за інших обставин – переслідувати чи навіть знищувати.

Негативним явищем в релігійному середовищі є також поширення симулякризації, коли релігія стає модним явищем, певним брендом. Людина виконує формальні обряди, не розуміючи справжньої суті релігії. Досить часто

це явище поширене серед політиків і чиновників, для яких релігійний чинник виконує іміджеві функції. Вони прагнуть демонструвати свою релігійність чи благодійність публічно, обов'язково висвітлюючи це у ЗМІ, з метою досягнення своїх прагматичних інтересів. Дослідники називають таке ставлення до релігії поверхневою, зовнішньою релігійністю, яка нічого спільного з істинною вірою не має. Український філософ, учасник руху шістдесятництва Євген Сверстюк з цього приводу зазначав: «Легалізація релігії в останні роки не змістила порядок цінностей у затверділій душі, а зовні популяризована атрибутика християнства не поставила духовні цінності на перший план. Тут по суті йдеться про так звану зовнішню релігійність, з якою сьогодні все гаразд. Це й зрозуміло. Крах комуністичної ідеології привів до церкви велику кількість тих, хто без будь–якого внутрішнього протесту свого часу приймав атеїстичний світогляд, що насаджувався, а сьогодні веде пошук нових життєвих орієнтирів»[181].

Водночас, український учений – релігієзнавець В. Єленський вказує на досить небезпечну тенденцію активного включення православних церков у внутрішньополітичні процеси й геополітику у посткомуністичний період, які відіграли суттєву роль у процесах політичних трансформацій, державному будівництві, формуванні нових ідентичностей [61, с. 136]. Політизація релігійного середовища багато в чому обумовлена тим, що політичні сили намагаються використовувати релігійні організації для досягнення своїх вузькопартійних інтересів. Це є неприпустимим, оскільки суперечить сутнісним функціям релігії й призводить до зростання соціально–релігійного напруження в суспільстві. Звичайно, священик чи віруюча людина може приймати участь у виборах чи інших політичних процесах, реалізуючи своє право громадянина України, але втягування в ці процеси релігійних організацій є вкрай небезпечним явищем. Відкидаючи політизацію релігійного середовища як засобу впливу на результати політичних (виборчих) кампаній, українська влада повинна створювати сприятливі умови для розвитку релігійних організацій, які

діють відповідно до правових норм чинного законодавства, утвердження ними в суспільстві моральних цінностей та благочинства.

В умовах дії правового режиму воєнного стану, спричиненого повномасштабним збройним вторгненням рф в Україну, відбувається певна функціональна трансформація діяльності релігійних організацій, яка спрямовується на виконання насамперед ціннісно-формуючих, суспільно-консолідуючих та безпекових функцій. За слушним висновком О. Іванова, «поширеність релігійності серед військовослужбовців ЗСУ співмірна з показниками релігійної ситуації в українському суспільстві загалом. Значна кількість віруючих в армії вимагає відповідних змін у системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, перегляду обсягу та змісту програм релігієзнавчих дисциплін у військових навчальних закладах, зокрема тих, де готуються заступники командирів з виховної роботи». При цьому дослідник вказує на недопустимість: як примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, так і ототожнення пастирського служіння та виховної роботи у військових підрозділах; обмеження задоволення релігійних потреб офіцерів як конституційного права громадян на свободу совісті та віросповідання; а також акцентує увагу на необхідності однакового ставлення до співпраці з представниками різних церков і релігійних організацій, віруючі яких проходять військову службу; врахування думки військовослужбовців при визначенні участі духовенства однієї з церков (релігійних організацій) у здійснені військових ритуалів [70; с. 99–100].

Особливо показово політизація релігії у українському православному середовищі, активізація участі православних церков у суспільно-політичних процесах проявилися під час російської збройної агресії проти України. Як пише згадуваний нами В. Єленський, «Московська патріархія легітимізує мілітаристсько–шовіністичний, антизахідний і антиукраїнський дискурси кремлівської пропаганди. Священнослужителі РПЦ беруть безпосередню участь в окупації українських земель, священноначалля Української

православної церкви Московського патріархату стає одним з найбільш організованих центрів просунення російських наративів з–поміж офіційно діючих в Україні» [61, с. 134–135]. Аналогічної думки притримуються й інші українські учені–релігієзнавці. Так, доктор філософії й лауреат Державної премії імені Івана Франка Т. Каляндрук акцентував увагу учасників круглого столу «Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні», проведеного наприкінці 2022 р. на тому, що «[російські] окупанти, представники російської церкви намагаються активно впливати на людську свідомість за допомогою різних інформаційних технологій. росія застосовує інсценування, вигадки, навішує різні ярлики, використовує підміну понять і вдається до маніпуляцій» [203]. Слід додати, що в резолюції зазначеного круглого столу наголошується, що «Вища ієрархія Московського патріархату, разом із іншими російськими релігійними центрами, виконуючи волю політичного керівництва Росії, проводять активну ідеологічну роботу, спрямовану на сакралізацію війни проти України, закликають росіян долучатися до мобілізації, заперечують історію й самостійність України як самодостатньої держави». Учасники цього заходу запропонували зосередити інформаційні зусилля владних органів, науковців та громадськості на наданні українському суспільству «об'єктивної інформації щодо реальної діяльності Московського патріархату в історичній ретроспективі та її ролі у розпалюванні й проведенні нинішньої війни проти України» [203].

Посиленню ефективності функціонування в Україні інституту військового капеланства сприятиме як грунтовне вивчення закордонного досвіду його впровадження та функціонування, так і поширення успішних практик у задоволенні релігійно–духовних потреб військових ЗСУ та інших військових формувань, проведенні релігійно–просвітницької роботи серед особового складу ЗСУ.

Чільне місце закордонному досвіду функціонування інституту військового капеланства відведено в аналітичній доповіді Національного інституту

стратегічних досліджень «Служба військових капеланів у воєнній організації української держави: необхідність, можливості та перспективи», підготовленої фахівцем Інституту, ученим – релігієзнавцем С. Здіоруком.

З широкого спектру опрацьованого ученим фактологічного матеріалу заслуговують уваги подані нижче положення та висновки цього творчого доробку щодо функціонування інституту капеланства в армії США: «В США інститут капеланів сягає часів війни за незалежність (1775-1783 рр.), коли Конгрес затвердив нові армійські статути. Проте, організаційно капеланська служба остаточно сформувалася лише під час Першої світової війни. З часом, у 1918 р. був прийнятий закон, в якому було встановлено квоту релігійних служителів в збройних силах США – 1 капелан на 1200 військовослужбовців»; «У США корпус військових капеланів налічує 220 офіцерів військово–релігійної служби у званні від лейтенанта до генерал–майора. Цей корпус включає священиків–капеланів християнської, мусульманської, буддистської та інших релігійних течій. Військові капелани проводять свою роботу під час підготовки та ведення бойових дій. Слід відзначити, що близько 70% капеланів, які проходили службу у ВПС США, побували у В'єтнамі та на американських кораблях біля його берегів»; «Згідно з положеннями «Єдиного військово–дисциплінарного кодексу збройних сил США»... «...командири усіх ступенів повинні суворо стежити за тим, як проводиться виховання їх підлеглих, звертаючи особливу увагу на релігійне виховання. Особи, які виявляють неповагу до релігії або гальмують проведення цієї діяльності, повинні притягуватися до суворої відповідальності» [Цит. за: 68]; «Підготовка кадрів капеланів проводиться у спеціальних військових навчальних закладах: школа армійських капеланів гарнізону Форт–Водсворт та школа священиків ВМФ США (Ньюпорт, штат Род–Айленд)»; «Керівництво корпусом військових капеланів здійснюється Радою у справах капеланів. Ця Рада об'єднує представників військового духовенства Сухопутних військ, ВМС і ВПС. До Ради входять троє Головних капеланів видів ЗС у ранзі генерал–майора або

контр–адмірала військово–релігійної служби, які по черзі, кожний упродовж року, очолюють Раду. Крім того, кожен з Головних капеланів очолює відповідне управління, що входить до штату Головного Штабу певного виду ЗС США»; «Основними функціями капелана є релігійна підтримка військовослужбовців, а також консультування командирів з релігійних питань. Вони керуються ключовим документом в цій галузі, а саме «Релігійною підтримкою», яка визначає, де, коли, що і як повинні робити капелан та його помічник у мирний час або під час бойових дій»; «На капеланську службу (КС) покладено також обов'язки патріотичного виховання... В основі роботи КС лежить намагання виробити в особового складу чуття солідарності як всередині армії США, так і щодо військовослужбовців армій інших країн (передусім країн–членів НАТО). Солдат армії США, виконуючи поставлені перед ним завдання в будь–якій точці світу, повинен вважати, що таким чином він не лише забезпечує захист національних інтересів, а насамперед захищає демократію і свободу. Отже, капелан ЗС США є великою мірою інструментом соціальної політики держави в армії» [68; 225; 235].

До вищезазначеного слід додати, що у США, як й в інших країнах, кандидат у капелани повинен бути релігійно толерантним, готовим послужити особам інших релігійних переконань і навіть безвірникам. Американські армійські капелани зобов'язані опікуватися всіма солдатами без винятку,— навіть агностиками та атеїстами [220].

Для більшого розуміння значущості інституту військового капеланства у посиленні морально–духовних якостей військовослужбовців, їхньої готовності й здатності захищати Вітчизну, протидіяти зовнішній агресії С. Здіорук у вищезазначеній доповіді проаналізував досвід функціонування цього інституту в інших закордонних країнах. Як пише дослідник, «у Бундесвері ФРН вищі церковні органи Збройних Сил складаються з управління католицького військового єпископа та управління євангелічного військового єпископа. Кожне з них опікується своїми вірянами, але вони активно взаємодіють у питаннях

змісту, основних напрямів, форм і методів роботи»; «Відділ військово–церковної служби Міністерства оборони ФРН координує їхню діяльність та розв'язує адміністративні питання, також відповідає за матеріально–технічне забезпечення цих органів... У серпні 1956 р. Міністр оборони ФРН підписав директиву 66/1 про організацію військово–церковної служби у військах. Однак лише в липні 1957 року Бундестаг прийняв Закон «Про духовне обслуговування армії»; «За своїм правовим статусом священики прирівнюються до державних чиновників. Вони укладають контракт з Міністерством оборони на період тривалістю від 6 до 8 років, після чого повертаються до своїх парафій. Цей контракт можна продовжити, але лише на строк не більше 4 років...»; «Євангелічний військовий єпископ призначається Радою Євангелічної церкви за погодженням з федеральним урядом. Щорічно він подає письмовий звіт про свою діяльність у військово–церковній службі. Він також відповідає за призначення на посади всіх євангелічних священиків та контролює їхню роботу»; «Кожен військовий священик керує громадою, в якій може бути до 1,5 тисяч віруючих. Його обов'язком є забезпечення духовної підтримки для дружин та дітей військовослужбовців. У військових силах всі особи, від солдата до генерала, піддаються впливу релігійних аспектів» [68].

Українські дослідники з організації психологічної роботи з військовослужбовцями армій країн – членів НАТО, у т.ч. Німеччини, зазначають, що проведення зустрічей з сім'ями, бесіди військових психологів/військових священиків/фахівців Центру Внутрішнього керівництва/військових лікарів/ соціальних працівників з окремими військовослужбовцями, а також богослужіння відбуваються у суботу і неділю [56, с. 24].

Аналізуючи проблему впровадження й державного сприяння діяльності військових капеланів у Воєнній організації держави, згадуваний нами фахівець НІСД С. Здіорук не оминув своєю увагою й практики інституалізації військового капеланства у Канаді, збройні сили якої «мають чітко

регламентовану військово–капеланську службу, яка діє відповідно до законів та адміністративних наказів Міністерства національної оборони та Головного управління національної оборони. Всі питання, пов'язані з духовно–гуманітарною підтримкою у ЗС Канади, належать до компетенції Канадської Ради Комітету Церков з питань капеланської служби, яку очолює Генеральний секретар... До складу Ради входять Баптистська Федерація Канади, Англіканська Церква Канади, Лютеранська Рада в Канаді. Списки їх представників має в своєму розпорядженні Генеральний секретар Канадської Ради Комітету Церков з питань капеланської служби. Військовий архієпископ РКЦ Канади, котрий призначається на пост Папою Римським, з урядом Канади пов'язаний безпосередньо. У збройних силах Канади служить чимало громадян українського походження і почасти греко–католицького віросповідування. Для них та їх сімей, і навіть для цивільних службовців Департаменту національної оборони душпастирська опіка також здійснюється римо–католицьким архієпископом» [68]. Водночас, український дослідник С. Ярмусь зазначає, що «канадські капелани протестантського віросповідання в разі потреби так само мають служити всім віруючим: християнам, мусульманам, буддистам та іудаїстам (виняток становлять лише католики). Обслуговують вони і православних, бо тепер в канадській армії православних капеланів немає» [220].

Побіжно у вищевказаному аналітичному матеріалі С. Здіорук охарактеризував пастирську опіку в збройних силах Нідерландів, яка була започаткована указом королеви Вільгельміни 28 серпня 1914 року. Згідно з цим указом, було призначено 4 римо–католицьких і 8 протестантських військових капеланів. З 1957 року існує римо–католицький вікаріат збройних сил цієї країни. Для узгодженої дії протестантських організацій функціонує Консультативна комісія. Особливістю духовно–гуманітарної політики Нідерландів є наявність з 1994 р. в її збройних силах опіки Асоціації гуманістів, яка дбає про духовні й ментальні підвалини суспільства без жодної церковної приналежності [68].

Застосування в ЗСУ та інших військових формуваннях Сил оборони України успішних закордонних практик державного сприяння впровадженню та інституалізації військового капеланства має відбуватися з урахуванням вже набутого досвіду з політико–правового, організаційно–управлінського забезпечення функціонування в Україні інституту військового капеланства, а також з урахуванням історичного досвіду, культури і традиційних вірувань Українського Народу. За словами начальника Служби військового капеланства ЗСУ О. Терещука, «Ми не намагаємося копіювати модель США або Британії. У нас є свої здобутки, але значення і навички наших партнерів зайвими не будуть, особливо під час війни» [86]. При цьому пріоритетним напрямом діяльності військових капеланів має стати дотримання конституційного права військовослужбовця на свободу світогляду та віросповідання, рівності військових капеланів, незалежно від їх приналежності до релігійної організації, толерантне ставлення до представників інших релігійних організацій.

В енциклопедичній літературі та наукових публікаціях зазначається, що військове капеланство у ЗСУ має тривалу історію. Зі здобуттям держаної незалежності України на територіях військових частин відкривалися храми, створювалися синодальні відділи, набула певного поширення участь священників у військових церемоніях. З початком російської збройної агресії проти України душпастирська опіка, підтримка морально–психологічного здоров'я військовослужбовців, їх мотивації, задоволення духовно–релігійних потреб набула особливої актуальності за виконання бойових завдань. Священнослужителі різних конфесій у воєнних умовах почали відвідувати зони ведення бойових дій у якості добровольців та волонтерів для задоволення духовно–релігійних потреб і надання гуманітарної допомоги. У цьому контексті показовим прикладом може послугувати душпастирська та волонтерська діяльність о. Руслана Матвієнка, секретаря управління Львівської єпархії ПЦУ, який здійснив чимало поїздок на передову, у зону бойових дій, починаючи з 2014 року. Спочатку він возив різну допомогу, яку збирали на

парафіях, водночас духовно і морально підтримував військовослужбовців, виконуючи обов'язки священника – сповідав, правив Богослужіння, проводив багато бесід. Станом на лютий 2024 р. працював капеланом 10 окремої гірничо–штурмової бригади «Едельвейс», яка постійно дислокується в Коломиї [218].

Військовий капелан, євангельський християнин Д. Гореньков в інтерв'ю кореспонденту інтернет–видання «LB.ua» зробив акцент на тому, що «у 2016–му вже була спроба формалізувати волонтерський рух представників релігійних організацій. Тоді капеланам, як цивільним, дозволили укладати трудові договори з військовими частинами. Але ця модель мала свої недоліки. Капелани не були соціально захищені в разі поранення чи загибелі. А командири могли обмежувати їм доступ до зони бойових дій. Тож зупинилися на тому, що капелан має стати військовослужбовцем, підписавши контракт на проходження військової служби» [149].

Слід додати, що роками раніше – у квітні 2011 р. була прийнята й затверджена Наказом Міністра оборони України Концепція душпастирської опіки у ЗСУ, що мала забезпечити поглиблення системної співпраці ЗСУ та релігійних конфесій (релігійних організацій). 5 червня 2013 р. на засіданні Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України був затверджений Кодекс військового священника (капелана), відповідно до якого військові священники повинні поважати релігійні переконання та традиції віруючих військовослужбовців інших конфесій, як і право на свободу світогляду невіруючих.

Правовою основою діяльності Служби військового капеланства є Конституція України, закони України «Про Службу військового капеланства», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», інші закони України, прийняті на їх виконання нормативно–правові акти Верховної Ради, Президента України, інших органів державної влади, міжнародні договори України. Діяльність інституту військового

капеланства у системі ЗСУ також регламентується Наказом Міністерства оборони України від 14 грудня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України»; Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі», іншими юридичними документами.

З 2021 р. військове капеланство є професією, яка офіційно існує в Україні. Так, в Законі України від 30 листопада 2021 р. «Про Службу військового капеланства» таку діяльність визначено як діяльність, яку здійснюють військові капелани з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно–релігійних потреб [163]. Важливо зазначити, що прийнятий за кілька місяців до повномасштабного збройного вторгнення рф в Україну закон про Службу військового капеланства унормував статус цих представників духовенства як офіцерів, а також їхні функції. Слід додати, що на сьогоднішній день триває робота центру підготовки військових капеланів на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 89 капеланів упродовж 2023 р. здобули відповідні знання для виконання душпастирської місії на війні. За короткий проміжок часу перейшли на професійне військове капеланство у такому форматі [86]. У свою чергу, релігійні організації надають кандидатури для проходження підготовки військових капеланів та здійснення ними військової капеланської діяльності за запитом органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав корінних народів і національних меншин в Україні.

Капеланська служба або Служба військового духовенства – служба для душпастирської опіки над військовослужбовцями ЗСУ формується з представників різних релігійних конфесій; підпорядковується Генеральному

штабу ЗСУ; функціонує для організації заходів щодо задоволення духовно–релігійних потреб військовослужбовців та працівників ЗСУ, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України і членів їх сімей,і нших військових формувань відповідно до законів України [163].

Водночас, з позиції С. Здіорука, «для координації душпастирської діяльності Церков та задоволення потреб віруючих військовослужбовців у Збройних Силах України доцільно створити Комітет у справах військового капеланства (військового душпастирювання) при Президентові України, Верховному Головнокомандувачеві Збройних Сил України (КВКУ), за умови відразу поширення його юрисдикції у справах капеланства на всю Воєнну організацію України. А при умові забезпечення капеланською опікою лише віруючих військовослужбовців Збройних Сил України КВКУ міг би діяти при Міністерстві оборони України». Згодом, на думку ученого, за потребою в інших військових формуваннях України цілком можливо сформувати аналогічні капеланські структури, утворивши для координації всієї капеланської служби КВКУ вже ... при Президентові України... Таким чином, КВКУ при необхідності зміг би охопити своєю юрисдикцією у справах капеланства всю Воєнну організацію Української Держави». Далі по тексту свого творчого доробку С. Здіорук робить акцент на тому, що до «духовно–гуманітарної діяльності у Воєнній організації України Комітетом військових капеланів можуть залучатися представники лише тих конфесій, керівні центри яких офіційно зареєстровані в державному органі України зі статусом Помісної Церкви згідно зі ст. 9, 12, 14, 30 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», і котрі реально працюють на зміцнення патріотичного духу та морального здоров'я українських військовослужбовців, а також турбуються про їхні релігійні потреби та душевний спокій і психологічний комфорт всіх членів сімей військовослужбовців України» [68].

Строката палітра присутності у ЗСУ представників різних віросповідань та релігійних організацій актуалізує завдання надання рівних можливостей усім

Церквам (релігійним організаціям), не надаючи переваг жодній з них і не принижуючи жодну із них. Відтак, командний склад ЗСУ повинен неухильно дотримуватись положень Директиви Міністерства оборони України від 21 квітня 2006 р. «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України», зокрема, дотримуватись принципу рівності всіх Церков (релігійних організацій), що здійснюють задоволення релігійних потреб своїх віруючих, які проходять армійську службу у ЗСУ та інших військових формуваннях; не допускати розпалювання міжконфесійних суперечок серед військовослужбовців; знати складові релігійної обстановки у військових частинах [151].

Загалом важливим завданням з дотримання конституційних прав і свобод військовослужбовців у ЗСУ, вимог законодавства України у сфері свободи совісті є неухильне дотримання військовими капеланами вимог чинного законодавства України та військових статутів, а також виконання наказів (розпоряджень) військового командування; недопущення проведення ними агітаційної (місіонерської, прозелітської) діяльності з метою залучення українських військових до певної конфесії, релігійної організації (звернути інших у свою віру). Не менш актуальним завданням політико-владних структур вважаємо посилення відповідальності релігійних структур, зокрема інституту військового капеланства, за участь у політичних процесах, позбавлення їх права на діяльність у разі ангажування безвідповідальною політикою, що сприяє втягуванню Церков і релігійних організацій до політичнго протистояння.

Отже, повністю погоджуємося з думкою заступника керівника департаменту військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ А. Зелінського, «що місія військового капелана дуже смиренна. Він не може керувати, командувати, він не має займатися ідеологією. Він повинен полагоджувати людську особистість, яка зазнає ран: етичних, моральних, людських» [Цит. за: 149].

Щодо перспектив взаємодії конфесій та ЗСУ, інших військових підрозділів Сил оборони України, вважаємо слушними міркування українського дослідника – релігієзнавця М. Хмільовського. На його думку, для покращення комунікації між Церквою і Армією необхідно «розрядити атмосферу психологічної несумісности між священнослужителями і військовослужбовцями... Церква і Армія покликані до одного й того ж, до подолання хаосу і підтримання порядку... Розпочати доцільно із введення в програму військово–навчальних закладів курсів релігієзнавства, державно–церковних стосунків, релігійно–церковного життя в Україні, а в програму гуманітарної підготовки сержантів, солдат гуманітарної сфери збройних формувань України повинна бути категорична заборона пропаганди зла, насильства і нігілізму серед військовиків» [207].

У контексті вищезазначеного важливо наголосити й на тому, що проблеми протидії загрози втручання інших держав через засоби духовно-релігійного впливу у внутрішні справи України, протидії негативним впливам закордонних релігійних і місіонерських організацій, екстремістських релігійних організацій на стан національної безпеки України, а також проблеми нейтралізації діяльності деструктивних «нових релігій» та неокультів, нетрадиційних релігійних або містичних культів, мінімізації їх негативного впливу на національну та військову безпеку, національні інтереси у духовно-релігійній сфері (як прямої загрози її існуванню) потребують окремих ґрунтовних наукових досліджень.

3.3. Пріоритетні напрями морально-психологічного супроводу та патріотичної підготовки особового складу ЗСУ.

Аналізуючи особливості інфраструктури воєнної політики як складової політики національної безпеки України, слід зазначити, що вона є складовою більш широкої політики національної безпеки й у короткостроковій перспективі воєнна політика спрямована на досягнення наступних стратегічних цілей: удосконалення нормативно–правової бази з врахуванням сучасних підходів та національного досвіду мобілізаційної підготовки та мобілізації, діяльності Сил територіальної оборони України, організації національного спротиву зовнішній агресії, підготовки населення до оборони держави; розвиток інституційних спроможностей Міністерства оборони України щодо створення та реалізації державної воєнної політики, зокрема у сфері оборони та військового будівництва на засадах демократичного цивільного контролю та за участю інших органів управління складових сил оборони. Серед стратегічних цілей забезпечення воєнної безпеки, як складової національної безпеки, важливо вказати на важливість зміцнення кадрового потенціалу ЗСУ та інших складових Сил оборони України, сприяння професійному просуванню військовослужбовців за чітко визначеними й прозорими критеріями, що ґрунтуються на знаннях, уміннях, цінностях, досвіді, доброчесності, а також на необхідності дотримання гендерної рівності, формування професійних якостей військових, базуючись на стандартах НАТО.

Авторами посібника «Глобальна та національна безпека» (авт. кол.: В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін.) визначено функції воєнної політики; серед них: світоглядна (формування у широких верств населення адекватного розуміння необхідності та виправданості силового убезпечення суспільного розвитку, запобігання викликам і загрозам національній безпеці за допомогою збройних засобів); виховна (формування у свідомості військовослужбовців особливих духовних утворень, що визначають їх індивідуальну та групову відданість загальносуспільним цінностям й інтересам,

високу активність в ході виконання функціональних обов'язків, необхідні морально–бойові якості).

У Воєнній стратегії України чітко зазначено, що ключовою загрозою українській державності на сьогодні є збройна агресія рф проти України, яка ведеться у формі гібридної війни, зокрема шляхом комбінації різноманітних дій щодо застосування регулярних військ (сил), незаконних збройних формувань і терористичних організацій, використання інформаційних компаній, саботажу, терору, вчинення диверсій, навмисного завдавання шкоди громадянам, юридичним особам та об'єктам державної власності в Україні [159].

Для подолання негативних явищ, процесів, спричинених об'єктивацією вищезазначеної загрози слід вдатися до вжиття низки заходів з огляду на наявність у силових структур, передусім у Міністерства оборони України, певних інституційних спроможностей для ефективної реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони й військового будівництва за низки умов: співучасті з іншими органами управління різних за призначенням військових формувань Сил оборони України; координації діяльності органів державної влади (органів військового управління) з інститутами громадянського суспільства; налагодження взаємодії з урядовими та силовими структурами інших держав та міжнародними міждержавними та неурядовими організаціями в умовах протидії збройній агресії проти України та під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій.

Нарощування спроможностей ЗСУ, інших військових формувань до виконання покладених на них завдань, як й інші пріоритети досягнення цілей державної політики у воєнній сфері можуть бути реалізовані шляхом виконання низки основних завдань. Серед них у контексті досліджуваної нами проблеми виокремимо наступне завдання: «створення ефективної системи рекрутингу та комплектування сил оборони професійним, підготовленим і вмотивованим особовим складом, удосконалення мобілізаційної підготовки, облік військово–навченого людського ресурсу, **підготовка до військової служби та**

військово–патріотичне виховання молоді... */виділено нами/*» [159]. При цьому при плануванні ідеологічної роботи та матеріально-психологічного забезпечення у ЗСУ слід взяти до уваги цілком слушне зауваження українського ученого – політолога М. Розумного про те, що «воїни повинні чітко знати, проти кого вони воюють, і кого вони захищають... **Не можна, щоб у воїнів був сумнів стосовно моральних та ідейних цінностей свого народу**, оскільки вони не ведуть дискусії про ідентичність, а виконують наказ командира... Насильство воїна є його професійним і громадянським обов'язком. Він повинен вмирати, але не здаватися. **Для цього воїну має бути притаманна чітка система світоглядних координат**... На першому місці для них – благо Вітчизни» */виділено нами/* [170, с. 253-254].

До вищезазначеного слід додати, що вдосконалення морально–психологічного забезпечення та патріотичної підготовки військовослужбовців у воєнних умовах, на нашу думку, має базуватися на практичних результатах діяльності державних органів у сфері воєнної безпеки, орієнтованої на вирішення наступних завдань:

– захист і гарантування дотримання соціально–економічних, політичних, правових, культурних прав громадян та громадських об'єднань, що виражається у прозорості й збалансованості поділу повноважень між державою та громадянським суспільством, верховенстві права, організації управління та адміністрування на демократичних засадах;

– досягнення загальнонаціонального консенсусу;

– забезпечення всеохоплюючої оборони України з використанням усього потенціалу держави і суспільства для реалізації суверенного права України на самооборону: впровадження сучасних форм і способів застосування Сил оборони України; організація територіальної оборони; вжиття оперативних заходів з підтримання національної стійкості та забезпечення взаємодії державних органів з інститутами громадянського суспільства під час національного опору збройній агресії проти України; унеможливлення появи

військово–політичних конфліктів у відбудовчий період (після закінчення воєнних дій); налагодження координації заходів оборони України з міжнародними партнерами, що забезпечуватиме воєнну безпеку як складової національної безпеки України, створюватиме сприятливі умови для досягнення більш сталого й безпечного її розвитку [159].

Безумовно, при формуванні політики держави у військовій сфері у частині організації патріотичної підготовки призовної молоді та військовослужбовців ЗСУ, інших військових формувань Сил оборони України необхідно враховувати світовий і вітчизняний досвід у цій сфері, спираючись на законодавчі та інші нормативно–правові норми і акти, а також на документи стратегічного (доктринального) характеру. Серед них варто вказати на Концепцію військово–патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України, затвердженої Наказом Міністерства оборони України від 14 серпня 2024 року. Серед основних завдань військово–патріотичного виховання в системі Міноборони виокремимо такі: утвердження в свідомості особового складу любові та поваги до України..., глибоких національних почуттів і патріотичних переконань, поваги до української мови, культури, історичного минулого, національних і військових традицій, гордості за належність своєї держави, віри в її процвітання, згуртування навколо ідеї незалежності України; **виховання в особового складу ... високоморальних і патріотичних норм поведінки та діяльності, формування в них готовності до свідомого виконання обов'язків і збройного захисту держави**; ...збереження українських військових традицій і започаткування нових /*виділено нами*/». Відповідно до пункту 3.11. цієї Концепції, серед усіх інших завдань, на Генеральний штаб Збройних Сил України покладається «проведення заходів з формування в особового складу патріотичної свідомості, високого морального духу і психологічної стійкості в інтересах бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), готовності до захисту суверенітету, незалежності і територіальної цілісності України». У ході реалізації Концепції, зокрема, «**передбачається**

зберігати та розвивати в системі Міноборони національні традиції, духовні, моральні цінності, громадянську самосвідомість на прикладах героїчної боротьби українського народу за створення власної держави, героїчних подвигів Захисників та Захисниць під час відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України */виділено нами/*» [91].

У вищезазначеному контексті вважаємо вельми актуальним завданням офіцерського складу ЗСУ, військових підрозділів, що відповідають за МПЗ у ЗСУ підтримання на належному рівні та вжиття необхідних заходів з посилення мотивації особового складу ЗСУ до боротьби із зовнішнім агресором. Як зазначає український журналіст Р. Пономаренко, «якщо відкинути пафос, який так люблять журналісти, то мотивація... [українських військових] ґрунтується на особистому характері, совісті, почутті обов'язку та відповідальності. До цього ще додаються традиції та честь підрозділу... Все це в комплексі й формує той внутрішній стрижень, який не дає опускати руки. Люди, які зосереджені на тому, щоб максимально ефективно робити «смерть ворогам» [147].

Загалом політико–правові засади національно–патріотичного виховання різних категорій громадян України визначають положення Конституції України, законів України «Про освіту», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність в Україні у XX столітті», «Про засудження комуністичного та націонал–соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», Постанови Верховної Ради України від 12 травня 2015 року «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно–патріотичного виховання дітей та молоді» , інші нормативно–правові документи.

Проведення комплексного аналізу діяльності органів державної влади щодо вдосконалення виховної роботи з різними категоріями молоді (призовниками, військовослужбовцями), підвищення ефективності їх

патріотичної підготовки в умовах російської збройної агресії дало змогу українських ученим запропонувати низку відповідних заходів. Серед них:

«1. Створення необхідної законодавчої бази у сфері виховання громадян України, що може знайти своє відображення у спеціальному Законі України, який би, зокрема, визначав засади виховання. Потреба прийняття такого нормативно–правового акту, є очевидною, оскільки, наприклад, відповідні закони у галузі освіти функціонують, а у сфері виховання – відсутні.

2. Вдосконалення взаємодії та координації діяльності органів військового управління та їх структурних підрозділів, вищих військових навчальних закладів і науково–дослідних установ та органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері. Це дозволить уникнути безсистемності та фрагментарності відповідних заходів і сприятиме якісному виконанню визначених завдань.

3. Покращення взаємодії військового відомства із громадськими організаціями, які мають значний резерв для підвищення ефективності всіх напрямів виховання військовослужбовців...

4. Ініціювання на державному рівні питання щодо залучення провідних науково–дослідних установ і вищих навчальних закладів України до проведення фундаментальних досліджень з проблем виховання ... військовослужбовців та видання відповідних наукових праць...

5. Ініціювання питання щодо включення у навчальні програми з гуманітарних дисциплін ВВНЗ Міністерства оборони України розділів, присвячених озброєнню курсантів (слухачів) необхідними знаннями з проблематики виховання військовослужбовців служби за контрактом. Вирішення цієї проблеми сприятиме забезпеченню необхідного рівня педагогічної підготовленості майбутніх командирів (начальників).

6. Розгляд питання щодо введення розділів із проблематики виховання і педагогіки у програми професійної (командирської) підготовки у військах (силах)...

7. Вирішення питання щодо видання у необхідній кількості методичної літератури з проблем виховання... [військовослужбовців], що вкрай необхідно для практичної діяльності командирів (начальників) та інших посадових осіб» [20].

Досягнення ефективності патріотичної підготовки призовної молоді та військовослужбовців ЗСУ, інших військових формувань Сил оборони України в умовах російської збройної агресії багато в чому залежить від діяльності профільних органів військового управління з підвищення рівня патріотичної свідомості військовослужбовців, що передбачає сфокусування їх зусиль на виконання наступних завдань:

– донесення до особового складу військових підрозділів фактів патріотичної поведінки, героїчних вчинків під час виконання бойових завдань;

– організація навчання військовослужбовців за методиками самовиховання й набуття ними якостей самопереконання, самооцінки, самотренування тощо;

– здобуття військовослужбовцями під час навчання навичок критичного мислення, зокрема виокремлення в інформаційно–аналітичних матеріалах зовнішнього походження неправдивих тверджень (висновків), дезінформації та фейків;

– сприяння психологічної реабілітації учасників бойових дій;

– залучення представників творчої інтелігенції (представників театральних професій, кіноартистів, співаків, письменників) для виступів перед військовослужбовцями в пунктах відновлення боєздатності військових частин;

– організація радіопередач, телерубрик, створення художніх і документальних для популяризації героїчних вчинків військових, армійських підрозділів у протидії російській збройній агресії.

Отже, у частині створення необхідних умов для результативної патріотичної підготовки призовної молоді та військовослужбовців ЗСУ, інших військових формувань, важливим завданням є посилення рівня матеріально–технічного забезпечення військових підрозділів, що передбачає:

– видання навчально–методичної, художньої, публіцистичної літератури національно–патріотичного спрямування;

– забезпечення бібліотек військових частин україномовними виданнями;

– створення популярних навчальних і документальних фільмів військово–патріотичного спрямування;

– надання підтримки (з організаційного розвитку, методичного забезпечення) громадським об'єднанням, що працюють у сфері національно–патріотичного виховання для проведення військово–історичних фестивалів, реконструкцій воєнно-історичних подій, військово–патріотичних ігор тощо;

– побудова спортивних комплексів, тренажерних і спортивно–ігрових залів у військових частинах, будинках офіцерів ЗСУ для підвищення фізичного рівня та боєготовності військовослужбовців;

– вжиття інших заходів у контексті вдосконалення морально–психологічного забезпечення та національно–патріотичної підготовки особового складу ЗСУ, інших військових формувань.

Не менш важливим завданням з національно–патріотичного виховання військовослужбовців є популяризація героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності на різних історичних етапах становлення та розвитку української державності. Навчальний процес з підготовки військових кадрів у структурах військової та цивільної освіти, а також національно–патріотичне виховання українських військових мають бути спрямовані на формування національних цінностей, особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, європейської цивілізації; збереження і продовження українських культурно–історичних традицій, шанобливе ставлення до національних святинь, української мови, історії та культури всіх національностей, які проживають в Україні; формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання у людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості також має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні, які в суспільстві отримали назву «Помаранчевої революції» та «Революції Гідності», Героїв Небесної Сотні, учасників Антитерористичної операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС) у Донецькій та Луганській областях, національного опору російській збройній агресії проти України, що розпочалася з російським збройним вторгненням до Криму (лютий–березень 2014 р.), бойовими діями на сході України (у Донбасі, з квітня 2014 р.), в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 р.

Вельми актуальними слід вважати проведення наступних заходів:

– присвоєння прізвищ військовослужбовців, які загинули під час боротьби з російським агресором, вулицям та навчальним закладам, військовим частинам, бойовим літакам і кораблям;

– встановлення пам'ятних знаків, стел пам'яті, меморіальних дощок тощо;

– проведення всеукраїнських акцій пам'яті, «уроків мужності» у цивільних та військових закладах освіти за участі ветеранів АТО/ООС, учасників бойових дій з військовими підрозділами російського агресора;

– залучення загальнонаціональних і місцевих каналів мовлення до створення телерадіопередач з метою прославлення героїчних вчинків українських військових під час відсічі російській збройній агресії;

– співпраця державних органів (органів військового управління) з інститутами громадянського суспільства у проведенні військово–патріотичних, культурно–спортивних заходів (показовими прикладами можуть послугувати проведення «Ігор нескорених», військово–патріотичної гри «Сокіл» («Джура»);

– створення в історичних, краєзнавчих музеях експозицій з висвітленням героїчної боротьби військовослужбовців ЗСУ, інших формувань Сил оборони України з російськими окупантами, а також проведення пересувних виставок доказів злочинних дій російського агресором проти людяності, застосування ним фізичного насилля до цивільного населення, поранення та загибелі

цивільних осіб, пошкодження та руйнації об'єктів цивільної інфраструктури внаслідок застосування ним зброї тощо.

Важливо зазначити, що в умовах повномасштабного збройного вторгнення рф в Україну вирішення широкого кола завдань щодо морально–психологічного забезпечення та національно–патріотичної підготовки військовослужбовців ЗСУ не є внутрішньовідомчим питанням. Вирішення цих завдань має визначати відповідні пріоритетні напрями державно–громадської співпраці, взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства з проведення на державному рівні низки заходів національно–патріотичного спрямування. Серед них виокремимо такі:

– досягнення в українському суспільстві високого рівня соціальної та громадянської відповідальності, зокрема готовності громадян до захисту Вітчизни;

– утвердження в ЗСУ, українському суспільстві загалом, почуття поваги до героїчної боротьби Українського народу за здобуття державної незалежності, а також до національно–культурної спадщини України;

– застосування принципу гендерної рівності шляхом створення належних умов для жінок при проходження ними військової служби;

– розвиток у військовослужбовців та в усіх громадян України почуття гордості та поваги до символів держави – Герба, Прапора, Гімну України, іншої загальнодержавної та регіональної символіки;

– формування расової, національної, релігійної толерантності;

– забезпечення пріоритету прав і свобод людини незалежно від етнічної, соціальної, статевої, расової та інших відмінностей;

– державне сприяння розвитку громадянського суспільства та встановленню патнерських відносин органів державної влади з представниками громадського сектору;

– формування української національної ідентичності тощо [128].

Виняткове важливе значення з вирішення зазначених вище завдань має посилення посилення уваги до інформаційної складової національної, зокрема воєнної безпеки, України, тим більше в умовах проведення російським агресором інформаційних операцій, що надає особливої ваги ефективному впровадженню у ЗСУ, інших військових формуваннях Сил оборони України спеціальних організаційно–правових та просвітницьких заходів, спрямованих на виявлення, запобігання та нейтралізацію інформаційних загроз та викликів національній стійкості, стійкості ЗСУ зокрема.

З позиції української дослідниці Л. Кочубей, за нинішньої ситуації «нагальною потребою стає створення більш гнучких систем безпекової взаємодії, здатних швидко й ефективно реагувати на нові виклики, а також визначити та оцінити характер і значущість сучасних викликів і загроз для її інформаційної безпеки». Крім того, вона робить акцент на тому, що «необхідно активно шукати та залучати матеріальні та організаційні ресурси [гранти, державні програми, благодійну та спонсорську допомогу, волонтерство тощо] для створення та просування інформаційно–комунікативних проектів у контексті протидії іноземним інформаційним агресіям», «...активно розробляти та застосовувати на практиці все багатоманіття національної історично–культурної спадщини України, яка є дієвою зброєю у боротьбі з іноземними інформаційними агресіями» [96, с. 232, 234].

За такої ситуації асиметричною реакцією на проведення агресором інформаційних операцій, спрямованих на послаблення морально–психологічного стану військовослужбовців вважаємо за необхідне сфокусувати взаємодію державних органів та інститутів громадянського суспільства України, зокрема, на таких напрямах:

– поширення ідеологічних наративів, які були б сприйняті більшістю населення України та враховували б історичні традиції національно–визвольних змагань за здобуття державної незалежності України та

українського державотворення, національно–культурні традиції (обряди, свята, звичаї, мова тощо) українського суспільства;

– впровадження дієвих механізмів протидії ідеям «російського міра», що нав'язує цінності авторитаризму, етатизму, патерналізму, які не відповідають національним інтересам та моральним цінностям Українського народу;

– поширення в суспільстві національних політичних цінностей, що відповідають національним інтересам Української держави, сприяють утвердженню у суспільній свідомості національно–патріотичних цінностей та переконань, формуванню громадянського обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Висновки до третього розділу

За результатами проведеного нами аналізу історико–політичного дискурсу щодо еволюції національних цінностей на різних історичних етапах розвитку українського державотворення виокремимо наступні ключові цінності українського суспільства, на які акцентують увагу у своїх працях дослідники: воля та свобода; незалежність; рідна мова; віра, релігійність, духовність; мужність та героїзм; націоналізм; патріотизм; історія та традиції. У свою чергу перелічені цінності відображають ключові принципи, що сформували українську етнічну групу та її культуру. Саме на цих цінностях ґрунтується сучасне українське суспільство, яке прагне до збереження національної самобутності та формування української політичної нації Саме за ці цінності сьогодні віддають своє життя військовослужбовці ЗСУ, спираючись на бойові традиції національно–визвольних змагань Українського народу за здобуття державної незалежності, чисельні приклади незламності та саможертовності їх представників.

Пріоритети вдосконалення морально–психологічного забезпечення та патріотичного виховання військовослужбовців мають базуватися як на ціннісних засадах українського суспільства, так і на грунтовному й комплексному аналізу стану функціональної спроможності суб'єктів

формування та реалізації воєнної політики відповідно до цих пріоритетів, якими, зокрема, є структури МПЗ у ВСУ, призначені формувати й підтримувати бойовий дух (морально–психологічний стан) особового складу з метою успішного виконання ними завдань за призначенням. Погоджуємось зі слушною думкою фахівців з МПЗ у ЗСУ, що російська збройна агресія проти України «була спрямована, перш за все, на бойовий дух захисників України – їх національну ідентичність і емоційно–вольову стійкість. Війна ... триває, перш за все, на фронті переконань. У Росії одним із стратегічних завдань завжди було і залишається руйнація морально–психологічного стану військовослужбовців Збройних Сил України, або іншими словами – їх бойового духу» [120]. У цьому ж контексті також слушним висновок українського дослідника Р. Додонова про те, що «агресор може окупувати чужу територію, оволодіти матеріальними ресурсами підкореного народу. Але доки світ історичних ідей пси[хо]простору – жертви залишатиметься сакраментальним, доти цей пси[хо]простір буде нездоланним. Інакше кажучи, не захоплення території, а успішне нав'язування власної картини соціального світу, власної системи цінностей – ось де криється перемога у сучасних війнах». Й далі дослідник зазначає, що «цей простий висновок обумовив необхідність корегування поглядів на мету завоювань та включенню в експансіоністські плани імперії заходів щодо зміни ментального простору підкорених народів. Це означає, що **суто військові методи проведення зовнішньої політики повинні супроводжуватися відповідними невійськовими – інформаційними, пропагандистськими, виховними засобами** *(виділено нами)*» [49, с. 102–103].

З метою протидії російським інформаційним операціям, які негативним чином впливають на морально–психологічний стан українських військових, зміцнення в їх свідомості національно–патріотичних установок, їх об'єктивації у поведінці, виконанні свого патріотичного обов'язку із захисту Вітчизни, важливим завданням воєнної політики України слід вважати забезпечення державно–громадської співпраці з впровадження ефективної системи

патріотичного виховання українських військових, яке опирається на ключові морально–політичні цінності українського суспільства.

Проведений аналіз вітчизняного досвіду патріотичної підготовки військовослужбовців дав змогу визначити найголовніші принципи патріотичного виховання особового складу ЗСУ, інших військових формувань: системна та цілеспрямована діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, військового управління та громадських організацій з національно–патріотичного виховання військових і цивільних громадян; формування патріотичної свідомості українських військовослужбовців, що включає почуття вірності Вітчизні та готовності захищати її за конституційним обов'язком; сприяння гармонійному розвитку особистості військовослужбовця, забезпечуючи баланс між державними, суспільними та особистими інтересами; наявність зв'язку між теоретичними знаннями та військовою практикою, відповідність МПЗ у ЗСУ, зокрема психологічної підготовки військовослужбовців, новітнім механізмам і технологіям ведення сучасної війни; враховування реальних можливостей підрозділів ЗСУ в організації патріотичної підготовки військовослужбовців; сприяння єдності виховання, навчання та самовдосконалення військовослужбовців.

В дисертації акцентується увага на важливості залучення духовного потенціалу конфесій (релігійних організацій) до морально–психологічного супроводу військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, зокрема для посилення їх психологічної стійкості та усвідомлення ними свого патріотичного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Для підвищення ефективності взаємовідносин держави та релігійних організацій доцільним вважаємо прийняття Концепції державно-конфесійних відносин, як стратегічно важливого документу свободи совісті та свободи буття релігії, що, безумовно, сприятиме врегулюванню суперечностей у державно-конфесійних і міжцерковних взаємовідносинах в сучасній Україні.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців Збройних Сил України, маємо констатувати найважливіші його результати:

1. З'ясовано, що дослідження багатоаспектної проблематики формування моральних і політичних цінностей українського суспільства було й лишається одним з пріоритетних напрямів розвитку української політичної думки. Безумовно, на еволюцію ціннісних засад українського суспільства помітним чином вплинули праці представників закордонної політичної думки, починаючи зі стародавніх часів, оскільки на засвоєнні цінностей базуються процеси морального та патріотичного виховання свідомого громадянина, набуття ним громадянських активностей, творення демократичної, соціально-правової держави.

На сучасні дослідження з проблематики суспільних цінностей помітно вплинула поява й утвердження аксіології як наукової дисципліни. Водночас, проаналізовані джерела та наукова література дають змогу стверджувати, що в українській політичній науці спостерігається недостатнє комплексне наукове висвітлення проблеми формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців ЗСУ в контексті забезпечення національної стійкості, організації національного спротиву зовнішнім загрозам державному суверенітету України. Зазначене актуалізує посилення уваги представників науково-експертного середовища до проблематики формування патріотичної свідомості та стійкої мотивації військовослужбовців та інших соціальних груп до протидії зовнішній агресії проти України.

2. Виокремлено методологічний інструментарій дослідження зазначеної проблематики, який характеризують застосування інституційного, структурно-функціонального, системного, історико-порівняльного методів історико-політологічного аналізу дослідницької проблеми.

Так, вельми корисним виявилося застосування системного підходу до вивчення сучасного стану морально–психологічного супроводу українських військовослужбовців, що передбачає його осмислення як системи морально-психологічного забезпечення у ЗСУ, яка базується на ціннісних (моральних, політичних, культурно-духовних) засадах українського суспільства та функціонує у взаємодії з державними і приватними структурами, інститутами громадянського суспільства та .

Поєднання системного підходу із структурно-функціональним та інституційним підходами дало змогу визначити змістовно-сутнісні характеристики системи морально-психологічного забезпечення у ЗСУ як комплексу взаємопов'язаних і узгоджених заходів органів державного та військового управління з метою досягнення достатнього рівня морально-психічного стану військовослужбовців, необхідного для забезпечення обороноздатності держави в мирний та воєнний час; максимального зниження психологічних втрат серед військовослужбовців ЗСУ; формування та підтримання морально-психологічної переваги над противником; успішного виконання особовим складом ЗСУ завдань за призначенням, бойових наказів і розпоряджень командирів військових частин (підрозділів).

3. У різні історичні періоди національно-визвольних змагань за власну державність українці, об'єднані спільністю історичної долі, мовою, культурними традиціями, рішуче заявляли про свою національну гідність та самобутність, боролися за такі цінності як політичне усамостійнення (державна незалежність) та народоправство (народовладдя), свобода і національна безпека, які з іншими цінностями знайшли своє інтегральне втілення в українській національній ідеї.

В умовах російської збройної агресії вельми затребуваними стали такі цінності Українського народу як національна безпека, національна (суспільна) єдність та стійкість, волелюбність (воля до перемоги над агресором), патріотизм і саможертовність у здобутті самостійності (державності), мужність

і героїзм та інші. Саме на ці цінності, які в якості орієнтирів і регулятивів політичної свідомості проявилися в історичному досвіді українців, орієнтовано сучасне політикотворення, розроблення та реалізація воєнної політики Української держави, а також розвиток поліетнічного українського суспільства, яке прагне до зміцнення своєї національної ідентичності. Водночас, аналіз наукових джерел показує, що в сучасних суспільно-політичних процесах все більшої значущості набувають загальнолюдські (соціальні) цінності (права людини, особиста безпека, добробут, відповідальність, стабільність, співпраця та ін.), реалізація яких діючими дотепер політичними інститутами відбувається досить суперечливо, а подекуди й блокується ними.

Доведено значущість формування національної ідентичності, яка базується на моральних і політичних (державних, національних) цінностях суспільства, для забезпечення національної стійкості, стійкості ЗСУ зокрема. До того ж національний спротив російській збройній агресії має не лише військову, а й гуманітарну складову: саме у боротьбі за національну ідентичність вирішується питання суб'єктності української політичної нації. До того ж російська збройна агресія наочно продемонструвала стратегічні наміри російського політичного істеблішменту, спрямовані на руйнацію системи морально-психологічного забезпечення у ЗСУ, розмиття української національної ідентичності та послаблення емоційно-вольової стійкості військових та цивільного населення України до протидії зовнішній агресії.

4. Засадничими (загальноцільовими) юридичними документами щодо морально-психологічного забезпечення та патріотичної підготовки українських військовослужбовців є закони України «Про національну безпеку», «Про оборону України», документи доктринального характеру («Про Стратегію національної безпеки України», «Про Стратегію воєнної безпеки України», «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» та інші документи. Водночас, питання морально-психологічного забезпечення та військо-патріотичного виховання у ЗСУ фактично знайшли своє відображення у нормативних актах

Міністерства оборони України. Значно більше коло державних та військових інституцій було залучено до розроблення й прийняття документів з питань організації національно-патріотичного виховання різних соціальних категорій: допризовної молоді, військовослужбовців та ін. (Верховна Рада України, РНБО України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ). При цьому, за наявності доктринального документу щодо військово-патріотичного виховання, підготовленого оборонним відомством України, маємо констатувати відсутність на всеукраїнському рівні доктринального документу з національно-патріотичного виховання різних соціально-вікових груп населення після втрати чинності Указу Президента України «Про Стратегію національно–патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки». Варто підкреслити, що значна частина завдань, передбачених цією Стратегією, залишається невиконаною. Розроблення наступної Стратегії, на наше переконання, має відбуватися на принципах утвердження національної ідентичності громадян, культурно-духовних цінностей Українського народу (традиційні сімейні цінності, християнська віра, рідна мова, толерантність, рівність тощо); з урахуванням національної ментальності та самобутності; дотриманням гендерної рівності та інклюзії.

Формування дієвої системи морально-психологічного супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців ЗСУ потребує: відповідного удосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення з урахуванням успішних практик армій провідних країн світу та з метою подолання наслідків зовнішньої агресії проти України в обмеженні її державного суверенітету; формування загальнонаціональної єдності та української національної ідентичності. Вважаємо за доцільне розроблення стратегічно-доктринального документу щодо зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства на засадах творення національної ідентичності та забезпечення національної стійкості, враховуючи досвід з прийняття відповідного спрямування державно-управлінських рішень у

попередні роки.

Особливий акцент необхідно зробити на посиленні військово-патріотичного виховання у системі Міністерства оборони України. Рекомендуємо ключове завдання воєнної політики України, визначене Стратегією воєнної безпеки України «за пріоритетом — нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їх складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань» (п. 7) подати у наступній редакції: розвиток систем військової освіти, підготовки особового складу для сил оборони, морально-психологічного забезпечення у ЗСУ; запровадження освітньо-професійних програм підготовки офіцерського, сержантського та старшинського складу на історичних традиціях українського війська, прикладах героїзму та мужності борців за свободу і незалежність України на різних історичних етапах та за сучасної доби, з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів Північноатлантичного альянсу.

Визнаючи відчутний вплив релігійного фактору на морально-психологічний стан особового складу ЗСУ, інших формувань Сил оборони України важливо за необхідне продовжити роботу з удосконалення українського законодавства, що регулює відносини між Українською державою та Церквою (релігійними організаціями). Відповідного спрямування правотворча діяльність має передбачати розробку сучасної Концепції державно-церковних відносин відповідно до європейських зразків, базуючись на принципах «відокремлення Церкви і релігійних організацій від держави», «не визнання державою жодної релігії як обов'язкової».

5. Ефективність діяльності структур гуманітарного та морально-психологічного забезпечення у ЗСУ багато в чому залежить від її узгодженості з діяльністю за цими напрямами органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, державних науково–дослідницьких структур та неурядових аналітичних центрів.

На основі аналізу юридичних документів, публікацій фахівців з різноаспектної тематики формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців розроблено відповідні рекомендації, виходячи з тих міркувань, що в умовах зовнішньої агресії важливим видається посилення стресостійкості та патріотичної підготовки для результативного виконання бойових завдань. Підкреслено, що подальше удосконалення системи морально-психологічного забезпечення та військово-патріотичного виховання у ЗСУ має базуватися на національних особливостях: історичних ціннісних засадах українського суспільства, національному менталітеті та його етнокультурній самобутності, бойових традиціях українського війська. За таких умов, а також за успішного виконання завдань за призначенням військовослужбовці ЗСУ, представники інших силових структур створюють потужну силу протидії зовнішньому агресору та спроможні нанести йому непоправної шкоди.

Наголосимо також на тому, що укорінення у свідомості військовослужбовців політичних цінностей (загальновизнаних у світі для зміцнення демократії та утвердження правовладдя) потребує наполегливої роботи органів державного та військового управління у співпраці з науковими установами та інститутами громадянського суспільства з організації патріотичної підготовки допризовної молоді та військовослужбовців.

6. Проведений аналіз закордонного досвіду забезпечення психологічної стійкості та патріотичної підготовки військовослужбовців провідних країн – членів НАТО та їх союзників (на прикладі Армії оборони Ізраїля) показав, що ці процеси мають відповідати чітко визначеним стандартам та відбуваються за майже єдиною моделлю; втім регламентуються відповідно до внутрішніх нормативних актів, відбуваються з урахуванням національних особливостей військового будівництва, історико-культурних традицій, зокрема з підготовки офіцерських кадрів. Крім того, відсутність суттєвих відмінностей в патріотичній підготовці військовослужбовців вищезазначених країн обумовлені розвиненістю громадянської культури, впливом громадської думки, ЗМІ та

інших інститутів громадянського суспільства на державну (воєнну) політику із застосуванням налагоджених механізмів публічного управління з формування патріотичної свідомості громадян. З урахуванням вищезазначених тенденцій, а також за наявності розвиненого почуття патріотизму, відданості своїй державі відбувається відбір кандидатів на отримання військових професій та здійснюється організація навчального процесу у військових навчальних закладах.

З огляду на успішні практики організації морально-психологічного супроводу військовослужбовців провідних країн світу, передусім армії США, концептуальні підходи до організації морально-психологічного забезпечення у ЗСУ мають спиратися на наукові ідеї про рефлексивну природу психіки людини, а також теорію американського психолога А. Маслоу, в основу якої покладений принцип ієрархії потреб особистості: «щоб перемогти, індивід повинен вірити в себе, армія у свої сили, армія повинна вірити у свого командира, у свою країну, у справу своєї країни».

Вельми корисним для морально-психологічно супроводу та патріотичної підготовки військовослужбовців ЗСУ вважаємо досвід Армії оборони Ізраїля, адже Україна та Ізраїль оточені агресивними країнами з намірами порушити їх суверенітет та територіальну цілісність, в кінцевому рахунку – завдати непоправної шкоди державності. Мова йде про запозичення успішних практик навчання військових кадрів та патріотичного виховання військовослужбовців ЦАХАЛу, високої мотивації героїчного служіння Батьківщині, для яких готовність віддати життя за свою країну та релігійні цінності вважаються найпріоритетнішими цільовими установками; досвіду реалізації реабілітаційних програм для військовослужбовців після їх демобілізації, функціонування багаторівневої структури психологічної служби та надання допомоги не лише військовослужбовцям, а й їхнім родинам та цивільному населенню.

7. Військово-політичні конфлікти та війни між державами часто відбуваються із застосування різного інструментарію з метою здійснення

впливу на обороноздатність держави, її економічний потенціал, функціонування політичних інститутів, морально-психологічний стан громадян, спрямованого на формування поглядів, поведінку та прийняття ними рішень; з метою досягнення прагматичних цілей, що відповідають пріоритетам зовнішньої політики іноземних держав (країни – агресора). Ведення проти України гібридної війни із застосування інформаційно-психологічних операцій супроводжується поширенням дезінформації та фейків, пропагандистських наративів, що базуються на історичних міфах та ідеологемах радянської пропаганди, спрямованих на зменшення довіри до соціально-політичних інститутів Української держави, її збройних сил. Крім того проведений нами аналіз змістовно-сутнісних ознак інформаційно-психологічних операцій рф проти України вкотре доводить, що одним із стратегічних завдань країни – агресора завжди було і залишається завдання якомога більшої шкоди морально-психологічного стану та зниження бойового духу в українських військовослужбовцях.

Наведені в дисертації імперські наративи та неправдиві факти стосовно дій українських військових, які застосовуються у інформаційно-психологічних операціях проти України, можуть свідчити про масштабність, різноплановість та системний характер зовнішнього інформаційно-пропагандистського впливу на морально-психологічний стан військовослужбовців ЗСУ із залученням різних видів інформаційної зброї, спрямованої на деформацію їх психіки і поведінки, позбавлення від державницького мислення, невиконання військового обов'язку та бойових завдань. Втім, на нашу думку, не зважаючи на широкомасштабне та системне застосування різних форм і механізмів інформаційно–психологічного впливу на військових і цивільних громадян України, російському агресору не вдалося досягти очікуваного результату.

На підсилення вищезазначеного вважаємо за необхідне наголосити на тому, що спротив інформаційно–психологічним впливам агресора вимагає системного підходу до їх протидії, включаючи проведення серед військових і

цивільних історико-просвітницьких заходів, зростання рівня медіаграмотності та розвитку критичного мислення, що допомагає аналізувати інформацію, розуміти її контекст і визначати можливі приховані мотивації та наміри противника. Такий комплексний підхід до протидії інформаційно–психологічним операціям проти України сприятиме формуванню національної стійкості, стійкості ЗСУ зокрема; створенню різнорівневої системи захисту від інформаційної агресії. Важливим також слід вважати оперативність та терміновість комунікації між політичним і військовим керівництвом, з однієї сторони, та різними соціальними групами, верствами населення (військовослужбовцями, ветеранами – учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни, внутрішньо переміщеними особами та ін.), з іншої.

Дуже важливим завданням органів державного та військового управління є посилення інформаційної безпеки Української держави шляхом активізації законодавчого та нормотворчого процесів. Позитивно оцінюючи прийняття українським законодавцем ключових документів з убезпечення українського медіа-інформаційного простору від негативного впливу російської «пропагандистської машини», нанесення їй непоправних збоїв (прийняття законів України «Про засади інформаційної України», «Про основні засади кібербезпеки України», введення в дію Указом Президента України Рішення РНБОУ «Про стратегію інформаційної безпеки» та ін.), важливо зазначити, що багато аспектів масової комунікації залишаються юридично неврегульованими. Така ситуація, поряд з іншими чинниками, створює сприятливі передумови для досягнення зовнішніми силами (країною – агресором) своїх прагматичних (загарбницьких) цілей.

8. Розбудова Української держави неможлива без культурно-духовного підгрунтя, залучення існуючих в Україні конфесій (релігійних організацій) до формування моральних, патріотичних, військово-психологічних та етичних цінностей у особового складу ЗСУ, інших військових формувань Сил оборони

України. Ключову роль у душпастирській діяльності конфесій (релігійних організацій) відіграє інститут військового капеланства.

Доведено, що повномасштабна збройна агресія рф проти України дала суттєвий поштовх активізації душепастирської опіки у ЗСУ, інших військових формуваннях за участі військових капеланів, спрямованої на зміцнення морально-психологічного здоров'я та бойового духу українських військових. При цьому вважаємо за необхідне особливий наголос зробити на тому, що за нинішньої ситуації у міжконфесійних відносинах військові капелани у своїй діяльності повинні керуватися виключно Конституцією України та законами України; з повагою ставитися до представників інших конфесій, утримуватися від заяв чи дій, які можуть провокувати ворожнечу серед військовослужбовців; активно долучитись до забезпечення морально-психологічної єдності військових і цивільних громадян у відсічі зовнішній агресії, проведення виховної роботи з військовослужбовцями на ціннісних засадах українського суспільства, бойових традиціях українського війська.

За результатами аналізу релігійних відносин в арміях провідних країн світу, маємо також констатувати, що інститут капеланства не лише включений у систему морально-бойової та психологічної підготовки військовослужбовців, але й залучений до здійснення ідеологічного впливу на особовий склад збройних сил іноземних країн, незалежно від світоглядної орієнтації військовослужбовця та рівня його психологічної та патріотичної підготовки.

З метою унеможливлення міжконфесійних суперечок як серед військовослужбовців – прибічників різних церков (релігійних організацій), так і у сфері взаємодії ЗСУ та інших військових формувань Сил оборони України з їх представниками важливо чітко дотримуватись рекомендацій Директиви Міністерства оборони України «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» від 21 квітня 2006 р., зокрема принципу рівності всіх церков (релігійних організацій), що здійснюють задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців. При

цьому під час планування співпраці з представниками різних релігійних організацій командному корпусу ЗСУ, інших військових формувань важливо звертати увагу на недопустимість обмеження задоволення релігійних потреб військовослужбовців як конституційного права громадян на свободу совісті та віросповідання; однаково ставитись до співпраці з представниками різних церков (релігійних організацій), віруючі яких проходять військову службу. Водночас, необхідно враховувати наявність міжконфесійних суперечностей, які можуть негативно вплинути на морально-психологічний клімат у військових колективах; утримуватись від стосунків з представниками тих релігійних організацій, які провокують військовослужбовців на конфлікти та поширюють інформацію з неофіційних джерел.

9. Запропоновано заходи з метою вирішення завдань з формування у військовослужбовців ЗСУ почуття патріотизму, стійкої мотивації та психологічної готовності до захисту Вітчизни від зовнішнього агресора, результативного виконання ними бойових завдань. Серед них виокремимо такі: присвоєння прізвищ військовослужбовців, які загинули під час боротьби з російським агресором, вулицям та навчальним закладам, військовим частинам, бойовим літакам і кораблям; встановлення пам'ятних знаків, стел пам'яті, меморіальних дощок тощо; проведення всеукраїнських акцій пам'яті, уроків мужності у цивільних та військових закладах освіти за участі ветеранів АТО/ООС, учасників бойових дій з військовими підрозділами російського агресора; залучення загальнонаціональних і місцевих каналів мовлення до створення телерадіопередач на прикладах мужності та героїзму військових ЗСУ, інших формувань Сил оборони України, проявлених ними у боротьбі із зовнішнім агресором; створення в історичних, краєзнавчих музеях відповідного спрямування експозицій; проведення пересувних виставок з висвітлення героїчних вчинків українських військових тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автушенко І., Автушенко О. Військово–релігійні відносини в Україні: питання національної безпеки. *Воєнно–історичний вісник. Зб. наук. праць*. 2021. № 3(41). С. 17–32.

2. Агаєв Н. А. Національно–патріотична підготовка особового складу Збройних Сил України : Навч. посібник. Київ: Скіф, 2023. 180 с.

3. Алещенко В. І. Морально–психологічне забезпечення сил оборони держави. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 25–30.

4. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні URL: https://indragop.org.ua/books/volodimir-antonovich-pro-kozatski-chasi-na-ukrajin.pdf (дата звернення: 21.04.2022).

5. Арістотель. Політика. Поетика. Харків: Фоліо, 2023. 512 с.

6. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Державне видавництво України, 1926. 397 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bahalii_Dmytro/Ukr_mandrovanyi_filosof_Skovoroda/ (дата звернення: 25.04.2022).

7. Бакіров В. С. Історичні форми ціннісної свідомості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2001. № 511: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Вип. 12. С. 9–15.

8. Балабан Р. Політико–психологічні ризики та спроможність українського суспільства. *Український соціум: політико–психологічний вимір зміни поколінь* : зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.–практ. конф., м. Київ, 15 грудня 2023 р. / за ред. Ю. Ж. Шайгородського; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ–Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2023. С. 94–103.

9. Бевз Т. Соборність України: виклики і загрози. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 1 (93). С. 269–281.

10. Білоскурська О. В. Категорія «цінності» в конституційному праві. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6395 (дата звернення: 28.07.2023).

11. Бойко О. Основне призначення структур морально–психологічного забезпечення Збройних Сил України / Довідник для фахівців структур морально–психологічного забезпечення. URL: https://dovidnykmpz.info/zagalni/osnovne–pryznachennia–struktur–moral–no–psykholohichnoho–zabezpechennia–zsu/ (дата звернення: 18.10.2024).

12. Бондаренко Г. І. Загальнолюдські й національні морально–духовні цінності як основа формування особистості. *Проблеми освіти: Наук.–метод. зб.* / гол. ред. В. О. Зайчук. Київ: Наук.–метод. центр вищої освіти, 2000. Вип. 20. С. 193–201.

13. Бондарчук П. С. Ціннісні трансформації суспільства: український вимір. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 20. С. 134–138.

14. Бондарчук П. Активний спротив військовій агресії РФ проти України як сформований фактор ціннісного базису українського народу. *Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба*: матеріали міжнарод. наук.–практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. С. 90–93.

15. Борисенко В. Україна середини XVII ст. у спогадах сучасників. *Київська старовина.* 1995. № 4. С. 43–44.

16. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 2. С. 54–58.

17. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія.* 1997. № 1. С. 144–150.

18. Боришевський М. Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості. *Ціннісні орієнтації у*

громадянському становленні особистості: наук.–метод. збірник. Дрогобич : Відродження, 1998. С. 11–14.

19. Бортніков В. Епістолярна спадщина В. К. Липинського: елітарно–консервативні засади українського державотворення. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. № 3–4. С. 379–390.

20. Буковський І. В. Особливості організації виховної роботи з особовим складом в умовах переходу до контрактної форми комплектування Збройних Сил України. URL: http://www.irbis–nbuv.gov.ua/cgi–bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VNULPDA_2014_784_31 (дата звернення: 11.12.2023).

21. Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості / Т. В. Бутківська. *Цінності освіти і виховання* : наук.–метод. зб. / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської] ; АПН України. Київ, 1997. С. 27–31.

22. Бухун Андрій. Досвід патріотичного виховання та громадянської освіти військовослужбовців в арміях передових країн світу. *Витоки педагогічної майстерності*. *Серія педагогічні науки*. 2015. Вип. 16. С. 3–12.

23. Валлє В. Влада і свобода. Реквієм за Нікколо Мак'явеллі. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 232 с..

24. Василенко М. Є. Щодо правової цінності категорії «моральні засади суспільства». *Форум права*. 2015. № 3. С. 21–26.

25. Виховання духовності особистості : навч.–метод. посібник / [М. Й. Боришевський та ін.]... Кіровоград : Імекс–ЛТД, 2013. 104 с.

26. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Дрогобич: Видавець Святослав Сурма, 2010. 160 с.

27. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (листопад 2022р.). / Разумков центр. 16.02.2023. URL:

https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r (дата звернення: 25.03.2023).

28. Войтович Р. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації в умовах глобалізації. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 3–18.

29. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу. Київ – Івано–Франківськ: Плай, 1999. 293 с.

30. Войнова Е. О. Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії. Politicus: наук. журнал. Одеса, 2021. № 1. С. 12–19.

31. Гай–Нижник П. П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ : Крок, 2019. 626 с.

32. Гай–Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. Гілея: наук. вісник. 2014. Вип. 84. С. 465–471.

33. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011. Київ : Інститут соціології НАН України, 2012. 119 с.

34. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18–24.

35. Гончарук Т. В. Проблеми людини та української духовності у філософії О. Кульчицького. URL: http://eprints.zu.edu.ua/178/2/24DEA91E.pdf (дата звернення: 18.03.2024)

36. Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 1. С. 136–141.

37. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського

суспільства. *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. С. 13–27.

38. Горник В. Г., Євмєшкіна О. Л. Особливості формування та реалізації воєнної політики як складової оборонної політики України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 150–155. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/27.pdf (дата звернення: 27.11.2022).

39. Горбулін В. П, Додонов О. Г., Ланде О. Г. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання:монографія. Київ : Інтертехнологія, 2009. С. 8.–14.

40. Горбулін В. Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу» / ZN,UA. Дзеркало тижня. 25 січня 2015. URL: https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html (дата звернення: 19.12.2022).

41. Гоцуляк В. М. Українська державна ідея в політичній думці козацької доби. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2018. Вип. 21. С. 129–135.

42. Гринчишин Н. І. Проблема духовного та національного відродження українського суспільства: соціально–філософський аспект. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія»*, 2011. Вип. 210. С. 94–98. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/360/1/N210p094–098.pdf (дата звернення: 18.11.2022).

43. Грушевський М. С. На порозі Нової України. Гадки і мрії / М. С. Грушевський. репр. вид. 1918 року. Київ : Наукова думка, 1991. 128 с.

44. Гулай В. В., Базилюк К. Ф. Інформаційно–психологічна складова гібридної війни російської федерації проти України (2014–2021 рр.): теоретико–методологічні засади дослідження. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6326/13362–

1?inline=1

45. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: монографія / за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2006. 403 с.

46. Гуржи В. Ідеологеми «руського міра» в сучасних гібридних війнах. *Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія* /Донецький національний університет імені Василя Стуса /під заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2017. С. 339–362.

47. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 248 с.

48. Дзьобань О., Соснін О. Інформаційне суспільство як мережево-комунікативний простір управління. *Віче.* 2015. № 10 С. 7–13. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9949/1/Dzoban_7-13.pdf (дата звернення: 18.11.2022).

49. Додонов Р. Російський погляд на концепцію гібридної війни. *Гібридна війна: in verbo et in praxi :* монографія /Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2017. С. 94–133.

50. Додонов Р., Мофа С. Пріоритетні напрями оптимізації національно–державницької самосвідомості в Україні. *Політичний менеджмент.* 2003. № 2. С. 3–13.

51. Доктрина «Морально–психологічне забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях / жовтень 2020; Головне управління морально–психологічного забезпечення ЗСУ. URL: https://dovidnykmpz.info/wp–content/uploads/2020/10/Doktryna–MPZ–2020_compressed.pdf (дата звернення: 18.11.2022).

52. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Навч. посібник для студ. ВНЗ. Кам'янець–Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.

53. Донеллі Джек. Права людини у міжнародній політиці / пер. з англ. Т. Завалій. Львів : Кальварія, 2004. 280 с.

54. Донцов Д. Націоналізм. Київ : ФОП Стебеляк, 2014. 256 с

55. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2014. 568 с.

56. Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань (збірник інформаційно–аналітичних матеріалів) / Автор. колектив:. Наконечний В. Д., Клименко В. С., Копаниця Н. І.; Під заг. ред. Чубенка І. М.; Головне управління по роботі з особовим складом ЗСУ. Соціально–психологічний центр ЗСУ. Київ, 2013. 56 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/dosvid_org_pcuxol_robotu_v_zkonflictax2013.pdf (дата звернення: 19.02.2024).

57. Драгоманов, М. Вибране: «…мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». Київ : Либідь, 1991. 688 с.

58. Дранчук І. М. Інформаційно–психологічні операції рф проти України та ключові шляхи протидії в контексті забезпечення національно–патріотичної підготовки українських військовослужбовців. *Регіональні студії,* 2024. № 37. С. 20–24.

59. Дранчук І. М. Політичні цінності як аксіологічні засади функціонування суспільства й держави. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* 2023. № 3 (58). С. 129–137.

60. Дубас О. П. Інформаційно–комунікаційний простір: культурно–політичні детермінанти : монографія. Київ : Генеза, 2011. 255 с.

61. Єленський В. Православ'я в процесі політичних трансформацій посткомуністичного простору. Політичні дослідження. Political Studies. 2021. № 1. С. 123–141.

62. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. Львів : Вид–во Українського Католицького Університету, 2013. 504 с.

63. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.]. Київ : НАДУ при Президентові України, 2010. 820 с.

64. Жуковський В. М. Проблема моральних цінностей в українському суспільстві перехідного періоду. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/70ff7293–fdab–4fa5–8a4c–107479d51ac1/content (дата звернення: 11.03.2023).

65. Заболотна В. О. Духовно–етичні цінності в умовах глобалізації. *Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива* [матеріали наук.–практ. конф.]. Київ : Національна академія управління, 2005. С. 247–250.

66. Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Методичний підхід до виявлення ознак проведення спеціальної інформаційної операції. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2012. Вип. 2 (31). С. 85–88.

67. Збройним силам довіряють 96% українців. Опитування / УКРІНФОРМ; 13.01.2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric–society/3651746–zbrojnim–silam–doviraut–96–ukrainciv.html (дата звернення: 19.02.2023).

68. Здіорук С. Служба військових капеланів у воєнній організації української держави: необхідність, можливості та перспективи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014–07/Kapelany–3aa20.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

69. Здіорук С. І. Реалії і перспективи духовної консолідації української нації. *Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська*

перспектива [матеріали наук.–практ. конф.]. Київ : Національна академія управління, 2005. С. 41–46.

70. Іванов О. Релігійні відносини в Збройних Силах України: загальна ситуація, основні проблеми, та перспективи вирішення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2013. Вип. 57. С. 95–101. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fed8e1a9–c723–4d22–9d20–c6cb072d4fe7/content (дата звернення: 12.02.2024).

71. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. Київ : Інтертехнологія, 2009. 164 с.

72. Інформаційно–психологічне протиборство: підручник /[В. М. Петрик, В.В. Бедь, М. М. Присяжнюк та ін.]; за заг. ред.В. В. Бедь, В. М. Петрика. Київ: ПАТ «ВІПОЛ», 2018. 386 с.

73. Кант Іммануель. Критика практичного розуму. Київ: Юніверс, 2004. 340 с.

74. Калініченко Б. Поняття і феномен «інформаційна війна»: визначальні характеристики. *Держава і право. Серія: Політичні науки.* Зб. наук. праць. 2018. Вип. 80. С. 3–14.

75. Калініченко Б. М. Специфіка ведення пропаганди в умовах гібридної війни. *Держава і право. Серія: Політичні науки*: Зб. наук. праць. 2018. Вип. 79. С. 72–84.

76. Камеш С. І. Військово-патріотичне виховання в контексті ідеологічної роботи в Збройних Силах України. Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. Київ : НУОУ, 2014. Вип. 2 (39). С. 331-334.

77. Карлова В. В. Особливості та суперечності розвитку національної самосвідомості сучасного українського суспільства. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2010. № 2. С. 5–14.

78. Карпинська Р., Беляк В. Формування національної свідомості та гідності як ціннісних рис особистості в час війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки.* 2023. Вип. 18. С. 29-38. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2023/6.pdf (дата звернення: 09.09.2024).

79. Кацалап В. О., Петренко К. М. Методика оцінювання ефективності інформаційної операції. *Труди університету*. К.: НУОУ, 2021. №4 (169). С. 63-74.

80. Кацалап В. О., Ковальов С. Ю., Марченко О. М. Моделювання моніторингу когнітивного інформаційного простору сил оборони України. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. К.: НУОУ, 2021. №3 (24). С. 97-104.

81. Кацалап В.О., Прима М.В., Прима А.М. Методика оцінювання інформаційного простору в інтересах планування інформаційної операції Збройних Сил України. *Труди університету*. К.: НУОУ, 2020. №6(162). С. 207-214.

82. Козаков В. М. Аксіологія державного управління : Підручник. Київ : НАДУ при Президентові України, 2010. 256 с.

83. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2023. № 35-36. С. 78-89.

84. Кіндратець О. М. Психологічна війна як елемент гібридної війни. Політичне життя. 2021. № 1. С. 84-88.

85. Кокун О. М. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій. Методичний посібник / Кокун О. М., Мороз В. М., Лозінська Н. С., Пішко І. О., Клочков В. В. Київ : «Центр учбової літератури», 2023. 146 с.

86. Коли сила зброї поєднується з силою молитви та віри – Перемозі бути! /Держ. служба України з етнополітики та свободи совісті; 25.11.2023. URL: https://dess.gov.ua/koly–syla–zbroi–poiednuietsia–z–syloiu–molytvy–ta–viry–peremozi–buty/ (дата звернення: 12.03.2024).

87. Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів / упорядники: В. Рог, М. Посівнич. Київ : ТОВ «Основа», 2019. 287 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kolodzinskyi/Voienna_doktryna_ukrainskykh_natsionalistiv.pdf? (дата звернення: 13.11.2023).

88. Колодний А. Україна в її релігійних виявах : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2005. 336 с.

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Європейська конвенція з прав людини* (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97–ВР від 17.07.97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text]. (дата звернення: 19.11.2023).

90. Конституція України [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96–вр#n4430 (дата звернення: 19.11.2023).

91. Концепція військово–патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України [затверджена Наказом Міністерства оборони України від 14 серпня 2024 року № 554]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0554322–24#Text (дата звернення: 19.11.2023).

92. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України [2011 року]. Затверджено Наказом Міністра оборони України від 22 квітня 2011 року № 220. URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki–z–gromadskistyu/rada–u–spravah–dushpastirskoi–opiki–pri–ministerstvi–oboroni–ukraini/normativni–dokumenti–ta–metodichni–rekomendaczii/2014/07/08/konczepcziya–dushpastirskoi–opiki–u–zbrojnih–silah–ukraini/ (дата звернення: 21.11.2022).

93. Корнієвський О. Концепт суспільної безпеки: сучасний науково-експертний дискурс. Українська національна ідея: зб. наук. праць. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. Вип. 21. С. 103–107.

94. Корнієвський О. А. Духовно-культурні чинники національної стійкості України // Синергія в культурному просторі сучасності: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (29-30 березня 2018 р., м.Київ). К.: КНУКіМ, 2018. – С. 133-137.

95. Кучеренко І. Сутність, функції та джерела політичних цінностей. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2008. Вип. 40. С. 216-226.

96. Кочубей Л. О. Інформаційна безпека держави: інструменти захисту українського інформаційного поля (На прикладі особливостей інформаційно–комунікаційних технологій у сучасному Донбасі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2015. Вип. 3(77). С. 220–237. (дата звернення: 19.11.2022).

97. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник Київ : Книга, 2005. 528 с.

98. Крип'якевич І. П. Історія України / відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів : Світ, 1990. 519 с.

99. Крип'якевич І. П. Соціально–політичні погляди Богдана Хмельницького. *Український історичний журнал.* 1957. № 1. С. 94–105. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Krypiakevych_Ivan/Sotsialno-politychni_pohliady_Bohdana_Khmelnytskoho_do_300-richchia_z_dnia_smerti.pdf?PHPSESSID=j0oc7h3pkqm4uqpsceq0mnubm5 (дата звернення: 19.11.2022).

100. Кріцак І., Синяк Я. Духовний суверенітет як цінність та консолідуюча основа української нації. *Публічне право.* 2016. № 4(24). С. 220–230. URL: https://univd.edu.ua/science–issue/issue/727

101. Кучеренко І. Сутність, функції та джерела політичних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 40. С. 216–226 (дата звернення: 12.02.2023).

102. Кучеренко І. М. Трансформація інституту держави. *Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики* / Авт. кол.: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІпіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. С. 59–91.

103. Ларін С. В. Генеза формування базових цінностей українського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління.* Харків : Вид–во ХарРІ НАДУ, 2017. № 2. С. 2–26.

104. Лебідь І. В. Національні цінності і сучасна філософія освіти. *Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи.* Методологічний семінар 22 листопада 2000 р., м. : Зб. наук. пр.; Вип. 3 / За заг. ред. В. Андрущенка. Київ : Знання, 2000. С. 184–188.

105. Липинський Вячеслав. Листи до братів–хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму : писані 1919–1926 р. / 2–ге вид., фотодрук. Нью– Йорк : Булава, 1954. XLVIII, 470 с.

106. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико–аналітичні нариси: монографія. Київ : НІСД, 2003. 240 с

107. Литвиненко О. М. Рівень стійкості та згуртованості громадян України / НІСД; 16.10.2023. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/riven–stiykosti–ta–zhurtovanosti–hromadyan–ukrayiny–za–rezultatamy–sotsiolohichnykh (дата звернення: 04. 03.2024)

108. Літопис УПА. Т. 8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. Кн. 1 (1944–1945) /Відп. ред. Є. Штендера. Торонто : Вид–во «Літопис УПА», 1980. 319 с.

109. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : ТОВ «Вид–во «Vivat», 2015. 304 с.

110. Макіавеллі Нікколо. Державець. Київ : Андронум, 2020. 88 с.

111. Макс Вебер. Протестантська етика і дух капіталізму / перекл. з нім. О. Погорілого. Київ : Основи, 1994. 261 с.

112. Мандрагеля В. Деякі проблеми адаптації досвіду капеланства західних армій до українських Збройних Сил. *Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання* : зб. матеріалів міжнар. наук.–практ. конф. (м. Київ, 5–7 жовтня 1995 р.). Київ, 1995. С. 112–114.

113. Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі: автореф. дис. ... канд. політ. н.; спец.: 23.00.02. Одеса, 2013. 19 с.

114. Марутян Р. Р. Захист людини від погроз інформаційно–психологічного впливу. *Психологічні аспекти національної безпеки* : Тези Другої міжнар. наук.–практ. конф. 27–28 березня 2008 р. / наук. ред. М. Й. Варій. Львів: Львів. держ. ун–т внутр. справ, 2008. С. 140–142.

115. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Цінності освіти і виховання : наук.–метод. зб. / АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні ; ред. О. В. Сухомлинська. Київ : [б.в.], 1997. С. 27–30.

116. Мисів Л. В. Державне регулювання діяльності ЗМІ щодо розвитку духовних цінностей українського суспільства. *Вісник НАДУ при Президентові України*. Київ, 2005. №. 1. С. 458–463.

117. Мисів Л. В. Особливості діяльності суб'єктів державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2005. № 3. С. 451–455.

118. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич, 2004. 356 с.

119. Морально–психологічне забезпечення діяльності військ (сил): Навч. посіб. / Алещенко В. І., Безбах В. Г., Богайчук В. Ж. та ін. Київ : Національна академія оборони України, 2007. 176 с.

120. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник: у 2 ч. Частина І. / колектив авторів; за заг. ред.. В. В. Стасюка. – К.: НУОУ, 2012. – 682 с.

121. Морально–психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навчально–методичний посібник. 2–ге видання, доповнене і перероблене / Білошицький В. І., Гангал А. В., Стукан С. О., Бех С. М. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2020. 138 с.

122. Морально–психологічне забезпечення у Збройних Силах України. підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2–е, перероб. зі змінами та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін.; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : «ТОВ – 7БЦ», 2020. 754 с.

123. Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно–психологічні операції в умовах ведення гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин*. 2016. Вип. 38. С. 97–105.

124. Мусієздов О. Ідентичності vs Цінності: Що нсправді пояснює / Україна модерна. 02.03.2016. URL: https://uamoderna.com/blogy/oleksi-musiezdov/identychnosti-vs-cinnosti/ (дата звернення: 18.04. 2023).

125. Навчальний посібник з національно–патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2022 навчальний рік / Топальський В. та ін. / За заг. ред. В. Мороза. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2021. 162 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2963/1/2022_Posibnik_NPP_2022.pdf (дата звернення: 04.03. 2024).

126. Національна безпека. Політична енциклопедія / Редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 489–490.

127. Національна ідентичність як складова національної стійкості / LB.ua; 07.08.2023; В. Дзьобак, історик. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html (дата звернення: 10.11.2023).

128. Національно–патріотична підготовка особового складу Збройних Сил України / М. В. Герасименко та ін. / За заг. ред. Н. А. Агаєва. Київ : Видавничий дім «СКІФ», 2023. 180 с.

129. Невельська–Гордєєва О. П, Нечитайло В. О. Маніпуляції як засіб інформаційно–психологічного впливу у інформаційній війні. *Вісник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія. Філософія права. Політологія. Соціологія*. 2021. Вип. 3(50). С. 71–82.

130. Ніколаєнко В. Л., Ніколаєнко Л. Г., Яковенко Ю. І. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: монографія / за ред. Н. І. Соболєвої. Київ: ПП «ПФ «Фоліант», 2021. 308 с.

131. Новаченко Т. В. Імперативи і максими легітимності авторитету сучасного керівника. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 7. [електронне наук. фахове вид.]. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=600 (дата звернення: 15.08.2023).

132. Новицький Г. В. Теоретико–правові основи забезпечення національної безпеки України : Монографія. Київ : Інтертехнологія, 2008. 496 с.

133. Огризко В. : Дещо про «рашизм» /УКРІНФОРМ; 30.08.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric–polytics/3560964–ogrizko–deso–pro–rasizm.html (дата звернення: 21.05.2024).

134. Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України: навч.–метод. посіб./ За редакцією В. Клочкова. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 325 с. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp–content/uploads/2023/08/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA–%D0%9F%D0%9F–%D1%83–%D0%97%D0%A1%D0%A3–13.04.2023.pdf (дата звернення: 21.05.2024).

135. Основи громадянського суспільства : Словник... / Н. Г. Джинчарадзе, М. А. Ожеван, А. В. Толстоухов та ін. Київ : Знання України, 2006. 232 с.

136. Остапенко М. Консцієнтальна війна як елемент гібридної війни. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2022. Вип. 32. С. 5–12.

137. Пальчик С. І. Військово–патріотичне виховання як фундамент ідеологічної роботи в Збройних Силах України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. №2. С. 335–340.

138. Печерський А., Букет Є. Хронологія російсько–української війни: «гібридна фаза» (лютий 2014 — лютий 2022). URL: https://armyinform.com.ua/2023/02/22/hronologiya–rosijsko–ukrayinskoyi–vijny–gibrydna–faza/ (дата звернення: 23.11.2022).

139. Пироженко В. О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. / В. О. Пироженко // Стратегічна панорама. 2005. № 2. С.27–35.

140. Патріотизм *(patriotism). Короткий Оксфордський політичний словник* / За ред. Іена Макліна й Алістера Макмілана; Пер. з анг. Київ : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2006. С. 488.

141. Підлісний А. Р. Про створення організації служби капеланів у Збройних Силах України. Військово–науковий вісник. Львів, 2015. № 23. С. 183– 191.

142. Платон. Держава [Переклад з давньогрец. Дзвінка Коваль]. Київ: Апріорі, 2021. 464 с.

143. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 304 с.

144. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

145. Політологія: енциклопедичний словник / [В. Денисенко та ін.] ; за ред. проф. Володимира Мельника. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 404 с.

146. Політична енциклопедія / НАН України, ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса; редкол.: Юрій Левенець (голова) [та ін.] ; [упоряд. Ю. Шаповал]. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 807 с.

147. Пономаренко Р. Мотивований український військовий — хто він? / Ukrainian Military Pages, 25.09.2024. https://www.ukrmilitary.com/2024/09/motivation–de–hto–skilki.html (дата звернення: 30.09.2024).

148. Постанови II Великого збору Організації Українських націоналістів. URL: http://history.org.ua/LiberUA/Book/oun41/9.pdf (дата звернення: 16.09.2024).

149. «Претензія не в тому, що вони Бога не люблять, а в тому, як роблять свою справу». Капелани про проблеми капеланської служби [Нова історія. Військовий капелан Денис Гореньков]. / LB.ua; 15.04.2024; Олена Струк, кореспондентка LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2024/04/15/608184_pretenziya_tomu_shcho_voni_boga.html (дата звернення: 03.09.2024).

150. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556–VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення: 19.11.2023).

151. Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України: Директива Міністерства оборони України від 21 квітня 2006 року № Д–25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-025322-06#Text (дата звернення: 21.11.2023).

152. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671–2014–%D0%BF#Text (дата звернення: 23.11.2023).

153. Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача ЗС України від 18 жовтня 2021 року № 305. *Довідник з МПЗ [Довідник для фахівців структур морально–психологічного забезпечення]*. URL: https://dovidnykmpz.info/category/psycho/ (дата звернення: 04.03. 2024).

154. Про затвердження Інструкції з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 23 жовтня 2020 року № 173. *Довідник з МПЗ [Довідник для фахівців структур морально–психологічного забезпечення]*. URL: https://dovidnykmpz.info/psycho/nakaz–holovnokomanduvacha–zbroynykh–syl–ukrainy–vid–23–10–2020–roku–173–pro–zatverdzhennia–instruktsii–z–orhanizatsii–psykholohichnoi–pidhotovky–u–zbroynykh–sylakh–ukrainy/#more–1835 (дата звернення: 04.03.2024).

155. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469–VIII . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text (дата звернення: 19.11.2023).

156. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932–XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932–12#Text (дата звернення: 19.11.2023).

157. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834–XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення: 19.11.2023).

158. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 17.06.2023).

159. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text (дата звернення: 23.11.2023).

160. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11 (дата звернення: 23.11.2023).

161. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 https://www.president.gov.ua/documents/562022–41377 (дата звернення: 23.11.2022).

162. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text (дата звернення: 23.11.2022).

163. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915–IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915–20#Text (дата звернення: 19.11.2023).

164. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 року № 1322 URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro–skhvalennia–stratehii–utverdzhennia–ukrainskoi–na–a1322 (дата звернення: 13.02.2024).

165. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166–VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166–17 (дата звернення: 19.11.2023).

166. Пропозиції щодо удосконалення процесу управління інформаційно–психологічними впливами в ході проведення інформаційно–психологічних операцій / Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 3. С. 43–49.

167. Психологічне забезпечення Збройних Сил України: навчально–методичний посібник / За редакцією генерал–майора В. Клочкова. Київ: «Центр учбової літератури», 2024. 282 с.

168. Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України / Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко. С. О., Хударковський К. І., Гордієнко А. М. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2014. Вип. 2 (15). С. 10–13.

169. Розумний М., Андрусів В. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки. *Політичний менеджмент*. 2010. № 3. С. 116–123.

170. Розумний М. М. Національна доктрина. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2021. 264 с.

171. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія. Київ : НІСД, 2016. 196 с.

172. Ромась М. Морально–психологічне забезпечення ЗСУ: останній бій перед ліквідацією? /НОВИНАРНЯ. Новини України, що воює; 01.12.2023. URL: https://novynarnia.com/2023/12/01/mpz–likv/ (дата звернення: 12.07.2024).

173. Рудакевич О. М. Націологічні засади модернізації українського суспільства. Наук.–популярне видання. Київ : Вид–во «ПОЛІТІЯ», 2020. 360 с.

174. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

175. Руденко Ю. Ю. Проблема кореляції понять «суверенітет» та «національна ідентичність»: теоретичний та практичний виміри. *Питання*

політології: Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2020. Т. 38. С. 65–71.

176. Руденко Ю. Ю. Національна ідентичність: захист від деструктивних інформаційних впливів у контексті розбудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* / Прикарпатський нац. ун–т імені Василя Стефаника. Івано–Франківськ : Плай, 2019. Вип. 13. С.129–134.

177. Рябчук М. Про ціннісний вимір української національної ідентичності / Збруч, 23.10.2018. URL: https://zbruc.eu/node/83879 (дата звернення: 18.04. 2023).

178. Сабардіна К. Українські національні моральні цінності. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2015_2/32.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

179. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 296 с.

180. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 7. с. 44-49.

181. Сверстюк Є. Дороги до Храму і лабіринти // Церква і національне відродження / редкол.: І. Ф. Курас (голова) [та ін.]; упоряд.: О. І. Уткін, О. В. Шуба. Київ : Ін–т нац. відносин і політології АН України, 1993. С. 177–188.

182. Світове дослідження цінностей. 2020 рік в Україні / Український центр європейської політики, Український культурний фонд...; Автори: Акуленко Любов, Балакірєва Ольга, Волосевич Інна. [та ін.]. URL: https://ucep.org.ua/wp–content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf. (дата звернення: 19.02.2023).

183. Сидоренко Л. Пропагування героїзму та мужності в роботі клубу військової частини як складник національно–патріотичного виховання в

Збройних Силах України. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/02.03.2023/pdf/37–47.pdf (дата звернення: 19.02.2024).

184. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави. Вісник НАДУ при Президентові України. 2004. №. 2. С. 369–374.

185. Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації: монографія. Київ : Знання України, 2009. 251 с.

186. Сокуренко В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2023. № 1(5). С. 166–175.

187. Сорокіна Н. Г. Державне управління формуванням ціннісних орієнтацій сучасного українського суспільства : автореф. дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / ДРІДУ НАДУ при Президентові України. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

188. Співак В. М. Мережеве суспільство: соціальні аспекти становлення. *Суспільно-політичні процеси*: наук.-популярне видання ГО «Академія політичних наук». Київ : Видавництво «Політія», 2018. Vypusk 2(9). 2018. С. 234-248.

189. Степанов В. Ю. Інформаційна безпека як складова державної інформаційної політики. Харків : Естет Прінт, 2023. 155 с.

190. Степико М. Т. Сучасні виклики українській національній ідентичності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 3–4 (99–100). С. 253–265.

191. Стратегія національно–патріотичного виховання: Затверджено Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 [Указ Президента України «Про Стратегію національно–патріотичного виховання» втратив чинність на підставі Указу Президента № 608/2024 від 04.09.2024].

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text (дата звернення: 23.11.2023).

192. Сурмін Ю. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект. Збірник наукових праць НАДУ при Президентові України. Київ, 2003. Вип. 1. С. 87–98.

193. Суший О. Про травму та стійкість: чи робить сильнішим те, що не вбиває? *Український соціум: політико–психологічний вимір зміни поколінь* : зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.–практ. конф., м. Київ, 15 грудня 2023 р. / за ред. Ю. Ж. Шайгородського. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ–Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2023. С. 132–136.

194. Твердохліб Ю. М. Інформаційно–психологічна операція як основний інструмент досягнення політичних цілей у гібридній війні. *Панорама політологічних студій*. 2016. № 14. С. 45–49.

195. Темко Г. Д., Тамчук М. І. Методологічні основи виховання воїнів Збройних Сил України: монографія. Київ : Варта, 1997. 88 с.

196. Тимошенко О. І., Чупрій Л. В. Історичні етапи становлення системи політичних цінностей як складової української національної самосвідомості. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2023. № 1. С. 135–140.

197. Тимошенко О. І., Дранчук І. М. Політичні цінності як аксіологічні засади євроатлантичних прагнень України. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 168–172.

198. Г. Товканець Г. Моральні цінності як відображення культури пізнання і досвіду особистості: педагогічний аспект. Молодь і ринок. 2024. № 1 (221). С. 24–28. URL: http://mir.dspu.edu.ua/article/view/298577/292027 (дата звернення: 23.11.2023).

199. Україна: Консолідація. Соборність. Звитяжність. Вчинковість : матеріали круглих столів «Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті» (19 жовтня 2022 р. та 19 жовтня 2023 р.) / за наук. ред.

Ю. Шайгородського та С. Чуніхіної. Київ : Ін–т соціальної та політичної психології НАПН України, 2023. 135 с.

200. Україна: політичні стратегії модернізації: зб. наук.–аналіт. доп. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. Київ : НІСД, 2011. 328 с.

201. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / Ред. кол.: С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г. В. Боряк [та ін.]. НАН України. Інститут історії України. Київ : Ніка–Центр, 2020. 356 с.

202. Українці почали більше довіряти одне одному під час війни – опитування / TEXTY.ORG.UA; 20.07.2022. URL: https://texty.org.ua/fragments/107286/ukrayinci–pochaly–bilshe–doviryaty–odne–odnomu–pid–chas–vijny–opytuvannya/ (дата звернення: 17.06.2023).

203. Фактор війни. Як Росія використала релігію в своїй агресії. Підсумки круглого столу / Духовний фронт України; 27.12.2022. URL: https://df.news/2022/12/27/faktor-vijny-iak-rosiia-vykorystala-relihiiu-v-svoij-ahresii-pidsumky-kruhloho-stolu/ (дата звернення: 06.03.2023).

204. Федорова М. А. Моральні цінності особистості: сутність поняття та основні характеристики. *Проблеми освіти*: збірник наукових праць. Спецвипуск. Вінниця – Київ, 2015. С. 105-109. http://eprints.zu.edu.ua/22354/1/2015_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F.PDF (дата звернення: 14.03.2023).

205. Хамітов Н. В., Жулай В. Д. Стратегія національної стійкості: проблема ідентичності та консолідація суспільства. *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз*: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов [та ін.] / ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. С. 47–61.

206. Хартія Європейського Союзу про основні права (неофіційний переклад українською) / Центр громадянських свобод; 17.11.2021. URL: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya–osnovnyh–prav–yevropejskogo–soyuzu/ (дата звернення: 23.11.2022).

207. Хмільовський Микола. Церква і армія або душпастирювання у збройних формуваннях України як проблема /ПАТРІЯРХАТ 22 Січня, 2020. URL: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti–zhurnalu/tserkva–i–armiya–abo–dushpastyryuvannya–u–zbrojnyh–formuvannyah–ukrajiny–yak–problema/ (дата звернення: 06.05.2024)

208. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

209. Чупрій Л. В., Сіра О. В. Особливості національно–патріотичної підготовки військовослужбовців країн Північноатлантичного альянсу. *Регіональні студії*. 2024. № 37. С. 31–35.

210. Чупрій Л., Сіра О. Особливості розвитку національно–патріотичного виховання молоді в умовах російської повномасштабної агресії. URL: https://dismp.gov.ua/wp–content/uploads/Simejna_molodizhna_politika_–2–46–57.pdf (дата звернення: 07.08.2024).

211. Чупрій Л., Сіра О. Патріотичне виховання як чинник формування національної ідентичності в умовах російської агресії. URL: https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/35/ksm3502.pdf (дата звернення: 07.08.2024).

212. Шайгородський Ю. Морально–психологічна єдність українців у відсічі російській збройній агресії. *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни* : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 227–267.

213. Шведа Ольга. Бути поруч з воїнами. Хто такі військові капелани та яка у них місія / СУСПІЛЬНЕ. ЛЬВІВ; 04.02.2024. URL:

https://suspilne.media/lviv/675766–buti–poruc–z–voinami–hto–taki–vijskovi–kapelani–ta–aka–u–nih–misia/ (дата звернення: 20.05.2024).

214. Шлях до Перемоги: як підвищити мотивацію під час війни? / УКРІНФОРМ, 29.11.2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric–presshall/3792566–slah–do–peremogi–ak–pidvisiti–motivaciu–pid–cas–vijni.html (дата звернення: 03.12.2023).

215. Шумка А. В. Російська агресія в Україні 2022 року як консцієнтальна війна / PolUkr. Польсько-український портал. URL: https://www.polukr.net/uk/blog/2022/12/rosijska-agresija-v-ukraini-jak-konceptualna-vijna/ (дата звернення: 05.08.2024).

216. Шумка А. В., Черник П. П. Інформаційно-мережева війна – нова форма міждержавного протиборства початку XXI ст. *Військово-науковий вісник*. 2013. Вип. 19. С. 243-255.

217. Як підвищити бойовий дух нашої армії? [Від чого залежить морально–психологічний стан військовослужбовців ЗСУ?] / Юридична кампанія «HUMAN RIGHTS», 11.11.2022. URL: https://hrg.in.ua/novini/409–yak–pidvishhiti–bojovij–dukh–nashoyi–armiyi.html (дата звернення: 04.03. 2023).

218. Яковлєв М. В., Купка О. В. Метамодерн, постмодерн і світоглядні орієнтири постінформаційного суспільства. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c821ba83-ae33-4bd8-a545-714aa1e1be54 (дата звернення: 17.06.2024).

219. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ : Академперіодика, 2023. 318 с.

220. Ярмусь Степан. Збройні Сили і феномен військового капеланства /Релігійно–інформаційна служба України; 26.08.2010. URL: https://risu.ua/zbroyni–sili–i–fenomen–viyskovogo–kapelanstva_n40176 (дата звернення: 11.10.2024).

221. Abrams E. American powerfor what? URL: https://www.commentary.org/articles/elliott–abrams/american–power–for–what/ (дата звернення: 23.11.2022).

222. British Fundamental Values. / The Training Brokers. URL: https://thetrainingbrokers.co.uk/british–values/(дата звернення: 23.11.2022).

223. Brüggemann, A. Berliner Colloquium 2001 der Clausewitz – Gesellshaft der Bundesakademie für Sicherheitspolitik // Europäische Sicherheit. 2001. № 9. S. 54–86.

224. Claus Freiherr von Rosen. Wolf Graf von Baudissin. Grundwert Frieden. In Politik – Strategie – Führung von Streitkräften. Hartmann, Miles–Verlag, Berlin, 2014. 346 s.

225. Commanders and Free Exercise of Religion – A Chaplain's Perspective by Chaplain (Colonel) Rajmund Kopec Command Chaplain, U.S. Army Forces Command. URL: https://www.dla.mil/Portals/104/Documents/Chaplain/Commanders%20and%20the%20Free%20Exercise%20of%20Religion%20R11%20–%20508.pdf?ver=_LnEKHRmlmDXbPQGDJRlhw%3D%3D (дата звернення: 23.2.2024).

226. Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice [Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Vol.3, No.2&3, Summer&Fall 2004]. 290 p. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/tjir/v3n2_3/tjir_v3n2_3pra01.pdf (дата звернення: 22.05.2023).

227. Dresler–Hawke E., Liu J. H. Collective shame and the positioning of german national identity. Psicologia Politica. № 32. 2006. P. 131–153. URL: https://www.uv.es/garzon/psicologia%20politica/N32–7.pdf (дата звернення: 22.05.2023).

228. Human development report 2021–22 / United Nations Development Programme (UNDP). URL: https://hdr.undp.org/content/human–development–report–2021–22 (дата звернення: 17.04.2023).

229. Hunter Robert. The Ukraine Crisis: Why and What Now?][Robert Hunter (2022) The Ukraine Crisis: Why and What Now?, Survival, 64:1, 7–28]. URL: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00396338.2022.2032953 (дата звернення: 17.04.2023).

230. Lind W.S. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. 2002. 229 p. URL: https://www.academia.edu/7964013/The_Changing_Face_of_War_Into_the_Fourth_Generation (дата звернення: 17.04.2023).

231. Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) / European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e (дата звернення: 23.11.2023).

232. The US Army / Marine Corps Counterinsurgency Field Manual (Forward). 2007. 472 pages. [With Forewords by General David H. Petraeus and Lt. General James F. Amos and Lt. Colonel John A. Nagl]. URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/U/bo5748917.html (дата звернення: 17.10.2023).

233. What are British values? / EDUCATION&TRAINING FOUNDATION. URL: https://www.et–foundation.co.uk/professional–development/safeguarding–prevent/what–are–british–values/ (дата звернення: 20.09.2023).

234. Weisung fur die Zusammenarbeit mit den fur Seelsorge an Soldaten beauftragten Pfarrern der evangelischem Landeskirchen im Wehrbereich VII und VIII. Bonn : Der Bundesminister der Verteidigung, 1991. 10 s.

235. Your Chaplain and the Command Religius Program / Published in accordance with SECNAV INST 5430. N. Y. : S. n., 1984. 12 p.

НАУКОВА УСТАНОВА
АКАДЕМІЯ "УКРАЇНСЬКА ПОЛІТІЯ"
Ідентифікаційний код юридичної особи: 45302815

SCIENTIFIC ESTABLISHMENT
ACADEMY "UKRAINIAN POLITEIA"
Identification code of the legal entity: 45302815

№ 01/82

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження аспіранта Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет» Дранчука Івана Миколайовича на тему: «Формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців як фактор стійкості Збройних сил України» на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – Соціальні поведінкові науки за спеціальністю 052 «Політологія», впроваджені в діяльності Наукової установи «Академія «Українська Політія»».

Зокрема, під час підготовки аналітичних матеріалів, що спрямовуються до органів державної влади та наукових установ України, у 2024 році були використані матеріали вказаного дисертаційного дослідження щодо аналізу джерельної бази як вітчизняної, так і зарубіжної.

Генеральний директор Наукової установи
«Академія «Українська Політія»,
доктор політичних наук **Петро МИРОНЕНКО**

НАУКОВА УСТАНОВА АКАДЕМІЯ «УКРАЇНСЬКА ПОЛІТІЯ» 45302815 Україна, місто Київ

Tel: +38-067-209-22-88, +38-067-209-11-66 E-mail: academy.mpv@gmail.com www.politeia.org.ua
01054 Україна, м. Київ, вул. Леонтовича, 5 5, Leontovycha str., Kyiv, Ukraine, 01054

АКТ

про впровадження результатів дисертації Івана Дранчука на тему «Формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців як фактор стійкості Збройних Сил України», поданої на здобуття ступеня «Доктор філософії» за спеціальністю 052 – Політологія

Дисертаційна робота Івана Дранчука поєднує аналіз морально-політичних цінностей військовослужбовців із практичними рекомендаціями для підвищення їхньої стійкості в процесі виконання службових обов'язків.

Матеріали дослідження Дранчука І.М. використовувалися у діяльності нашої військової частини для вдосконалення морально-психологічного забезпечення особового складу, зокрема у наступних напрямах:

- **Розробка тренінгових програм для особового складу:** Психологічні тренінги, спрямовані на підвищення стійкості до стресу, адаптацію до екстремальних умов служби та підтримання морального духу.
- **Співпраця з капеланами:** Використання рекомендацій автора для залучення релігійних організацій і капеланів до роботи з особовим складом, спрямованої на підтримку їхньої духовної рівноваги та моральної стійкості.
- **Адаптація ветеранів:** Аналіз адаптаційних програм, запропонованих у дисертації, використовувався для роботи з військовослужбовцями, які повертаються до служби після поранень або звільнення в запас, із метою їхньої соціальної інтеграції та професійної перекваліфікації.

Вважаємо, що дисертація має значний потенціал для впровадження в інших підрозділах Збройних Сил України, а також у навчальних центрах для підготовки військових кадрів. Її положення можуть бути використані для розробки національних стратегій морально-психологічного забезпечення, реабілітації ветеранів і протидії інформаційним загрозам.

ГО СПІЛКА УЧАСНИКІВ АТО СВЯТОШИНСЬКОГО РАЙОНУ м. КИЄВА

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
ДРАНЧУКА Івана Миколайовича, поданої на здобуття
освітньо-наукового ступеня «Доктор філософії»
за спеціальністю 052 – Політологія

Дисертація Івана Миколайовича Дранчука на тему "Формування моральних і політичних цінностей військовослужбовців як фактор стійкості Збройних Сил України" має високий потенціал, пов'язаний із військовою, політичною, соціальною та психологічною підготовкою громадян та діючих військовослужбовців до несення військової служби. Актуальність дослідження обумовлена сучасними викликами, які постали перед Збройними Силами України, а також перед суспільством загалом, в умовах військової агресії та інформаційної війни.

Матеріали дисертації використані Асоціацією при створенні курсів для офіцерів, викладачів, військових психологів, членів родин військовослужбовців.

Практичне втілення та апробацію результатів дослідження І.М. Дранчука використано під час:

- Проведення тематичних семінарів та тренінгів для членів Асоціації;
- Створення освітніх і просвітницьких курсів для ветеранів та їхніх сімей;
- Оновленні програм психологічної та соціальної підтримки ветеранів;
- Організації заходів із залученням громадськості для популяризації морально-політичних цінностей військовослужбовців;
- Проведення психологічних тренінгів із підвищення стійкості до стресу серед ветеранів та їхніх сімей;
- Розробці рекомендацій для залучення капеланів і релігійних організацій до підтримки морального стану військовослужбовців;
- Аналізу адаптаційних програм для ветеранів, спрямованих на їхню соціальну інтеграцію та професійну перекваліфікацію.

Вважаємо, що дисертація Івана Дранчука має потенціал та широкий спектр застосування у військовій, політологічній, психологічній і освітній сферах. Її результати сприятимуть підвищенню якості освіти, патріотичного виховання та морально-психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України.

Результати дослідження можуть бути інтегровані в розробку нових навчальних посібників, програм реабілітації ветеранів, а також включені в національні стратегії з підвищення інформаційної безпеки та протидії інформаційно-психологічним загрозам.

Довідка надана для пред'явлення у разовій спеціалізованій вченій раді Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет».

Голова спілки учасників АТО
Святошинського району м. Києва Віталій МАЗУР